

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

**“GƏLƏCƏYİN KİTABXANASI”
İCTİMAİ BİRLİYİ**

ISSN (ISSN-L): 2959-1694

ISSN (Online): 2959-1708

KİTABXANA.AZ

ELMİ-NƏZƏRİ VƏ TƏCRÜBİ JURNAL

Jurnal 2008-ci ildən nəşr olunur.

İllik dövriyyəsi ildə iki dəfədir (aprel-oktyabr).

№2(39) * OKTYABR

*Jurnalın bu sayı ulu öndər Heydər Əliyevin
anadan olmasının 100 illik yubileyinə həsr edilir.*

Seriyanın istiqamətləri:

- Tarix elmi
- Humanitar və sosial elmlər tarixi
- Kitabxana işinin tarixi
- İnformasiya və sənəd menecmenti
- Kitabşünaslıq və nəşriyyat işinin tarixi

Bakı – 2023

Təsisçi və baş redaktor:

Şəfəq İSLAMOVA
tarix üzrə fəlsəfə doktoru

Redaktor:

Eldəniz MƏMMƏDOV
tarix üzrə fəlsəfə doktoru

Redaksiya heyəti:

Xəlil İSMAYILOV, tarix elmlər doktoru, professor
İkram AĞASIYEV, tarix elmlər doktoru, professor
İlqar NİFTƏLİYEV, tarix elmlər doktoru, dosent
Cəbi BƏHRAMOV, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Sevda XƏLƏFOVA, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Pərviz KAZİMİ, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Tahirə ALLAHYAROVA, fəlsəfə elmlər doktoru,
professor
Rəsmiyyə ABDULLAYEVA, iqtisad elmlər doktoru,
dosent
Ələmdar BAYRAMOV, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent
Elçin ƏHMƏDOV, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent
Knyaz ASLAN, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Hasan KESEROĞLU, İnformasiya və sənəd menec-
menti professoru (Kastamonu Universiteti, Türkiyə)
Gülər DƏMİR, İnformasiya və sənəd menecmenti
dosenti (Kastamonu Universiteti, Türkiyə)

Jurnal Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində qeydə alınmışdır.
Şəhadətnamə № 2492. Qeydiyyat tarixi 16.01.2008.

Redaksiyanın ünvanı: AZ 1096, Bakı şəhəri, K.Balakişiyev küçəsi 43/15
Telefonlar: (+994 12) 323 49 39; (+994 50) 558 98 59; (+994 77) 742 35 42
E-mail: shafaq.ace@gmail.com
Jurnal “Füyuzat MMC” Nəşriyyat və Poliqrafiya Mərkəzində nəşr olunur.

© “Gələcəyin kitabxanası” İctimai Birliyi
© Kitabxana.az, 2023

REPUBLIC OF AZERBAIJAN
АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ РЕСПУБЛИКА

“THE LIBRARY OF FUTURE”
PUBLIC UNION

«БИБЛИОТЕКА БУДУЩЕГО»
ОБЩЕСТВЕННОЕ ОБЪЕДИНЕНИЕ

ISSN (ISSN-L): 2959-1694

ISSN (Online): 2959-1708

KİTABXANA.AZ

SCIENTIFIC - THEORETICAL
AND PRACTICAL JOURNAL

The journal has been published since 2008. Annual turnover is twice a year (april-october).

This issue of the journal is dedicated to the 100th anniversary of the birth of the great leader Heydar Aliyev.

KİTABXANA.AZ

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И
ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Журнал издается с 2008 года. Годовой оборот два раза в год (апрель-октябрь).

Этот номер журнала посвящен 100-летию со дня рождения великого лидера Гейдара Алиева.

October * №2(39) * Октябрь

Series directions:

- History science
- History of humanities and social sciences
- History of librarianship
- Information and document management
- History of bibliology and publishing

Baku – 2023

Направления серии:

- Историческая наука
- История гуманитарных и социальных наук
- История библиотечного дела
- Информационный и документный менеджмент
- История книговедения и издательского дела

Баку - 2023

FOUNDER AND EDITOR-IN-CHIEF:

Shafag ISLAMOVA

PhD in history

Editor:

Eldaniz MAMMADOV

PhD in history

Editorial staff:

Khalil ISMAILOV, doctor of science in history, professor

Ikram AGHASIYEV, doctor of science in history, professor

İlqar NIFTALIYEV, doctor of science in history, docent

Jabi BAHRAMOV, PhD in history, docent

Sevda KHALAFOVA, PhD in history, docent

Parviz KAZIMI, PhD in history, docent

Tahira ALLAHYAROVA, doctor of science in Philosophy, professor

Rasmiya ABDULLAYEVA, doctor of economy sciences, docent

Alamdar BAYRAMOV, PhD in philology, docent

Elchin AHMEDOV, PhD in pedagogy, docent

Knyaz ASLAN, PhD in pedagogy, docent

Hasan KESEROĞLU, Professor of Information and Document Management (Kastamonu University, Turkey)

Güler DİMİR, Docent of Information and Document Management (Kastamonu University, Turkey)

УЧРЕДИТЕЛЬ И ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Шафaг ИСЛАМОВА

доктор философии по истории

РЕДАКТОР:

Эльданиз МАМЕДОВ

доктор философии по истории

Редакционная коллегия:

Халил ИСМАИЛОВ, доктор исторических наук, профессор

Икрам АГАСИЕВ, доктор исторических наук, профессор

Ильгар Нифталиев, доктор исторических наук, доцент

Джаби БАХРАМОВ, доктор философии по истории, доцент

Севда ХАЛАФОВА, доктор философии по истории, доцент

Парвиз КАЗИМИ, доктор философии по истории, доцент

Тахира АЛЛАХЯРОВА, доктор философских наук, профессор

Расмия АБДУЛЛАЕВА, доктор эклномических наук, доцент

Аламдар БАЙРАМОВ, доктор философии по филологии, доцент

Эльчин АХМЕДОВ, доктор философии по педагогике, доцент

Князь АСЛАН, доктор философии по педагогике, доцент

Хасан КЕСЕРОĞЛУ, профессор менеджмента информации и документа (Университет Кастамону, Турция)

Гюльер Демир, доцент менеджмента информации и документа (Университет Кастамону, Турция)

The journal is registered with the Ministry of Justice of the Republic of Azerbaijan. Certificate No. 2492. Registration date 16.01.2008.

Editorial address: AZ1096, Baku city, K.Balakişiyev street 43/15

Phones: (+994 12) 323 49 39; (+994 50) 558 98 59; (+994 77) 742 35 42

Email: shafaq.ace@gmail.com

The magazine is published in the Publishing and Printing Center "Fuyuzat LLC".

Журнал зарегистрирован в Министерстве Юстиции Азербайджанской Республики. Свидетельство № 2492.. Дата регистрации 16.01.2008.

Адрес редакции: AZ1096, город Баку, улица К.Балакишьева 43/15

Телефоны: (+994 12) 323 49 39; (+994 50) 558 98 59; (+994 77) 742 35 42

Электронная почта: shafaq.ace@gmail.com

Журнал издается в Издательско-полиграфическом центре «Фуюзат ООО».

© Public Union "The Library of Future"

© Kitabxana.az, 2023

© Общественное объединение «Библиотека будущего»

© Kitabxana.az, 2023

TARİX ELMİ
HISTORY SCIENCE
ИСТОРИЧЕСКАЯ НАУКА

UOT/UDC/УДК 81.27

Икрам Керим оглы Агасиев

*Доктор исторических наук, профессор,
заведующий отделом «История Азербайджана
Советского периода» Института истории
Национальной академии наук Азербайджана
Электронная почта: ikramagasiyev@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0003-0801-6683>*

**РУССКИЙ ЯЗЫК В АЗЕРБАЙДЖАНЕ В
ИСТОРИЧЕСКОМ КОНТЕКСТЕ**

***Резюме:** В статье впервые рассматриваются проблемы распространения русского языка в Азербайджане в историческом контексте. В исследовании показано, как изменения в политических отношениях между Россией и Азербайджаном оказывали и оказывают свое влияние на языковую ситуацию, и в первую очередь на статус русского языка в Азербайджане. Автор отмечает, что в зависимости от характера проводимой Россией политики по отношению к Азербайджану формировалось соответствующее общественное мнение у азербайджанского населения о значимости русской культуры и русского языка. Следовательно, добрососедские отношения между двумя государствами являются гарантом дальнейшего культурного сближения народов России и Азербайджана.*

***Ключевые слова:** Азербайджан, русский язык, молокане, Туркменчай, перепись, русская школа, преподавание.*

Распространение русского языка в дореволюционном Азербайджане. Азербайджано-русские отношения имеют тысячелетнюю историю. Однако до первой трети XIX века эти отношения носили эпизодический и сугубо официальный характер, и к распространению русского языка в Азербайджане не имели никакого отношения.

Первое близкое знакомство населения Азербайджана с русским языком началось после раздела Азербайджана между царской Россией и Каджарским Ираном: по условиям Туркменчайского договора 1828 года, Северный Азербайджан был присоединен к Российской империи, а Южный Азербайджан вошел в состав Ирана.

После Туркменчайского договора, царская Россия проводила в Северном Азербайджане переселенческую политику, по которой в этот регион начали переселять армян, курдов и ассирийцев из Ирана и Османской империи, а также немцев из Баден Вюртемберга [1]. 20 октября 1830 года царское правительство приняло решение «О переселении раскольников и сектантов в Закавказские провинции», и первыми переселенцами были молокане из Оренбургской губернии [2, с.13]. В целом, в 1830-х годах в Южном Кавказе возникли 34 русские деревни, 30 из которых находились в Азербайджане. В 1840-х годах численность русских в Азербайджане составила уже 9 тыс. 284 человека, основную часть которого составляли адепты таких сект, как секта субботников, прыгунов, духоборов, молокан и других [5, с.321]. Местное азербайджанское население впервые имело живой контакт с русским населением, и не случайно, на диалект сегодняшних русскоязычных большое влияние оказывали речевые особенности молокан, духоборов, субботников и других сектантов, которые поселились в Азербайджане.

Очередная волна переселения русского и русскоговорящего населения в Азербайджан началась во второй половине XIX века, когда развивающаяся быстрыми темпами нефтяная промышленность

Азербайджана нуждалась в рабочей силе и сотни тысяч русских, татар, башкир, представителей северокавказских народов переехали в Баку и численность русского и русскоговорящего населения резко возросла. По переписи 1897 года уже в Бакинской губернии насчитывалось 73 тыс. 632 русскоязычных жителей [16, с.25-53].

В начале XX века численность русского населения продолжала расти, и по данным 1913 года в г. Баку уже проживало 74542 этнических русских, что составляло 29,2 % от общего числа населения города [21, с.19]. В результате Столыпинских реформ русская колонизация шла также в степных районах Азербайджана - в Мильской, Муганской равнине и северо-восточных районах были основаны десятки русских деревень.

Интересным является период Азербайджанской Демократической Республики (1918-1920 гг.). Основным идеологическим лозунгом этого

молодого государства была идея: развитие тюркской национальной культуры, то есть «тюркизация», придерживаться принципов современной европейской демократии («европеизация») и беречь исламские ценности («исламизация») [17, с.236]. Во главе правительства находились, в основном, люди, получившие высшее образование в престижных вузах царской России. Отметим, что некоторые должностные лица республики слабо владели азербайджанским языком, являясь русскоязычными. Но этот фактор не повлиял на содержание принимаемых ими решений и законов. Законом от 27 июня 1918 года тюркский (т.е. азербайджанский) язык был объявлен государственным языком АДР [13, с.52]. Открывались сотни школ с азербайджанским языком преподавания. На основании постановлений правительства от 28 августа и 13 ноября 1918 года наряду с национальными классами были сохранены и классы, в которых преподавание велось на русском языке [13, с.105].

Однако бережное отношение к русскому языку оставалось: по решению правительства АДР ещё 2 года разрешалось вести делопроизводство на русском языке. Поскольку офицерский состав Азербайджанской национальной армии, состоял в основном из русских и русскоязычных нерусских народностей, разрешалось использовать русский язык в армии. Правительство бережно относилось и к носителям русского языка: в Парламенте АДР для 214 тыс. русского населения [21, с.263] было отведено 10 депутатских мест [23, с.349]. В Баку и провинциях функционировали школы с русским языком обучения. Правда, часть русского населения покинула свои места жительства и уехала в Россию [26, л.22], однако многие из них после установления Советской власти в Азербайджане вернулись обратно [3, л.5].

Русский язык в Советском Азербайджане. В годы Советской власти миграционные процессы продолжались и в 1920-1930-х гг. в Азербайджанской ССР численность русских увеличивалась за счёт приезжих рабочих, инженеров и других специалистов из других республик СССР. В результате, в 1939 году русских насчитывалось 528 тыс., что означало 16,5 процентов населения Азербайджанской ССР [6].

Если в 1920-х – начале 1930-х годов Советское правительство проводило политику «коренизации», то после постановления СНК СССР и ЦК ВКП(б) «Об обязательном изучении русского языка» от 13 марта 1938 года, ситуация кардинально изменилась [4, с.132]. В марте-

апреле 1938 года аналогичные решения были приняты в союзных республиках, и во многих школах, в том числе азербайджанских перешли на русский язык обучения - началась политика искусственной русификации.

Численность русского населения в Азербайджане в годы Великой Отечественной войны заметно увеличивалась, что было связано с притоком тысяч беженцев из европейской части СССР, охваченной боевыми действиями.

В послевоенные годы сталинская репрессивная машина начала работать с новой силой. На этот раз мишенью являлись и представители местной национальной интеллигенции, которые выражали свой протест против очередной волны шовинизма, которому в какой-то мере способствовал известный тост Сталина за русский народ, произнесенный 24 мая 1945 года на праздничном банкете, посвященном Победе над германским фашизмом [12]. Вклад России и русского народа в историческую Победу не подвергается сомнению, которые вынесли основную тяжесть войны. Но тост Сталина был неправильно интерпретирован на местах, где уже началась повсеместная русификация. Даже на заводе рабочий - азербайджанец заявление на имя руководства должен был писать на русском языке. В ответ шовинизму появились подпольные организации, в основном, студенческие, такие как «Илдырым», («Молния»), «Донмезлер» («Непреклонные») и другие.

Они требовали, чтобы наряду с русским языком развивался и азербайджанский язык, чтобы исследовалось творчество не только А.Пушкина, Ю.Лермонтова, но также азербайджанских классиков - Низами, Насими, А.Бакиханова, М.Ф.Ахундова и др. Члены этих подпольных организаций были арестованы, обвинены в национализме и осуждены на разные сроки заключения.

После смерти Сталина и в годы хрущёвской «оттепели» в Азербайджанской ССР началось возрождение национальной культуры, национального духа. Верховный Совет Азербайджанской ССР в августе 1956 года принял закон о государственном языке, по которому за азербайджанским языком официально был закреплён статус государственного языка республики [22, с.261]. Это нашло отражение в очередной Конституции Азербайджанской ССР 1978 года. Отметим, что в Конституциях СССР и союзных республик не были статьи о государственном языке, только в конституциях трех республик – Азербайджанской, Грузинской и Армянской ССР были соответствующие

статьи о государственном языке. Однако национальный курс продолжался недолго – в 1959 году Комиссия ЦК КПСС в течение трех месяцев проверяла деятельность ЦК КП Азербайджана и лично Первого секретаря ЦК КП АКП Имама Мустафаева. В итоге, деятельность И.Мустафаева была оценена как националистическая, и он был освобождён от занимаемой должности, и все вернулось в прежнее русло.

1970-ые годы – это период «золотого века» русского языка в Азербайджане. Численность русских в Азербайджанской ССР в 1970 году достигла 510 тыс. человек [7], а численность русскоязычных доходило до 2 млн. человек, что составляло приблизительно 40% населения. Однако после 1970-х годов численность русских убавляется – в 1979 году их было 475 тыс., а в 1989 году – 392 тыс. [8].

Русский язык в постсоветском Азербайджане. Накануне распада СССР отношение населения к русскому языку изменилось. В начале 1990-х гг. большое негативное психологическое влияние на сознание населения оказали события 20 января 1990 года, когда против мирного населения была применена армейская сила. Советская армия численностью в 60 тыс., вооруженная танками, БТР-ами и другими видами вооружения, напала на Азербайджан, чтобы раздавить Национальное Движение и Народный Фронт. В результате, погибло 138 человек, 800 пропали без вести и до сих пор о них нет информации. По неофициальной версии, они тоже погибли, но, чтобы скрыть масштабы преступления, тогдашние руководители СССР дали приказ затопить трупы в Каспийском море.

После приобретения Азербайджаном политической независимости и прихода к власти союза Народного фронта и партии «Мусават», на государственном уровне отношение к русскому языку изменилось: делопроизводство полностью перешло на азербайджанский, в средствах массовой информации, в сфере образования применение русского языка не было запрещено, но русский язык сам собой терял свою значимость для азербайджанского населения. В результате, число школ с русским языком обучения сократилось, потому, что азербайджанцы не отдавали своих детей в русские школы. Многие ученики переходили из русского сектора в азербайджанский.

В июне 1993 года к политическому руководству республикой вернулся Гейдар Алиев, и начались преобразования во всех сферах жизни, в том числе в сфере языковой политики. Выступая в

Азербайджане перед разной аудиторией, Г.Алиев неоднократно говорил о том, что «азербайджанская молодежь должна в совершенстве владеть русским языком, и не только русским, но и английским, французским, немецким, арабским, и испанским языками. Пусть она в совершенстве владеет и азербайджанским языком. Чем больше языков человек знает, тем богаче он становится. Человеку, живущему только одним языком, естественно, придется трудно в современном мире, в мире, находящемся в целом во взаимосвязи» [16].

После распада СССР численность русских в Азербайджане резко упала, составив в 1999 году 141,7 тыс. и 122,5 тыс. человек в 2009 году, что было связано с объективными процессами, и в первую очередь с оттоком русскоязычного населения в Россию и другие развитые страны Европы и Америки [13]. Русский язык сегодня является родным языком для более, чем 150 тыс. граждан Азербайджана. Это в большинстве своём этнические русские, а также украинцы, лезгины, аварцы, евреи и т.д. По статистике, 1994 год 34% населения Азербайджана свободно говорили на русском языке. Сегодня этот процент несколько уменьшился, что связано с событиями, произошедшими как в Кавказском регионе, так и мировом масштабе.

По данным 2020 года, в Азербайджане русское население составляет 120 тыс. человек, и большинство русских проживают в столице Баку и селе Ивановка, что находится в Исмаиллинском районе. Для защиты и развития русского языка, культуры и традиций, а также языков и традиций других российских народов, проживающих в Азербайджане, созданы различные организации и общественные объединения. Их деятельность регулируется законодательством Азербайджанской Республики [17, с.196]. Они имеют школы на родном языке, в Баку функционирует Русский драматический театр имени С.Вургуна.

В 1994 году создано Землячество казаков Азербайджана. В 2009 году в Баку был создан Российский информационно-культурный центр, который в 2021 году был переименован в «Русский дом». Сегодня в Азербайджане выходят десятки газет и журналов на русском, печатаются научная, учебная, художественная и иная литература.

Функционируют 5 православных церквей, 3 общины молокан, зарегистрированных в Баку, Сумгаите и Шемахе. В Азербайджане есть Бакинский Славянский Университет, где занимаются русской филологией и преподают на русском языке. Есть русскоязычный телеканал, а в азербайджаноязычных телеканалах периодически выходит в эфир

программа «Новостей» на русском языке.

Сегодня в Азербайджане 8% государственных школ являются русскоязычными. В цифрах это примерно 350 школ, в которых обучаются 90 тыс. школьников, что составляет 6% от общего числа школьников Азербайджана. Отметим, что на 2023 год в Азербайджане действуют 45 высших учебных заведений, в каждом из которых есть секторы с русским языком преподавания.

Русские граждане Азербайджана также с уважением относятся к азербайджанскому языку: многие, особенно, представители молодого поколения русских, хорошо владеют азербайджанским языком, интересуются азербайджанской культурой, считают Азербайджан своей Родиной. И в первой Карабахской войне (1988-1994 гг.) и во второй Карабахской войне (2020 г.) русские люди в составе Азербайджанской Армии, воевали за свою Родину - за Азербайджан. Из них И.В.Макеев, Ю.П.Ковалёв, Е.Н.Карлов, В.В.Серёгин, Д.А.Солнцев, Д.А.Пронин стали Национальными Героями Азербайджана [9].

Несмотря на то, что, русский язык в Азербайджане не имеет официального государственного статуса, но в повседневной жизни он активно используется практически во всех сферах жизни: науке, культуре, бизнесе, онлайн-медиа и т.д. В науке русский язык очень востребован. По разрешению Совета защиты, проводятся защиты диссертаций на русском языке, на русском пишутся и публикуются научные труды, результаты научных исследований. Одним словом, в Азербайджане нет никаких проблем с практическим применением русского языка.

Нужно отметить, что в Азербайджане в связи с применением русского языка сформировались некоторые стереотипы [13]. Во-первых, есть такое мнение, что в процентном отношении среди русскоязычных азербайджанцев доля людей с высшим образованием выше, чем этот показатель среди тех, кто получил образование на азербайджанском языке. Эта соответствует действительности, и этому есть своё объяснение. Дело в том, что русскоязычные азербайджанцы, в основном проживают в городах и большинство в г. Баку, и естественно процент получивших высшее образование среди горожан выше, чем среди жителей села. Второй распространившийся стереотип, это о том, что русский язык – это язык состоятельных азербайджанцев, то есть элитарной части населения. Конечно, некоторая связь между материальным благосостоянием человека и языковой принадлежностью бросается в глаза. Однако утверждать, что все

русскоязычные Азербайджана состоятельные люди - было бы абсурдом. Одним словом, чёткой взаимозависимости между языковой принадлежностью и материальным положением не существует. Истина в том, что владением иностранным, в том числе, русским языком даёт шансы найти хорошо высокооплачиваемую работу. Так как весь частный сектор Азербайджана, который составляет 80%, имеет выход на международную арену, здесь без английского и русского языков не обойтись. Бесспорно, у носителей русского языка больше возможностей для расширения кругозора и самообразования, для повышения своей деловой квалификации. Как видно, всё это взаимосвязано: повышение своего образовательного уровня, обеспечение хорошо оплачиваемой работой и благосостояние. В целом, среди русскоязычных азербайджанцев есть представители всех социальных слоёв [13].

Последние годы в Азербайджане опять русский язык стал привлекательным и популярным. Интерес к русскому языку связан с желанием родителей давать своим детям более универсальное образование. Сегодня от квалифицированного специалиста требуется знание как минимум трёх языков – азербайджанского, русского и английского.

Английский язык изучают на дорогих платных курсах, потому многие родители, чтобы избежать лишних расходов на обучение, отдают детей в русские школы, чтобы они там получили среднее образование и бесплатно обучались русскому языку.

Некоторые деятели науки, культуры, видные политики республики видят в расширении русского языка угрозу национальным устоям Азербайджанской государственности [10]. Некоторые депутаты от оппозиционных партий считают ненормальным то, что в государственных школах Азербайджана, на государственные деньги ведётся обучение на иностранном, т.е. русском языке. Оппозиция, в принципе, не против изучения русского языка, но она предлагает это осуществить в частных секторах, на курсах изучения языков, то есть, так, как изучается английский и другие иностранные языки [22].

Опираясь на практический опыт преподавания в русском и азербайджанском секторах, можно сказать, что интеллектуальный уровень школьника, студента или специалиста не зависит от того, на каком языке он получил среднее или высшее образование - на азербайджанском или на русском. Этот тезис оправдывал себя в советское время, когда научная литература, учебники, пособия и т.д.

были в основном на русском языке. В сегодняшних условиях есть любые возможности обогащать свои знания не только из русскоязычного источника.

Сегодня есть мощные научные и интеллектуальные ресурсы на родном и довольно понятном для азербайджанцев турецком языке. Сегодня часть молодёжи не довольствуется знанием одного русского языка. Молодежь изучает английский, немецкий и другие языки ведущих европейских и азиатских стран. Но можно считать, что для Азербайджана русский язык среди иностранных языков является главным.

Сегодня в Азербайджане есть определенные проблемы с преподаванием русского языка. Во-первых, очень ощущается дефицит в учителях и преподавателях русской национальности, так как они в основном выбирают сферу бизнеса. А учителя-азербайджанцы нового поколения сами в совершенстве не владеют тонкостями русского языка. В русских школах в одном классе число учеников иногда доходит до 30 и это оказывает влияние на качество обучения. Кроме того, нужно учитывать ещё недостаточный уровень подготовки первоклассников по русскому языку.

Нет преимущества одного языка над другим. Родной язык – язык матери. Он для любого человека самый ценный, самый дорогой.

Другие языки — это востребованность, которая диктуется в первую очередь экономикой. Иностранный язык – это всего лишь средство общения, средство развития двухсторонних отношений, в том числе политических, экономических и культурных.

Можно сказать, что иностранный язык — это «мост» между государствами, народами, культурами и оптимальный путь для глубокого понимания ценностей своей собственной культуры. Это - диалог цивилизаций и возможность расширить круг своих знакомств, а значит, чувствовать себя свободнее и увереннее не только в профессиональной сфере, но и повседневной жизни.

Сегодня Российская Федерация и Азербайджанская Республика, стратегические партнеры и взаимоотношения между двумя государствами развиваются гармонично. И соответственно, русский язык в Азербайджане является первым среди иностранных языков.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Агасиев Икрам. История немецкой колонизации на Кавказе. - Баку: Издательский дом TEAS Press, 2016. - 291 с.*

2. Багиров Ф. А. *Переселенческая политика царизма в Азербайджане (1830—1914 гг.)*. - М.: Маросейка, 2009.- 233 с.
3. В Азербайджанскую дипломатическую миссию в Грузии // Государственный Архив Азербайджанской Республики, Фонд №897, опись №1, дело № 38, лист-5
4. Вдовин А. И. *Русские в XX веке*. - М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2004.- 448 с.
5. Вердиева Х. Ю. *Переселенческая политика Российской империи в Северном Азербайджане (XIX - начале XX вв.)*. - Баку: Eсorprint, 2016. - 420 с.
6. *Всесоюзная перепись населения 1939 года. Национальный состав населения по республикам СССР. Азербайджанская республик* // № 985 – 986 25 апреля - 15 мая 2023. URL: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_39.php?reg=5/. (обр.27.04.2023).
7. *Всесоюзная перепись населения 1970 года. Национальный состав населения по республикам СССР* // № 985 – 986 25 апреля - 15 мая 2023. URL: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_70.php?reg=7 (дата обращения 29.04.2023).
8. *Всесоюзная перепись населения 1989 года. Национальный состав населения по республикам СССР* // № 985 – 986 25 апреля - 15 мая 2023. URL: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_89.php?reg=7 (дата обращения 29.04.2023).
9. *Когда Родина - единая: как русские встали на защиту Азербайджана* // 27.09.2021 (обновлено: 13:31 28.09.2021). URL: <https://az.sputniknews.ru/20210927/Kogda-Rodina---edinaya-kak-russkie-vstali-na-zaschitu-Azerbajdzhana-428034532.html> (дата обращения 29.04.2023).
10. *Кто и зачем решил «отключить» русский сектор в азербайджанских школах?* // URL: https://1news.az/news/201606031_24_139917-Kto-i-zachem-reshil-otklyuchit-russkii-sektor-v-azerbajdzhanskikh-shkolakh. (дата обращения 29.04.2023).
11. Назарли А. *Народное образование в Азербайджанской республике (1918-1920 гг.)*. - Баку: Nurlan, 2008. - 224 с.
12. Никонов В. 24 мая 1945 года. *За русский народ!* // URL: <https://russkiymir.ru/publications/272712/> (дата обращения 28. 04. 2023).
13. Мусави Н. *Русский язык в Азербайджане: кто на нем говорит?* // 14 февраля 2022. URL: <https://www.dw.com/ru/russkij-jazyk-v-azerbajdzhane-kto-na-nem-govorit-i-chto-ego-zhdet/a-60729395> (дата обращения 29.04. 2023).
14. *Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года. СПб(б): Бакинская губерния, 1905, вып. LXI. - с. 25-53.*
15. Похлёбкин В.В. *Международная символика и эмблематика.- М.: Международные отношения. 1989.- 541с.*
16. *Речь Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева на учредительном собрании Всероссийского конгресса азербайджанцев в Москве - 22 июня 2000 года* // *Бакинский рабочий*.- 28 июня - 2000 г.

URL: <https://lib.aliyevheritage.org/ru/141697.html> (дата обращения 06.05.2023).

17. Рустамова А. Деятельность общественных организаций российских общин в Азербайджанской Республике // Государство и право народов Кавказа: становление, развитие, современное состояние. Материалы Международной научно-практической конференции. Махачкала, 14–15 декабря 2018 г. / Сб. науч. статей. – Махачкала, 2019. - с.194-199.
18. Садыгова Х.Ф. Социально-этнический состав населения города Баку в XIX – начале XX веков: / Автореф. дисс. на соиск. учен. степени докт. филос. по истории. - Баку, 2016. - 26 с.
19. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. İki cilddə. - Bakı: Lider nəşriyyat, 2005, C.2.- 472 s.
20. Azərbaycan tarixi: Dərslük. Bakı: "Bakı Universiteti" nəşriyyatı, 2015. - 412 s.
21. Erkin Qədirli: "Rus sektoru" qapadılmalıdır"? : [Электронный ресурс] / 22 İyun 2017 // <https://news.milli.az/society/556860.html>. (дата обращения 29.04.2023).
22. Ağasiyev A.. Azərbaycan tarixi (sxemlərdə, xəritələrdə, cədvəllərdə). - Bakı: "Bakı Universiteti" nəşriyyatı, 2015. - 288 s.
23. Keizerische Deutsche Delegation in Kaukasus. 09 сентября 1918 года. Тифлис // Государственный Исторический Архив Грузинской Республики, Фонд №1820, опись № 1, дело №176, лист 22.

İkram Kərim oğlu Ağasiyev

Tarix üzrə elmlər doktoru, professor,
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Tarix İnstitutunun
"Azərbaycanın sovet dövrü tarixi" kafedrasının müdiri

E-mail: ikramagasiyev@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0003-0801-6683>

AZƏRBAYCANDA RUS DİLİ TARİXİ KONTEKSTDƏ

Xülasə: Məqalə Azərbaycanda rus dilinin yayılması problemlərini tarixi kontekstdə araşdıran ilk məqalədir. Tədqiqat Rusiya ilə Azərbaycan arasında siyasi münasibətlərdə baş verən dəyişikliklərin dil vəziyyətinə, ilk növbədə Azərbaycanda rus dilinin statusuna necə təsir etdiyini göstərir. Müəllif qeyd edir ki, Rusiyanın Azərbaycana qarşı siyasətinin xarakterindən asılı olaraq azərbaycanlı əhali arasında rus mədəniyyətinin və rus dilinin əhəmiyyəti haqqında müvafiq ictimai rəy formalaşmış. Deməli, iki dövlət arasında mehriban qonşuluq münasibətləri Rusiya və Azərbaycan xalqlarının gələcək mədəni yaxınlaşmasının təminatçısıdır.

Açar sözlər: Azərbaycan, rus dili, molokanlar, Türkmənçay, siyahıyaalma, rus məktəbi, tədris.

Ikram Karim oğlu Aghasiyev

*Doctor of Historical Sciences, professor,
Head of the Department “History of Azerbaijan
of the Soviet Period” of the Institute of
History of the National Academy of Sciences of Azerbaijan*

E-mail: ikramagasiyev@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0003-0801-6683>

RUSSIAN LANGUAGE IN AZERBAIJAN IN A HISTORICAL CONTEXT

Abstract: *The article is the first to examine the problems of the spread of the Russian language in Azerbaijan in a historical context. The study shows how changes in political relations between Russia and Azerbaijan have had and are having an impact on the language situation, and primarily on the status of the Russian language in Azerbaijan. The author notes that depending on the nature of Russia’s policy towards Azerbaijan, a corresponding public opinion was formed among the Azerbaijani population about the importance of Russian culture and the Russian language. Consequently, good neighborly relations between the two states are a guarantor of further cultural rapprochement between the peoples of Russia and Azerbaijan.*

Keywords: *Azerbaijan, russian language, molokans, Turkmenchay, census, Russian school, teaching.*

Məqalə tarixəsi: redaksiyaya daxil olub – 28.07.2023; çapa qəbul edilib – 01.09.2023.

HUMANİTAR VƏ SOSIAL ELMLƏR TARİXİ
İqtisad elmi
HISTORY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES
Economic sciences
ИСТОРИЯ ГУМАНИТАРНЫХ И СОЦИАЛЬНЫХ НАУК
Экономические науки

=====

UOT/UDC/УДК 338

Tərbiz Nəsim oğlu Əliyev

*İqtisad elmlər doktoru, professor,
Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyinin
İqtisadiyyat İnstitutunun “Biznes mühitinin tənzimlənməsi
və sahibkarlığın inkişafı” şöbəsinin müdiri*
E-mail: tarbiz.aliiev@bk.ru
<https://orcid.org/0000-0002-3956-2161>

**HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN SƏNAYESİNİN
İNNOVATİV İNKİŞAFI**

Xülasə: *Məqalədə Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə ölkədə həyata keçirilən quruculuq işləri, sənayenin innovativ inkişafı istiqamətində aparılan geniş miqyaslı tədbirlər haqqında məlumatlar şərh edilmiş, “Əsrin müqaviləsi”-nin məntiqi nəticələri açıqlanmış, son 20 ildə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının nəticələri öz əksini tapmışdır.*

Açar sözlər: *sənaye, innovasiya, layihə, məhsul, iqtisadiyyat.*

Giriş. Azərbaycan xalqının əsrlik arzusunu tarixi reallığa və Azərbaycanı sivil dünyanın üzvünə çevirmiş Ümummilli Lider Heydər Əliyevin respublikamıza ləyaqətlə rəhbərlik etdiyi bütün dövrlər ərzində xalqımızın tərəqqisi naminə göstərdiyi xidmətləri danılmazdır.

Azərbaycanın yeni tarixi də məhz Heydər Əliyevin adı və şəxsiyyəti ilə bağlıdır. Bu tarixi şəxsiyyətin fəaliyyətinin hər səhifəsi, hər mərhələsi son 50 illik Azərbaycan tarixinin mərhələləri ilə üst-üstə düşür. Keçən əsrin 70-ci illərində Azərbaycan kəskinləşməkdə olan ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi sahələri əhatə edən çoxsaylı problemlərlə üz-üzə qalmış və onun iqtisadiyyatı dərin və uzunmüddətli böhran vəziyyətinə qədəm qoyaraq bir

sıra mühüm iqtisadi göstəriciləri, inkişaf səviyyəsinə görə, keçmiş ittifaqda sonuncu yerlərdən birini tuturdu. Həmin dövrdə respublika iqtisadiyyatında baş verən geriliyi xarakterizə edən ən mühüm göstəricilərdən neft hasilatının ardıcıl sürətdə azalması idi. 60-cı illərin əvvəllərində respublikada sürətlə artan qaz hasilatı da onilliyin axırında kəskin sürətdə azalmağa başlamışdır.

Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycanın quruculuq sahəsində fəaliyyəti. Bu dövrdə respublika rəhbərliyinin qarşısında duran başlıca vəzifə dərin və uzun sürən böhran bürümüş respublikanı ağır vəziyyətdən çıxarmaq yollarını axtarıb tapmaq, prinsipcə yeni konseptual səviyyədə yanaşma əsasında onun inkişaf proqramlarını işləyib hazırlamaq, xalq təsərrüfatında köklü struktur dəyişiklikləri aparmaq, təsərrüfatçılıqda və iqtisadi həvəsləndirmədə yeni metodlar tətbiq etməkdən ibarət idi. Bütün bu çətin və mürəkkəb vəzifələrin yerinə yetirilməsinin məsuliyyəti 1969-cu il iyul ayının 14-də Azərbaycan KP MK-nın Birinci Katibi vəzifəsinə seçilmiş və yenicə 46 yaşı tamam olmuş Heydər Əliyevin üzərinə düşdü. Ona görə də onun rəhbərliyi və bilavasitə iştirakı ilə hələ 70-ci illərin əvvəllərində Azərbaycanın uzun müddətə iqtisadi inkişaf strategiyası və taktikası işlənib hazırlandı və həyata keçirilməyə başlandı. Beləliklə, 1969-cu ilin avqust ayında Azərbaycanın tarixində onun yeni inkişaf dövrünün təməli qoyuldu[1, s.72]. Bu dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatının dinamik inkişafı üçün kompleks proqramların işlənib hazırlanmasında Heydər Əliyevin yorulmaz fəaliyyəti, misilsiz təşəbbüskarlığı, fəvqəladə rəhbərlik qabiliyyəti və tükənməz enerjisi mühüm rol oynamışdı.

1969-1982-ci illər Azərbaycanın quruculuq salnaməsinə ən parlaq səhifələr kimi daxil olmuşdur. Həmin dövrdə Heydər Əliyevin keçmiş İttifaqda və bütövlükdə dünyada günü-gündən artan nüfuz və hörməti, gələcəyi görmək qabiliyyəti sayəsində SSRİ hökuməti 1970, 1975, 1976 və 1979-cu illərdə Azərbaycanla əlaqədar olaraq respublikada xalq təsərrüfatının hərtərəfli yüksəlişi və intensiv inkişafını nəzərdə tutan və xalqımız üçün həqiqətən böyük tarixi əhəmiyyəti olan beş xüsusi qərar qəbul etmişdir. Onların içərisində “Azərbaycan SSR-də xalq təsərrüfatının daha da inkişaf etdirilməsi tədbirləri haqqında” və “Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin 1976-1980-ci illərdə respublikada sənayenin ayrı-ayrı sahələrinin inkişaf etdirilməsi təkliflərinə baxılmasının nəticələri haqqında” qərarları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir [3]. Bu qərarların uğurla həyata keçirilməsi nəticəsində 1970-1982-ci illərdə respublikada sənaye məhsulunun həcmi 2,7 dəfə artmış, 249 yeni iri sənaye müəssisəsi tikilib istifadəyə verilmiş, sənayedə əsas fondların 85 faizi təzələnmiş və onların

həcmi 2,3 dəfə artmışdır. Bu illər ərzində sənaye istehsalının ümumi həcmi 1970-ci ilə qədərki 50 illə müqayisədə 2 dəfə, texniki tərəqqini müəyyənləşdirən əsas sahələrdə isə 2,4 dəfə artmışdır. Keçən əsrin 70-ci illərinin əvvəllərində Azərbaycanın neft emalı sənayesinin yenidən qurulması üçün İttifaq xəzinəsindən 379 milyon rubl vəsait ayrılmış, Bakı şəhərinin yaşayış sahələrində yerləşən köhnə neft emalı zavodları ləğv edilmiş, hazırda fəaliyyətdə olan zavodların mərhələlərlə yeniləşmə prosesi başlanmışdır. Qəbul edilmiş layihəyə əsasən, Azərbaycanda yeni texnika və texnologiyaya malik neft emalı zavodu yaradıldı. Nəticədə, NEZ-lərin texniki-iqtisadi göstəricilərinin yaxşılaşdırılması ilə yanaşı, həm də ətraf mühitə və dənizə atılan zərərli maddələrin miqdarının kəskin azalmasına şərait yaradıldı.

Hazırkı Heydər Əliyev adına Bakı NEZ-də 1976-cı ildə illik gücü 6 milyon ton neft emal edən ELOU-AVT-6; 1980-cı ildə koklaşdırma, katalitik reforminq qurğuları; 1981-ci ildə isə “Azneftyağ” NEZ-də ELOU AVT-2 qurğusunun istifadəyə verilməsi, yağların keyfiyyətinin əsaslı şəkildə yaxşılaşdırılmasına şərait yaratmışdır. 1971-1985-ci illərdə Azərbaycan sənayesinin inkişafı üçün elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin geniş tətbiqi 581 adda yeni növ maşın, avadanlıq və cihazın istehsalına imkan vermişdir. Həmin dövrdə 1050 adda mühüm sənaye məhsulu, 2519-mexanikləşdirilmiş axın xətti hazırlanmış, 73 elmi-istehsalat birlikləri yaradılmışdır ki, onların da tərkibində 264 müəssisə fəaliyyət göstərirdi. Onların içərisində: Sərinkeş, Soyuducu istehsalı zavodları, EHM zavodu, “Dərin özüllər” zavodları Heydər Əliyevin gərgin mübarizəsi və təkidi əsasında Azərbaycanda tikilmiş və İttifaqda böyük şöhrət qazanmışdır.

Qeyd edilən illər ərzində respublikamızda istehsal edilən 570 tip ölçüdə neft maşınqayırma məhsulları, elektrotexnika avadanlıqlarının 70%-dən çoxu digər müttəfiq respublikalara və postsovet ölkələrinə göndərildi. 1993-cü ildə xalqın təkidi tələbi ilə Heydər Əliyevin yenidən respublika rəhbərliyinə qayıdışı Azərbaycanı və bütünlükdə xalqımızı çıxılmaz fəlakətdən xilas etdi və onun qurtuluşu başlandı. İqtisadiyyatda əsas diqqət sənayenin inkişafına yönəldi. 1995-2003-cü illər ərzində ölkə ərazisində istehsal və qeyri-istehsal təyinatlı, mühüm əhəmiyyətli yeni tikililər, obyektlər istifadəyə verilmiş, fəaliyyət göstərənlər isə genişləndirilmiş və yenidən qurulmuşdur. Onların içərisində: Bakı şəhərində Corab fabriki, “Coca-Cola” zavodu, fındıq emalı zavodu, Səngəçal Terminalı, Dübəndi-Bakı neft kəməri, Süd və süd məhsulları, “Pepsi Cola” istehsalı zavodları, Yenikənd Su elektrik stansiyası, Bakı İstilik Mərkəzində yeni qaz turbin

qurğusu, “Azərneftyağ” NEZ- də bitum istehsalı qurğusu, “Qurtuluş” qazma qurğusu, Etilen- Polietilen zavodlarında “Buxar-Generator” Kompleksi və bitum istehsalı qurğusu, Günəşli neft yatağında 8 neft istismar qurğusu, “Bombetonlaşdırma” zavodu, Bakıda ildə 12 min ton yuyucu tozu istehsal edən müəssisə, Naxçıvan şəhərində Çörək məmulatları istehsalı zavodu, Şərur və Culfa rayonlarında hər birində sutkada 12 ton un istehsal edən dəyirman, müxtəlif gücə malik elektrik ötürücü xətlər və yarımstansiyalar, ATS-lər, çoxsaylı sosial infrastruktur obyektlərini və s. göstərmək olar. Bütünlkdə həmin illər ərzində ölkə iqtisadiyyatına 16,8 mlrd. dol. investisiya yönəldilmişdir ki, onların da 74,4%-i xarici və 25.6%-i daxili investisiyalar təşkil etmişdir. Həmin dövrdə neft sənayesinə 8,8 mlrd. dollar investisiya qoyulmuşdur. Bunlarla yanaşı ölkə iqtisadiyyatına 1,9 mlrd. dollar həcmində mayə kreditləri yönəldilmişdir.

Qeyd edilən illər ərzində Azərbaycanda xarici və qarışıq mülkiyyətdə fəaliyyət göstərən sənaye təyinatlı xarici və müştərək müəssisələrin sayı 2,95 dəfə artaraq 192 vahidə çatmış, orada çalışan işçilərin sayı isə 3,2 min nəfərdən 16,9 min nəfərə çatmış və yaxud 5,3 dəfə çoxalmışdır[2, s.66]. Ölkəmizdə xarici və müştərək müəssisələrin yaradılması və inkişafı eyni zamanda innovasiya yönümlü yeni texnika və texnologiyanın islahata cəlb edilməsi və onların əsasında yeni və çoxçeşidli, idxalı əvəz edən, xarici ölkərə ixrac olunan sənaye məhsullarının istehsalına təminat yaratmışdır.

Ulu Öndərin Azərbaycanda sənayenin yenidən qurulması sahəsindəki xidməti. Ulu Öndər Azərbaycanda sənayenin yenidən qurulması kontekstində mütərəqqi idarəetmə formalarının tətbiqinə də xüsusi diqqət yetirirdi. Belə ki, o, Dövlət Mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin II Dövlət Proqramı çərçivəsində 2001-ci ilin mart ayının 22-də iqtisadiyyatın liberallaşdırılması, sahibkarlığın genişləndirilməsi və investisiyaların cəlb olunması yolu iqtisadiyyatın daha sürətlə inkişafını və onun səmərəliliyinin artırılmasını təmin etmək məqsədi ilə ölkə ərazisində yerləşən 17 kimya, 16 maşınqayırma, 18 neft maşınqayırma müəssisəsi və təşkilatlarının, Yanacaq-Enerji Kompleksində isə 50-yə yaxın zavodun, təmir tikinti idarəsinin, Elmi Mərkəzin Səhmdar Cəmiyyətinə çevrilməsi, 27 neft bazalarının özəlləşdirilməsi haqqında sərəncam imzalamışdır. Ulu Öndərin Azərbaycan sənayesinə etdiyi töhfənin qiymətli-sənayesinin inkişafıdır. Bu gün adlarını fəxrlə çəkdiyimiz “AzəriÇıraq-Günəşli” (AÇG) neft-qaz yataqları məhz Ulu Öndərin ölkəyə rəhbərlik etdiyi dövrlərdə kəşf edilmiş, lakin Qərbi və Şərqi Sibir yataqlarının Azərbaycan mütəxəssisləri tərəfindən kəşf edilib istismar olunması adı çəkilən yataqların işlənilməsinə ləngitmişdir [4].

1993-cü ildə müstəqil Azərbaycana rəhbər seçilən Heydər Əliyev ilk növbədə Xəzərin Azərbaycan sektorunda AÇG-nin mənimsənilməsi qərarını vermiş və 1994-cü ildə çoxsaylı xarici təsirlərə baxmayaraq, sentyabr ayının 20-də dünyanın aparıcı neft şirkətləri ilə AÇG-nin mənimsənilməsi üzrə müqavilənin imzalanmasına nail oldu ki, sonradan o “Əsrin Müqaviləsi” kimi tarixə düşdü [4].

AÇG -də hasil edilən neftin və qazın dünya bazarlarına çıxarılması üçün, Ulu Öndərin rəhbərliyi ilə işlənib hazırlanan “Neft Strategiyası” çərçivəsində Bakı-Novorossiysk boru kəməri yenidən quruldu, Bakı-Supsa boru kəməri tikilib istismara verildi, lakin həmin kəmərlər vasitəsi ilə AÇG-də hasil ediləcək böyük həcmdə neft və qazı xarici bazara çıxarmaq imkan xaricində olduğundan yeni kəmərlərin inşasına zəruri ehtiyac duyulurdu. Odur ki, çoxsaylı variantlar içərisindən “Bakı-Tbilisi-Ceyhan” (BTC) neft ixrac kəmərinin və “Bakı-Tbilisi-Ərzurum” (BTƏ) Cənubi Qafqaz qaz kəmərinin çəkilişinə qərar verildi [5]. Mayın 28-də Azərbaycan neftinin Ceyhan terminalına çatması, iyunun 4-də ilk tankerin yola salınması yalnız region üçün deyil, dünya əhəmiyyətli tarixi hadisədir. Bu gün Azərbaycanın nəinki MDB məkanında, eləcə də dünyada öz iqtisadi göstəricilərinə görə liderliyi ələ alması əsas Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan yeni neft strategiyasının nəticəsidir. O zaman Xəzərin hüquqi statusunun müəyyənləşmədiyini əsas gətirərək, layihəni xülya kimi qəbul edən bəzi mütəxəssislər bu gün fikirlərində yanıldıqlarının şahidinə çevriliblər. Onlar belə düşünürdülər, nə qədər ki, Xəzərin statusu müəyyənləşməyib, heç bir Xəzəryanı ölkə burada hansısa strateji məsələni həll edə bilməz. Bu qənaətin yaranmasında təbii ki, 1991-1993-cü illərdə Azərbaycanın yaşadığı durum az rol oynamırdı. Lakin Heydər Əliyev siyasəti bu söylənilənlərin əsassız olduğunu açıqladı.

Ulu Öndər hakimiyyətə qayıdıışı ilə ölkədə sabitliyi yaratdıqdan sonra Azərbaycanı dünyada tanıtdırmağın yolunu müəyyənləşdirdi. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin iqtisadiyyatının hərtərəfli inkişaf etdirilməsində neft amilindən istifadə olunması Heydər Əliyevin uzaqgörən, düşünülmüş siyasətinin nəticəsidir. Azərbaycanın karbohidrogenlərinin dünya bazarına çıxarılması istiqamətində yeni addımlar atıldı. Bakı-Novorossiysk, Bakı-Supsa ixrac neft kəməri istismara verildi. Təbii ki, bu iki boru kəməri Azərbaycan neftinin dünya bazarına çıxarılmasında kifayət etməyəcəkdir. Yeni boru kəmərinin çəkilişinə ehtiyac var idi. 7-8 seçim irəli sürüldü.

Heydər Əliyev Bakı-Tbilisi-Ceyhan marşrutuna üstünlük verdi. Bütün təzyiqlərə, maneələrə baxmayaraq Azərbaycanın mənafeyinə, maraqlarına uyğun qərar qəbul olundu. Bununla Azərbaycan dövləti, eyni

zamanda, siyasətində müstəqil olduğunu da dünyaya bəyan etdi. Artıq qeyd etdiyimiz kimi, “üç dənizin əfsanəsi” reallaşdı. Enerji daşıyıcılarının Avropaya çatdırılmasında ən böyük və ilk əsas neft kəməri olan Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsinin həm regional, həm də dünyəvi əhəmiyyəti var. Kəmərin istifadəyə verilməsi ölkənin iqtisadi qüdrətini möhkəmləndirməklə yanaşı, bölgədə sabitlik, əmin-amanlıq, sülh yaradaçaqdır. Kəmərin Azərbaycan hissəsi istismara verildəndən, yəni ötən ilin mayın 25-dən ölkəmizə diqqət və maraq daha da artmış, bu Azərbaycanın beynəlxalq münasibətlər sistemində yeri və rolunda da özünü göstərir. Azərbaycanda keçirilən beynəlxalq səviyyəli tədbirlər də buna əyani sübutdur. Bu günlərdə Bakıda 13-cü Beynəlxalq Xəzər Neft-Qaz Sərgi Konfransı keçirildi. 1994-cü ildən Bakıda keçirilməsi ənənə halını alan bu tədbirə qatılan ölkələrin, eyni zamanda, şirkətlərin sayından da ölkəmizə diqqət və marağın artdığı açıq-aydın nəzərə çarpır. İlk sərgiyə 12 ölkədən 150 şirkət qatıldığı halda, bu ilki tədbirdə 30 ölkədən 360 şirkət iştirak edirdi.

Sənayenin canlanması xüsusilə, bu tarixi mərhələdə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra imzalanan “Əsrin müqaviləsi” ilə bağlı olub. Ölkədə həyata keçirilən ilk islahatlar, antiböhran tədbirləri qısa müddət ərzində ölkədə siyasi sabitliyin bərqərar olmasına imkan verdi. Postsovet ərazisində ilk dəfə aqrar islahatlar aparan ölkə Azərbaycan olub. Bu kimi mühüm addımların nəticəsində 1997-ci ildən başlayaraq sənaye istehsalının artması müşahidə olundu. Demək olar ki, sənaye tədbirləri qısa müddət ərzində siyasi sabitliyin, bərqərar olmasına imkan verdi. Postsovet inkişafının mühüm təməlləri formalaşdırılmağa başladı, sənaye mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinə, Beynəlxalq Valyuta Fondu ilə əməkdaşlığın başladılmasına nail olundu. Bu tədbirlər Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi bazar iqtisadiyyatı statusunun və onun institutlarının yaradılmasını təmin etdi. Bu addımlarla beynəlxalq əhəmiyyətli Əsrin müqaviləsi, Şahdəniz, Bakı-Tbilisi-Ceyhan, TRASECA layihələrin icrasının təməli qoyuldu [6].

“Əsrin müqaviləsi” Azərbaycanın beynəlxalq əlaqələrini genişləndirdi və neft şirkətlərinin ardınca çoxlu sayda xarici investorlar ölkəmizə gəldilər. 1994-cü ildən bu günədək Azərbaycan iqtisadiyyatına 32 milyard ABŞ dolları həcmində investisiya qoyulub ki, bunun da 20-21 milyard dolları neft sənayesinin payına düşür. Artıq ötən ilin yekunlarına əsasən 1942-ci ilin səviyyəsində 22 milyon ton neft hasil olunub. Bu təbii ki, böyük göstəricidir [1, s.154]. Ölkə iqtisadiyyatı inkişaf edir, bu tərəqqi bütün sahələrə öz müsbət təsirini göstərir. Əhalinin sosial problemlərinin həlli yönündə çox

ciddi addımlar atılır. Bu təbii ki, ölkənin iqtisadi qüdrətinin artmasının, maliyyə imkanlarının genişlənməsinin göstəricisidir.

Heydər Əliyev siyasətinin Prezident İlham Əliyev tərəfindən davamı ölkəmizə daha böyük uğurlar vəd edir. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin möhkəmlənməsində, beynəlxalq aləmdə nüfuzunun artmasında böyük rolunu oynayan Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin işə düşməsi ölkə iqtisadiyyatına investisiya axınına sürətləndirməklə, yeni iş yerlərinin açılmasına, xalqın maddi rifah halının yaxşılaşmasına öz töhfəsini verəcəkdir.

Bu kəmərlərin normal işini təmin etmək üçün ən yeni texnologiyalar əsasında Bakının Qaradağ rayonunun ərazisində Səngəçal Terminalı qısa müddət ərzində tikilib istifadəyə verildi. İstər boru kəmərlərinin, istərsə də ötürücü stansiyaların, terminalların tikintisində ən müasir mühəndis qərarlarından istifadə edilmişdir.

Nəticə. Son illərdə Azərbaycanda həyata keçirilən uğurlu və sistemli iqtisadi siyasət nəticəsində sənayeləşmə prosesi geniş vüsət almışdır. Ulu Öndərin formalaşdırdığı iqtisadi siyasət onun layiqli davamçısı Ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla həyata keçirilir. Onun rəhbərliyi dövründə Azərbaycan dünyada iqtisadi cəhətdən sürətlə inkişaf edən ölkəyə çevrilmişdir. Bu gün Azərbaycan Respublikası Cənubi Qafqazda yüksək iqtisadi potensiala malikdir və bir çox makroiqtisadi göstəricilər üzrə Avropada öncül mövqedədir. Təkcə 2003-2022-ci illərdə Respublikamızda 90-dan çox kompleks proqram həyata keçirilmişdir. Hazırda ölkənin valyuta ehtiyatı 62 mlrd. dollar təşkil edir. Yoxsulluğun və işsizliyin səviyyəsi minimuma endirilmişdir. Ölkəyə rəhbərliyi dövründə cənab İlham Əliyev siyasi iradəsinə, cəsarətinə, gördüyü işlərin miqasına, bacarığına, səmimiyyətinə və böyük insani keyfiyyətlərinə görə, sözün əsl mənasında, öz xalqının Lideri səviyyəsinə yüksəlmiş və Ulu Öndərin ehtimadını doğrultmuşdur. Cənab İlham Əliyev tərəfindən irəli sürülən sənayeləşmə siyasətinin həyata keçirilməsi ölkəmizdə innovasiya yönümlü iqtisadiyyatın qısa zaman kəsiyində formalaşmasına təminat yaratmış olacaqdır. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər istiqamətləri çərçivəsində qeyri-neft sektorunda - sənayenin inkişafı üçün innovasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi mühüm yer tutur. Onların həyata keçirilməsi ölkəmizin dayanıqlı və davamlı inkişafına təminat yaratmış olacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev, T. *Heydər Əliyev dühasına iqtisadçı baxış*. - Bakı: Elm və Təhsil, 2023. – 428 s.
2. Əliyev T.N. *Heydər Əliyev və Azərbaycan sənayesinin innovativ inkişaf* // *Audit*. – 2013, №2. - 65-68.
3. “Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin bəzi qərarlarının qüvvədən düşmüş hesab edilməsi və bəzi qərarlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı // <https://e-qanun.az/framework/4595>
4. Heydər Əliyev və “Əsrin müqaviləsi” // https://azertag.az/xeber/heyder_eliyev_ve_esrin_muqavilesi-2754688
5. Bakı–Tbilisi–Ceyhan neft kəməri // https://az.wikipedia.org/wiki/Bakı–Tbilisi–Ceyhan_neft_kəməri
6. Müstəqillik illərində Azərbaycanda sənaye inkişafı: yerli üstünlüklərdən klasterləşməyə // <http://www.anl.az/down/meqale/525/2021/sentyabr/756204.htm>

Tarbiz Nasib oğlu Aliyev

*Doctor of Sciences in Economics, Professor,
Head of the “Regulation of business environment
and development of entrepreneurship” department
of the Institute of Economics of the Ministry of
Science and Education of the Republic of Azerbaijan*

E-mail: tarbiz.aliyev@bk.ru

<https://orcid.org/0000-0002-3956-2161>

HEYDAR ALIYEV AND INNOVATIVE DEVELOPMENT OF INDUSTRY IN AZERBAIJAN

Abstract: *In the article, the information about the construction works carried out during the leadership of Azerbaijan by Great Leader Heydar Aliyev, the large-scale measures taken in the direction of the innovative development of the industry, the logical results of the “Contract of the Century” were explained, and the results of the socio-economic development of the country in the last 20 years were reflected in the article.*

Keywords: *Industry, innovation, project, product, economy.*

Тарбиз Насиб оглы Алиев

*Доктор экономических наук, профессор,
заведующий отделом «Регулирование бизнес-среды
и развитие предпринимательства» Института
экономики Министерства науки и образования*

Азербайджанской Республики

Электронная почта: tarbiz.aliev@bk.ru

<https://orcid.org/0000-0002-3956-2161>

ГЕЙДАР АЛИЕВ И ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ АЗЕРБАЙДЖАНА

Резюме: В статье представлены сведения о строительных работах, осуществленных во время руководства Азербайджаном Великого Лидера Гейдара Алиева, широкомасштабных мерах, предпринятых в направлении инновационного развития промышленности, логических итогах «Контракта века». были разъяснены и отражены в статье итоги социально-экономического развития страны за последние 20 лет.

Ключевые слова: Лидер, отрасль, инновация, проект, продукт, экономика.

Məqalə tarixçəsi: redaksiyaya daxil olub – 15.08.2023; çapa qəbul edilib – 30.10.2023.

HUMANİTAR VƏ SOSIAL ELMLƏR TARİXİ
İqtisad elmi
HISTORY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES
Economic sciences
ИСТОРИЯ ГУМАНИТАРНЫХ И СОЦИАЛЬНЫХ НАУК
Экономические науки

УОТ/UDC/УДК 339.7

Азер Мамед оглы Алиев
Научный сотрудник отдела
«Проблемы монетарного и фискального
регулирования» Института экономики
Министерства науки и образования
Азербайджанской Республики
E-mail: aziko67@mail.ru
<https://orcid.org/0009-0006-7432-072X>

**АНАЛИЗ УРОВНЯ РАЗВИТИЯ И ИНВЕСТИЦИОННОЙ
ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ РЫНКА КОРПОРАТИВНЫХ
ОБЛИГАЦИЙ**

Резюме: В статье при поддержке Государственного комитета по ценным бумагам при Президенте Азербайджанской Республики практически все институты рынка ценных бумаг, включая фондовые биржи, брокерские компании, механизмы лицензирования, регистрация всех видов выпуска ценных бумаг, контроль, защита прав инвесторов, определены законодательные принципы первичного размещения, в результате чего в настоящее время обсуждается деятельность различных сегментов фондового рынка. При этом также представлена информация о работе рынка корпоративных облигаций на БФБ, координации экономического сотрудничества в рамках СНГ, развитии национальных рынков.

Ключевые слова: интеграция, глобализация, инвестиции, национальная экономика, развитие.

Введение. Намечается тенденция увеличения доли корпоративных облигаций на БФБ. Это обусловлено тем что

инвесторы и эмитенты заинтересованы в долговых инструментах с более низкими рисками в сравнении с акциями. Происходящие в стране за последние годы изменения в экономике создают благоприятные предпосылки для успешного функционирования корпоративного сектора. Еще одним фактором является возрастание инвестиционных потребностей и ресурсов реального сектора экономики.

Как правило, компании с высокой финансовой устойчивостью привлекают средства на более выгодных условиях путем выпуска облигаций. Финансовое положение таких компаний позволяет им обращаться к более широкому кругу инвесторов и привлекать кредиты по более низкой процентной ставке, чем они могли бы привлечь посредством банковского кредита. С другой стороны, указанные компании устанавливают условия эмиссии в рамках законодательства сами и, в отличие от кредитного финансирования, не обязаны соблюдать жесткие финансовые ковенанты и другие ограничения, устанавливаемые банком.

В соответствии с национальным законодательством компании могут осуществлять эмиссию облигаций двумя способами: размещение как по открытой, так и по закрытой подписке. При закрытом размещении облигации компании продаются ограниченному кругу инвесторов в предварительно согласованном порядке и на основании заранее заключенных договоров купли-продажи, результаты публично не оглашаются [1, с.33]. В случае размещения публичным методом продажа облигаций компании осуществляется посредством Бакинской фондовой биржи путем открытого аукциона. При таком размещении компания может указать максимальный процент займа, который она желает привлечь. На аукционах инвесторы могут подавать свои предложения по кредитам по процентным ставкам ниже максимальной процентной ставки, которую может предоставить компания. Чем стабильнее история развития бизнеса и финансовые показатели компании, желающей привлечь средства, тем выше интерес инвесторов к облигациям компании и, естественно, тем больше возникает конкуренции во время аукциона. В этом случае инвесторы как бы конкурируют друг с другом, предлагая компании более низкие процентные ставки, и в результате средняя процентная ставка по облигациям на аукционе может быть ниже процентных ставок, которые компания обычно может платить за банковский кредит.

Не менее интересным фондовым инструментом на рынке

корпоративных облигаций являются сделки РЕПО – покупка ценных бумаг с обязательством обратной продажи через определенный срок по заранее обговоренной цене указанной в договоре купли-продажи.

Развивается не только рынок первичного размещения корпоративных облигаций, но и вторичный рынок. Особенно с облигациями, имеющими высокую доходность.

В 2022 году на долю корпоративного рынка в общем обороте БФБ пришлось 1 млрд 574 млн 691,409 тыс. манатов (рост в 1,9 раза). При этом на долю первичного рынка пришлось 765 млн 768,754 тыс. манатов, вторичного рынка - 808 млн 922,656 тыс. манатов.

Привлечение иностранных инвестиций так же является важным условием для развития фондового рынка. Правительство Азербайджана для этих целей заключает многочисленные международные соглашения как двухсторонние так и многосторонние с целью устранения двойного налогообложения и по защите инвестиций. Контроль защиты прав инвесторов осуществляется Государственным комитетом по ценным бумагам [2, с.16]. Условия по оказанию услуг инвесторам и меры по защите прав и законных интересов инвесторов определены на законодательном уровне Законом «О защите прав инвесторов на рынке ценных бумаг».

Центральный банк Азербайджана (ЦБА) в августе 2022 года утвердил механизм обеспечения корпоративных облигаций государственной гарантией.

РЫНКИ СНГ. В ходе реальной координации экономического сотрудничества в рамках СНГ постепенно формируются механизмы рыночной экономики, происходят изменения в отношении собственности, устанавливаются новые экономические, организационные и производственные связи между хозяйствующими субъектами государств – участников СНГ.

На современном этапе развития экономики сложились основные предпосылки для прямого выхода предприятий на рынок капиталов в целях привлечения инвестиционных ресурсов посредством инструментов финансового рынка. Тем самым социально-экономическое развитие государств – участников СНГ приобретает необходимую динамику [3, с.76].

Благодаря развитию и распространению процесса интеграции возникает заинтересованность в развитии международных экономических отношений между государствами – участниками СНГ. Движение капитала между рынками является составляющей этих

экономических отношений. Поэтому неслучайно в настоящее время государства – участники СНГ существенно усиливают внимание к взаимодействию в финансовой сфере.

В целом можно сделать вывод о позитивных тенденциях стабилизации валютно-финансовой сферы в государствах - участниках СНГ.

В большинстве государств – участников СНГ созданы институты и сформировалась инфраструктура финансовых рынков. Развивается правовая база и совершенствуется регулирование финансовых организаций, внедряются элементы стимулирования инвестиционной активности. Наблюдается рост профессиональных участников финансовых рынков, расширяется инвестиционная база, в том числе за счет привлечения средств населения. В течение указанного периода расширилось разнообразие финансовых инструментов, появились новые сегменты финансового рынка.

Вместе с тем, следует отметить, что размеры ряда важнейших сегментов рынка ценных бумаг значительно уступают рынкам развитых стран.

Сегодня с развитием фондовых рынков формируются регулирующие и контрольно-надзорная системы, важная роль в которых отводится регуляторам национальных рынков ценных бумаг. Государственная политика в области финансовых рынков реализуется посредством их регулирования, в том числе в сфере рынка ценных бумаг, биржевого товарного рынка, коллективных инвестиций, а также через обеспечение эффективного надзора и контроля в этих сферах деятельности.

Вместе с тем в рамках существующих процессов возникает потребность в активизации реформирования и улучшения принципов

функционирования и развития фондовых рынков государств – участников СНГ путем расширения сферы сотрудничества и использования

опыта экономически развитых стран.

Заключение и предложения. Развитие национальных рынков выдвигает не только новые требования к системе государственного регулирования, но и требует углубленной оценки качества и обоснованности принимаемых решений. Эта задача не может быть решена без тесного взаимодействия всех государственных регуляторов рынка ценных бумаг государства [4, с.3].

Как видно из мировой практики фондовые рынки развитых стран

являются реальными двигателями экономики. В экономике Азербайджана создание возможности формирования нескольких рынков на фондовой бирже и создание крупных фондовых и мелких фондовых секторов.

Основными направлениями развития рынка ценных бумаг являются институциональное развитие рынка, развитие спроса и предложения, поощрение коллективных инвестиций, пропаганда финансовой прозрачности и поощрение внедрения корпоративных стандартов управления на предприятиях, продвижение информированности рынка и увеличение потенциала его участников.

Для стимулирования деятельности рынка ценных бумаг необходимо обеспечить открытость информации о рыночных рисках, а также разработать этические принципы для торговли на рынке ценных бумаг.

Одним из важнейших направлений является развитие услуг инвестиционных консультантов. Это дает возможность для потенциального инвестора имеющего свободные средства получить квалифицированную помощь для выбора и принятия решения по вкладам. Консультант поможет оценить возможные риски и привлекательность прибыли. Инвестирование путём покупки ценных бумаг даёт возможность кредитору управлять своей ликвидностью. А именно в случае нужды средств кредитор может продать ценные бумаги на рынке или же провести операции РЕПО.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Essays on the corporate bond markets Paul-Olivier // Submitted on 26 Feb. 2018. – 177с.*
2. *The Information Efficiency of the Corporate Bond Market - Cheng YING Singapore Management University - cheng.ying.2005@smu.edu.sg. July, 2006 – 68 с.*
3. *Финансовые рынки / Financial markets Рынок корпоративных облигаций: международный опыт и российская практика / И.А.Балюк. – Москва: Финансовый университет, 2019. – 83с*
4. *Рынок корпоративных облигаций: проблемы и перспективы развития в Российской Федерации // Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации / А.А.Журавлева. – М., 2019. – 13 с.*

Azer Mammad oğlu Aliyev
*Scientific worker of the Department of
“Monetary and Fiscal Regulation Problems”
of the Institute of Economics of the Ministry
of Science and Education of the Republic of Azerbaijan*
E-mail: aziko67@mail.ru
<https://orcid.org/0009-0006-7432-072X>

ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT LEVEL AND INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF THE CORPORATE BONDS MARKET

Abstract: *In the article, with the support of the State Committee on Securities under the President of the Republic of Azerbaijan, almost all institutions of the securities market, including stock exchanges, brokerage companies, licensing mechanisms, registration of all types of securities issuance, control, protection of investors' rights, legislative principles of initial placement are defined. , as a result of which the activity of various segments of the stock market is currently discussed. At the same time, information is also provided on the market operations of corporate bonds on the BSE, coordination of economic cooperation within the framework of the CIS, and the development of national markets.*

Keywords: *integration, globalization, investment, national economy, development.*

Azər Məmməd oğlu Əliyev
*Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil
Nazirliyinin İqtisadiyyat İnstitutunun
“Monetar və fiskal tənzimləmə
problemləri” şöbəsinin elmi işçisi*
E-mail: aziko67@mail.ru
<https://orcid.org/0009-0006-7432-072X>

KORPORATİV İSTİQRAZLAR BAZARININ İNKİŞAF SƏVİYYƏSİNİN VƏ İNVESTİSİYA CƏLBƏDİCİLİYİNİN TƏHLİLİ

Xülasə: Məqalədə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsinin dəstəyi ilə qiymətli kağızlar bazarının demək olar ki, bütün qurumları, o cümlədən birja, broker şirkətləri, lisenziyalaşdırma mexanizmləri, bütün növ qiymətli kağızların emissiyasının qeydiyyatı, nəzarət, investorların hüquqlarının müdafiəsi, ilkin yerləşdirmənin qanunvericilik prinsipləri müəyyənləşdirilmiş, bunun nəticəsində hazırda fond bazarının müxtəlif segmentlərinin fəaliyyətindən bəhs edilir. Eyni zamanda BFB-də korporativ istiqrazların bazar əməliyyatları, MDB çərçivəsində iqtisadi əməkdaşlığın əlaqələndirilməsi, Milli bazarların inkişafı məsələləri haqqında da məlumat verilir.

Açar sözlər: integrasiya, qloballaşma, investisiyalar, milli iqtisadiyyat, inkişaf.

Məqalə tarixəsi: redaksiyaya daxil olub – 25.08.2023; çapa qəbul edilib – 04.09.2023.

HUMANİTAR VƏ SOSIAL ELMLƏR TARİXİ
İqtisad elmi
HISTORY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES
Economic sciences
ИСТОРИЯ ГУМАНИТАРНЫХ И СОЦИАЛЬНЫХ НАУК
Экономические науки

UOT/UDC/УДК 336

Mətanət Yunis qızı Cəfərova
*Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil
Nazirliyinin İqtisadiyyat İnstitutunun
“Monetar və fiskal tənzimləmə
problemləri” şöbəsinin elmi işçisi*
E-mail: jafarova.13@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0004-4168-3968>

SƏHM BAZARININ İQTİSADİYYATDA ROLU

Xülasə: *Məqalədə səhm bazarının funksiyaları və iqtisadiyyatdakı yeri haqqında məlumatlar əks olunmuşdur. Daha sonra müəllif səhm bazarının rolunu təhlil etməklə yanaşı, Azərbaycanda bu bazarın rolunu şərh etmişdir.*

Açar sözlər: *səhm, qiymətli kağızlar bazarı, birja.*

Giriş. Hər bir cəmiyyətdə maliyyə münasibətlərinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsində qiymətli kağızlar bazarı böyük rol oynayır. Azərbaycanda da mütəşəkkil qiymətli kağızlar bazarının fəaliyyət göstərməsi ölkə iqtisadiyyatının inkişafının əsas amillərindəndir.

Çoxillik fəaliyyət müddətinə malik olan qiymətli kağızlar bazarı və fond birjalı bazar iqtisadiyyatının əsas üsurlərindən biri sayılır. İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı şəraitində əksər ticarət əməliyyatları birjalar vasitəsilə həyata keçirilir. Sözün tam mənasında birja bazarı, bazar birjaları təməlləşmə ilə biri digərindən kənar qalmır. Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar dünyanın beynəlxalq bazarlarına inteqrasiya edən respublikamızda da bütün növ birjalar o cümlədən Fond birjası inkişaf etməkdədir.

Fond birlələrinin fəaliyyəti

İnkişaf etmiş iri kapitalist ölkələrində, beynəlxalq dünya bazarlarında, çoxlu sayda fond birjaları fəaliyyət göstərir. Hazırda dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində birja fəaliyyətinin inkişafına xüsusi fikir verilir. Çünki birja fəaliyyəti iqtisadiyyatın bütün sahələrinə təmas edə bilər.

Hal-hazırda dünyanın demək olar bütün ölkələrində bazar iqtisadiyyatının ən vacib tərkib hissələri kimi əmtəə, fond, valyuta və əmək birjaları, lizinq kompaniyaları, auksionlar, yarmarkalar və s. çıxış edirlər [1, s. 28].

Birjaların və qiymətli kağızlar bazarının əsas vəzifəsi iqtisadiyyatı yalnız xammal, kapital və ya xarici valyutalar ilə təmin etmək deyil, həm də əmtəə, kapital, valyuta, iş qüvvəsi bazarlarının işini qaydaya salmaq, onların normal iş fəaliyyətini təşkil etməkdir.

İnkişaf etmiş Qərbi ölkələrinin təcrübəsi sübut edir ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində əmtəə, fond birjalarının, eyni zamanda valyuta birjalarının inkişafı məsələsinə geniş yer verilməlidir. Çünki bu məhz, dövlətin tələblərindən irəli gəlir. Hər bir dövlət bilir ki, hazırkı şəraitdə iqtisadiyyatın hərəkətverici qüvvələri kimi birjalar çıxış edir.

Bazar münasibətlərinin inkişafı bir sıra yeni iqtisadi obyektlərin meydana çıxmasına səbəb oldu. Bu qəbildən qiymətli kağızlar məvhumunu xüsusilə qeyd etmək lazımdır.

Qiymətli kağızlar bazarı

Qiymətli kağızlar bazarı iqtisadiyyatın atributlarından biridir. Hal-hazırda qiymətli kağızlar bazarı iqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsinin dövlət büdcəsi və bank sektoru ilə yanaşı ən mühüm mənbələrindən biri hesab edilir. Qiymətli kağız bazarının köməyi və bilavasitə iştirakı ilə iqtisadiyyatdakı sərbəst pul vəsaitləri cəmləşdirilərək bu kanal vasitəsilə iqtisadiyyatın inkişafına və iqtisadiyyat qarşısında duran vəzifələrin yerinə yetirilməsinə yönəldilir. Bazar iqtisadiyyatının Azərbaycan Respublikasında qərarlaşması ilə əlaqədar qiymətli kağızların iqtisadi rolu daha da yüksəlir və daima araşdırmalar, təhlillər aparılmasını tələb edir.

Qiymətli kağızlar bazarı ümumbazar funksiyalarına aiddir:

- Kommersiya funksiyası;
- Qiymət funksiyası;
- İnformasiya funksiyası;
- Tənzimləyici funksiya.

Qiymətli kağızlar bazarının səciyyəvi funksiyalarına isə aiddir:

- Yenidən bölgü;
- Maliyyə və qiymət risklərinin sığortası funksiyası.

Qiymətli kağızlar bazarı kapitalın effektiv sahələrə axınını təmin edir,

iqtisadiyyata çeviklik verir ki, bu da pul ehtiyatlarının bir sahədən digər sahəyə keçməsinə təmin edir və son nəticədə iqtisadi inkişafın tempini artırır. Qiymətli kağızlar vasitəsilə pul vəsaitlərinin pula ehtiyacı olanlara verilməsi prosesi baş verir. Həm də bu proses inzibati amirlik metodları deyil, maddi maraq və könüllülük prinsipi əsasında həyata keçirilir.

Qiymətli kağızlar bazarının inkişafının digər bir amili isə korporativ idarəetmə sisteminin beynəlxalq standartlara uyğun inkişaf etdirilməsidir. Çünki bu gün müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində keyfiyyətli idarəetmə sisteminin mövcudluğu investorun diqqətini cəkmək əsas amillərdən biridir.

Dövlət qiymətli kağızları dövlət xərclərinin maliyyələşməsinə, bank sisteminin likvidliyini təmin etməyə, cəmiyyətdə sosial-iqtisadi inkişafa və digər problemlərin həllinə müsbət təsir edir. Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi nəticəsində orta və iri müəssisələr səhmdar cəmiyyətlərə çevrilir. Bu səhmdar cəmiyyətlərin səhmləri minlərlə səhmdarlara satılır və səhmlərin idarə edilməsi və onlarla əməliyyatların aparılması zərurəti yaranır.

Qiymətli kağızlar və fond birjalari mülkiyyət forması və tabeliyindən asılı olmayaraq bütün müəssisə və sahələrin inkişafını maliyyələşdirmək üçün vacib mənbələrdəndir. Vəsaitin qiymətli kağızlara qoyulması, kapitalın artırılması üçün əlverişli şərait yaratmaqla etibarlı dividend gətirir və müştərini inflyasiyadan qoruyur.

Fond birjası

Birjada tədaviül edən qiymətli kağızların qiymətləndirilməsi, qeydiyyatdan keçirilməsi və məzənnə bülletenlərində dərc edilməsi fond birjasının funksiyasıdır. Birjada formalaşan məzənnələr kapital qoyuluşlarının mənfəətliyinin və əsas kapitalın dəyərinin qiymətləndirilməsi mexanizmində etalon meyar rolunu oynayır.

Bu funksiyadan fond birjasının yenidən bölgü funksiyası irəli gəlir. Birjada hər gün artıq istehsala investisiya edilmiş və yeni edilən kapital qoyuluşlarının həcm və istiqamətlərinə təsir edən kapitalın yenidən qiymətləndirilməsi baş verir. Yalnız səhmləri birjada yüksək qiymətləndirilən müəssisələr səhmlərin yeni buraxılışları hesabına isrehsalın genişləndirilməsini maliyyələşdirmək imkanına malik olur [2, s.55].

Daha bir funksiya ondan ibarətdir ki, birjaya nəzarət səhm zərflərinin formalaşdırılması yolu ilə kapitalın mərkəzləşdirilməsinin sürətləndirilməsində mühüm rol oynayır.

Fond birjasının vəzifələrini isə aşağıdakı kimi ifadə etmək olar:

- Maliyyə resurslarının səfərbər edilməsi;
- Maliyyə qoyuluşlarının likvidliyinin təmin edilməsi;
- Qiymətli kağızlar bazarının tənzimlənməsi.

Fond birjası iqtisadiyyatdakı hər cür dəyişiklikləri təsbit edən həssas bir barometrdir. O, qiymətli kağızlara olan tələb və təklif arasındakı tarazlıqdan hər cür kənarlaşmalara reaksiya verir və iqtisadiyyatın sahələr quruluşundakı zəruri olan dəyişiklikləri təmin edir.

Fond birjası bazarın daimiliyini, likvidliyini və tənzimlənməsini, qiymətlərin müəyyən edilməsini, bazar konyukturasının nəzərə alınmasını təmin etməlidir.

Beləliklə, müasir dövrdə birjalarsız bazar infrastrukturunu təsəvvür etmək mümkün deyildir. Birjanın meydana gəlməsinin əsas səbəblərindən biri bazar münasibətlərinin inkişaf etməsi olmuşdur. İlk dəfə birja anqlosaks dövlətlərində meydana gəlmişdir.

Birja dövlət krediti sahəsində mühüm faktordur. O, ilk növbədə dövlətlər və əksər müəssisələr üçün böyük qiymətli kağızlar və kapital bazarı hesab edilir. Birjalar bir tərəfdən kapitalla ehtiyacı olanla, digər tərəfdən kapital verən arasında vasitəçilik edir. Bir sözlə, birjalar ölkə daxilində olduğu kimi, ölkələrarası kredit, pul, ödəmə münasibətlərini tənzimləyir.

Müasir dünya iqtisadiyyatında və onun inkişafında əsas həlledici rol beynəlxalq birjalara məxsusdur.

Yeni iqtisadi doktrinanın əsas prinsiplərindən olan qeyri-neft sektorunun inkişafının stimullaşdırılması Azərbaycan qiymətli kağız bazarının da keyfiyyətə yeni standartlarda fəaliyyətini tələb edirdi. Bu dövrdə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrini təmsil edən müəssisələr də yerli fond bazarı vasitəsilə maliyyə resursları cəlb etməyə başladılar.

Mövcud alətlərin ticarətinin artması, müxtəlif xüsusiyyətli yeni maliyyə alətlərinin buraxılması bazarın dərinliyinin artması ilə nəticələndi. Beləliklə, yerli investorların bazardakı aktivliyi yüksəldi, xarici investorlar ilk dəfə olaraq Azərbaycan kapital bazarlarına sərmayə qoymağa başladı.

Məlumdur ki, qiymətli kağızlar bazarı maliyyə bazarının seqmentlərindən biridir. Qiymətli kağızlar bazarı pul vəsaitlərinə olan tələblə onun təklifinin qarşılıqlı əlaqədə olduğu münasibətlərdən ibarətdir. Qiymətli kağızlar bazarı kapitalın effektiv sahələrə axınını təmin edir, iqtisadiyyata çeviklik verir ki, bu da pul ehtiyatlarının bir sahədən digər sahəyə keçməsinə təmin edir və son nəticədə iqtisadi inkişafın tempini artırır. Qiymətli kağızlar vasitəsilə pul vəsaitlərinin pula ehtiyacı olanlara verilməsi prosesi baş verir. Həm də bu proses inzibati amirlik metodları deyil, maddi maraq və könüllülük prinsipi əsasında həyata keçirilir. Qiymətli kağızlar bazarının inkişafının digər bir amili isə korporativ idarəetmə sisteminin beynəlxalq standartlara uyğun inkişaf etdirilməsidir. Çünki bu gün müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində keyfiyyətli idarəetmə sisteminin mövcudluğu investorun diqqət

tini çəkən əsas amillərdən biridir [3, s.59].

Dövlət qiymətli kağızları isə dövlət xərclərinin maliyyələşməsinə, bank sisteminin likvidliyini təmin etməyə, cəmiyyətdə sosial-iqtisadi inkişafa və digər problemlərin həllinə müsbət təsir edir. Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi nəticəsində orta və iri müəssisələr səhmdar cəmiyyətlərə çevrilirlər. Bu səhmdar cəmiyyətlərin səhmləri minlərlə səhmdarlara satılır və səhmlərin idarə edilməsi və onlarla əməliyyatların aparılması zərurəti yaranır.

Birjalar təkə ticarətin təşkili ilə deyil, həm də ticarətin iştirakçılarında informasiya, konsaltinq və s. xidmətlər göstərməklə məşğuldur. Birjalarda təsnifatı birja əmtəəsinin növü və nomenklaturası, təşkili prinsipləri, sahə və ərazi ixtisaslaşması, satışların tipi və həcmi, iştirakçıların satışlardakı iştirak formaları, birjalar iyerarxiyasındakı yeri və rolu, fəaliyyətin səciyyəsi, birja əqdlərinin üstünlük təşkil edən növü, hüquqi durum kimi çoxsaylı meyarlara əsaslanır.

Müstəqil olaraq fond birjası qiymətli kağızlar üçün zəruri şəraitin yaradılması, onların bazar qiymətlərinin müəyyən edilməsi, qiymətli kağızlara olan tələb və təklif arasında tarazlığı əks etdirən, həmçinin onlar haqqında lazımi informasiyanın yayılması, qiymətli kağızlar bazarı iştirakçılarının yüksək peşəkarlıq səviyyəsini nümayiş etdirmək üçün şərait yaradan təşkilatdır. Fond birjası qapalı səhmdar cəmiyyət formasında olur. Fond birjası yalnız birja üzvləri arasında ticarəti təşkil edir.

Nəticə

Kapital bazarının institusional inkişafı üzrə çağırışlar bazar infrastrukturunun müasirləşdirilməsini tələb edir. Bu istiqamətdə Mərkəzi Bank tərəfindən kapital bazarında ticarət və ticarətsonrası əməliyyatları əhatə edən mərkəzləşdirilmiş əməliyyat sisteminin qurulması,

qiymətli kağızların buraxılışı və ticarəti üzrə əməliyyatların müasir texnoloji standartlara uyğunlaşdırılması və investorlar üçün fond birjasında məsafədən ticarət imkanlarının formalaşdırılması nəzərdə tutulur. Əlavə olaraq, emitentlərin kapital bazarından maliyyələşmə proseslərinin çevikliyinin artırılması məqsədilə Mərkəzi Bank, Milli Depozit Mərkəzi və Bakı Fond Birjası arasında vahid portalın yaradılmasına başlanmışdır. Sistemin tətbiqi ilə qiymətli kağızların qeydiyyatı üzrə proseslərin vahid pəncərə sistemi ilə elektron qaydada həyata keçirilməsi mümkün olacaqdır [4, s.252].

Qiymətli kağızlar bazarı ilə əlaqədar aparılan təhlilləri ümumiləşdirərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, müasir şəraitdə maliyyə bazarının tərkib hissəsi kimi qiymətli kağızlar bazarı maliyyə resurslarının hərəkətini təşkil etmək, onların düzgün istiqamətləndirilməsini təmin etmək, dövlətin maliyyə və pul-kredit siyasətinin əsas aləti kimi çıxış etmək və s. baxımından iqtisadiyyatın inkişafında mühüm rol oynayır.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov, A.H. *Qiymətli kağızlar bazarının formalaşması və inkişaf perspektivləri*. - Bakı: İqtisad Universiteti, 2005.- 114 s.
2. Ataşov, B. *Maliyyə bazarları*. - Bakı: Kooperasiya, 2016. – 455 s.
3. Kərimov, A. *Qiymətli kağızlar bazarı [Mətn]: dərslik /Atik Kərimov, Azər Babayev; red. R.M.Rzayev*.- Bakı: Elm, 2003.- 375 s.
4. Bayramlı, E.M. *Qiymətli kağızlar bazarının iqtisadiyyatda rolu* // https://unec.edu.az/application/uploads/2015/12/bayramli_elnar22.pdf

Matanat Yunis gizi Jafarova

*Scientific worker of the Department of
“Monetary and Fiscal Regulation Problems”
of the Institute of Economics of the Ministry
of Science and Education of the Republic of Azerbaijan*

E-mail: jafarova.13@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0004-4168-3968>

THE ROLE OF THE STOCK MARKET IN THE ECONOMY

Abstract: *The article contains information about the functions of the stock market and its place in the economy. In addition to analyzing the role of the stock market in general, the article also provides information about the role of this market in Azerbaijan.*

Keywords: *stock, securities market, stock exchange.*

Мятанет Юнис кызы Джафарова

*Научный сотрудник отдела
«Проблемы монетарного и фискального
регулирувания» Института экономики
Министерства науки и образования
Азербайджанской Республики*

Электронная почта: jafarova.13@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0004-4168-3968>

РОЛЬ ФОНДОВОГО РЫНКА В ЭКОНОМИКЕ

Резюме: *Статья содержит информацию о функциях фондового рынка и его месте в экономике. В статье анализируется роль*

фондового рынка в целом и дается краткая информация о роли этого рынка в Азербайджане.

Ключевые слова: *фондовый рынок, рынок ценных бумаг, фондовая биржа.*

Məqalə tarixçəsi: *redaksiyaya daxil olub – 20.07.2023; çapa qəbul edilib – 30.08.2023.*

HUMANİTAR VƏ SOSIAL ELMLƏR TARİXİ

Ədəbiyyat. Dilçilik

HISTORY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Literature. Linguistics

ИСТОРИЯ ГУМАНИТАРНЫХ И СОЦИАЛЬНЫХ НАУК

Литература. Лингвистика

UOT/UDC/УДК 82-1.512.162

Gülnarə Mehdi qızı Ağayeva

AMEA Məhəmməd Füzuli adına

Əlyazmalar İnstitutunun bibliografi

E-mail: agayevagulnara3@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0003-7489-6401>

KLASSİK ƏDƏBİYYATIMIZIN YORULMAZ TƏDQIQATÇISI - TEYMUR KƏRİMLİ

Xülasə: Azərbaycan klassik ədəbiyyatının yorulmaz tədqiqatçısı Teymur Kərimli bədii fikir tariximizdə çevriliş yarada bilən ədiblərimizin yaradıcılığını tədqiq etmişdir. O, klassik irsimizin XII-XX əsr nümayəndələrinin – Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli, Seyid Əzim Şirvani, Hüseyn Cavid, Məhəmmədhüseyn Şəhriyar kimi şairlərimizin ədəbi irsini bilavasitə ilkin qaynaqlar əsasında tədqiqata cəlb edən alimlərimizdəndir. Məqalə akademik, filologiya elmlər doktoru, professor Teymur Kərimlinin anadan olmasının 70 illiyinə həsr olunur. Müəllif burada onun yaradıcılıq yolundan bəhs edir.

Açar sözlər: Teymur Kərimli, klassik ədəbiyyat, Məhəmməd Fizuli, Nizami Gəncəvi, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu.

Giriş. Teymur Kərimli filologiya üzrə elmlər doktoru, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, professor, Azərbaycan Respublikasının Dövlət mükafatı, “Şöhrət” ordeni laureatı, mətnşünas, tərcüməçi, dərslilər müəllifi, AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun baş direktoru olaraq Azərbaycan mədəniyyətinə böyük töhvələr vermişdir. O, çoxcəhətli yaradıcılıq yolu keçən ziyalılarımızdandır. Onu Azərbaycan klassik ədəbiyyatına verdiyi töhvələrə görə nizamişünas, füzulişünas,

nəsimişünas kimi dəyərləndirirlər. Teymur Kərimli ərəb qrafikalı mətnləri və fars dilini dərinləndirən bilməsi nəticəsində qədim və orta əsrlər ədəbiyyatımızı çox geniş şəkildə tədqiq edə bilmişdir. Görkəmli ədəbiyyatşünas qədim və orta əsrlər ədəbiyyatımızın bir çox nümayəndələrinin irsini bilavasitə orijinaldan araşdırmışdır. Professor Teymur Kərimlinin Azərbaycan klassik ədəbi irsimizin təbliğatçısı kimi tanınmasında onun Nizami, Xaqani, Nəsimi, Füzuli, Xətai, M.P.Vaqif, S.Ə.Şirvani, M.Ə.Sabir, M.Şəhriyar, H.Cavid və s. kimi ədiblərimizin yaradıcılığına həsr olunmuş tədqiqatlarının da çox böyük rolu vardır. Ədəbiyyatşünasın araşdırmaları dərin elmi-nəzəri mahiyyəti, aydın və anlaşıqlı, eyni zamanda nisbətən bədii dili ilə diqqəti cəlb edir. Bilavasitə əlyazmalar üzərində apardığı araşdırmalar klassik ədəbiyyat üzrə inanılmış mütəxəssis olan Teymur Kərimlini daha da məşhur etmişdir. Belə ki, o, AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun direktoru olaraq klassik ədəbiyyatımızın ən görkəmli nümayəndəsi Nizami Gəncəvinin əsərlərinin əlyazmalarının Bakı nüsxələrinin kataloqunu tərtib etmiş, “Xəmsə”nin elmi-tənqidi mətnin Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunan ən qədim nüsxəsi ilə müqayisəli mətninin redaktorudur. Teymur Kərimlinin “Nizamidə tarixin romantik qavrayışı (“Yeddi gözəl” poeması üzrə)” mövzusunda namizədlik, “Nizami yaradıcılığında tarixi şəxsiyyət və tarixi hadisə ideya-estetik qayənin konteksti və yardımçısı kimi” mövzusunda yazdığı doktorluq işi çağdaş nizamişünaslığın ən mühüm nailiyyətlərindəndir. Akademik Teymur Kərimlinin elmi fəaliyyətində klassik ədəbiyyatımızın Nəsimi, Füzuli, Cavid və Şəhriyar kimi görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılığının araşdırılmasının da önəmli yeri vardır.

Akademik Teymur Kərimlinin həyat və yaradıcılığı. Akademik Teymur Kərimli Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ordubad rayonunun Nürgüd kəndində 2 oktyabr 1953-cü ildə dünyaya gəlmişdir. Məktəb dövründən elmə yüksək dəyər verən Teymur Kərimli 1970-ci ildə orta məktəbi qızıl medalla və 1975-ci ildə isə Bakı Dövlət Universitetinin Filologiya fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir. Akademikin elmi fəaliyyətini ilk növbədə Nizami Gəncəvi yaradıcılığına xidmət kimi dəyərləndirmək çox düzgün olardı. Belə ki, 1983-cü ildə yazdığı “Nizamidə tarixin romantik qavrayışı (“Yeddi gözəl” poeması üzrə)” mövzusunda namizədlik dissertasiyası və 2004-cü ildə “Nizami yaradıcılığında tarixi şəxsiyyət və tarixi hadisə ideya-estetik qayənin konteksti və yardımçısı kimi” mövzusunda doktorluq dissertasiyası Nizami irsinin öyrənilməsində olduqca əhəmiyyətli mövqeyə sahibdir. Nizami Gəncəvi şəxsiyyətini təkcə şair kimi deyil, həm də tarixi sima kimi dəyərləndirən alim onu ədəbiyyatı saraylardan çıxarıb, sadə daxma-

lara gətirən ədib kimi dəyərləndirmişdir. “Xəmsə”də təbliğ olunan humanizm və demokratik ideyalara önəm verən alim “Nizami və tarix” kitabında şairi intibah dahisi kimi xarakterizə edir [1].

Akademik Teymur Kərimli 2014-cü ildən Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin həqiqi üzvüdür. Professor Teymur Kərimli Azərbaycan klassik ədəbiyyatının öyrənilməsini müqayisəli şəkildə tədqiq etmişdir. Buna nümunə kimi 2010-cu ildə “Heydər Əliyev və klassik ədəbiyyat” araşdırmasını göstərmək olar. Teymur Kərimlinin klassik ədəbiyyatımızın istedadlı araşdırıcısı və bacarıqlı təbliğatçısı kimi tanınmasında onun elmi jurnal və toplularda dərc olunan məqalələrinin, “Nizami və tarix”, “Görünməyən Füzuli”, “Akademik Akif Əlizadə: istedadla enerjinin harmoniyası”, “Gözəllərin axıra qalmışı”, “Şərqi qapısından dünyaya” “Hicran ömrü”, “Akademik Əhməd Mahmudov” kitablarının, ümumtəhsil məktəblərinin X sinifləri üçün “Ədəbiyyat” dərslisinin və yüzdən artıq elmi məqalənin, klassik ədəbiyyatımızın nümayəndələri olan Nizami, Xaqani, Nəsimi, Füzuli, Xətai, M.P.Vaqif, S.Ə.Şirvani, M.Ə.Sabir, M.Şəhriyar, H.Cavid kimi görkəmli ədiblərimizin yaradıcılığının tədqiqinin çox böyük rolu vardır [4].

Teymur Kərimli “Görünməyən Füzuli” kitabında Füzuli yaradıcılığını olduqca yüksək dəyərləndirmişdir. “Tarix boyu şeir-sənət ocağı kimi tanınmış Azərbaycan ədəbiyyatında və folklorunda həmişə öz yoluna malik olmuş, bir sıra xüsusiyyətlərinə görə başqa xalqlardan fərqlənmişdir.

Bu fərqlər özünü hər şeydən əvvəl bədii sözün forma və məzmun gözəlliyinin vəhdətdə təqdim edilməsində göstərmişdir.

Məhz tükənməz xalq poeziyasından qidalanan Xaqani, Nizami, Nəsimi kimi sənətkarlar Azərbaycan şeirini xüsusi bir istiqamətlə aparmış, dünya poeziyasının polifoniyasında onun səsinin seçilməsinə nail olmuşlar.

Forma qüsursuzluğu, sözlərin poetik imkanından maksimum istifadə, mənanın çoxlaylılığı və hər layın xüsusi təyinata malik olması, təsvir və tərənnümlərdə ədəb dairəsinə ciddi riayət edilməsi, dərin rəmzilik, mümkün qədər az sözlə mümkün qədər çox poetik fiqurun verilməsi və s. Azərbaycan poeziya məktəbinin əsas üslubi xüsusiyyətlərindəndir [2, s. 56].

Akademik T.Kərimlinin Nəsimi yaradıcılığının öyrənilməsi və araşdırılmasında əsas töhvəsi. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun direktorunun “Nəsiminin humanizmi” məqaləsi Nəsimi yaradıcılığının öyrənilməsində və araşdırılmasında çox böyük uğur idi. Məqalə 2019-cu ildə dahi Azərbaycan şairi Nəsiminin anadan olmasının 650 illiyi münasibəti ilə yazılmışdır. Akademik Nə-

siminin humanizminin insanı təkmilləşdirmək, ideallaşdırmaq, fəlsəfi sistem kimi formalaşdırmaq, zənginləşdirmək istiqamətində mühüm iş idi. Məqalədə Nəsiminin bəşəriyyətin humanist fikrinin inkişafı, azadfikirlilik və humanizm ideyaları öz əksini tapmışdır. Akademik Teymur Kərimli Nəsiminin bəşəriyyətə ünvanlanmış humanizm prinsiplərini ictimai həyatla əlaqələndirmişdir. İnsan əxlaqının kamilləşdirilmə yollarını humanist ənənələrə söykənərək açıqlamışdır. Teymur Kərimli Azərbaycan şairi və filosofu İmadəddin Nəsimini humanist ruhlu əsərlər qələmə alan ən böyük sənətkar kimi qiymətləndirmişdir. O, Nəsimi humanizmini təbiətdəki harmoniyaya və insan gözəlliyinə vurğun olan bir şairin yaradıcılıq yolu kimi dəyərləndirmişdir. Nəsimi humanizmə dair fikirlərini insana böyük məhəbbət duyğularını, bədi-образlı düşüncələrini, əldə edilmiş poetik nailiyyətlərini, böyük insani məhəbbət, insanı ucaldan, onu ali bir ictimai mərhələyə çatdıran humanist düşüncələrini əks etdirmişdir. Nəsimi humanizminin və məhəbbətinin sufi-hürufi xarakter daşmasında geniş bir şəkildə araşdıran Teymur Kərimli olmuşdur. Nəsimi humanizmi elmi-nəzəri təfəkkürün, ictimai hadisələrə milli maraqlar baxımından olduqca dəyərlidir. Teymur Kərimli “Nəsiminin humanizmi” məqaləsində milli dəyərlər nəzəriyyəsinin, sufi-hürufi simvollarının, rəqəm-hərf rebuslarının açılmasının, mədəni-mənəvi, estetik, əxlaqi, psixoloji problemlərinin araşdırılmasının tədqiqatçısı olmuşdur. Teymur Kərimli İmadəddin Nəsiminin yaradıcılığının humanizminin dəyərləndirilməsini hürufizmlə bağlayaraq, onun dünyagörüşünün çağdaş tədqiqatçısı kimi çıxış etmişdir. İmadəddin Nəsiminin humanizminin həqiqi dəyərini izah etmişdir. Nəsimi humanizmini insan sevgisinin, yəni, ümumən insana məhəbbətini örnək faktlarla göstərmişdir. Ümumiyyətlə, Teymur Kərimli şairin insana məhəbbətini yüksək qiymətləndirmişdir. Alim Nəsimi humanizmini Orta əsrlərin Şərq və Avropa humanizmi ilə müqayisəli təhlil edir. Akademik Nəsimi humanizminin çağdaş dünyamızda gedən ictimai-siyasi proseslər baxımından çox önəmli olduğunu qeyd edirdi. Nəsimi insanları ikili standartlardan, ikiüzlülük və riyakarlıqdan kənar olmağa səsləyirdi. Teymur Kərimli bu qənaətə gəlir ki, Nəsiminin yaradıcılığında humanizm öz aktuallığını və əhəmiyyətini bütün dövrlərdə qoruyub, saxlaya bilmişdir. Teymur Kərimli kitab, məqalə və araşdırmalarında klassik ədəbiyyatımızın istedadlı araşdırıcısı və bacarıqlı təbliğatçısı kimi Nəsimi qəzəlini çağdaş mədəni-mənəvi və estetik cəhətdən tədqiq etmiş, onun insana, bəşəriyyətə, mənəvi dəyərlərə söykənən progressiv hissəsinə bir tədqiqatçı kimi yanaşmışdır. Təd-

qıqatçı Nəsiminin insana, gəncə, aşıqə dair fikirlərinə ideya-estetik cəhətdən yanaşaraq, onun humanizmini ön plana çəkmişdir. Nəsimini humanist sənətkar kimi dəyərləndirən akademik insanları cəhalətdən, qəflətdən, cəhalət yuxusundan oyatmağa çağırır. Teymur Kərimli Nəsimi humanizminin əsasında insana sonsuz məhəbbətin durduğu fikrini irəli sürmüşdür.

Teymur Kərimli “Görünməyən Füzuli” kitabında dahi şairin yaradıcılığını belə analiz etmişdir. “Füzuli Azərbaycan poeziya universitetində yeni fakültələr açdı ki, bunlardan ən aparıcısı — Qəm fakültəsi oldu.

*Mənəm ki, qafiləsalari-karivani-qəməm,
Müsaqiri-rəhi-səhrayi-möhnətü ələməm.
Həqir baxma mənə, kimsədən saqınma kəməm.
Fəqiri-padşahasa, gədayi-möhtəşəməm.
Sirişki-cövr mülazim, bəlavü dərd - həşəm.*

Füzuli ilahi məhəbbətlə dünyəvi məhəbbəti balla qaymaq kimi bir-birinə elə təbii şəkildə qarışdırdı ki, ondan sonra gələn sənətkarlar artıq bunları bir-birindən ayıra və bu məhəbbətin dadından doya bilmədilər. Füzulinin sintez etdiyi bu məhəbbətin sayəsində qəm şirinləşdi, əzab, cəfa ləzzətə mündi. Füzuli qəmini şirinləşdirən, əzabını yüngülləşdirən vasitələrdən biri də yumordur. Bu yumor da şairin başqa bədii vasitələri kimi sözün dərin qatlarında yerləşir və hər oxucuya camal göstərmir” [2, s.63].

Akademik Teymur Kərimlinin görkəmli elm xadimləri haqqındakı sanballı kitabları onun elmimizin inkişafına dünya miqyasında layiqincə verdiyi töhvədir. Teymur Kərimlinin “Nizami və tarix”, “Görünməyən Füzuli” və “Çağdaşımız Nəsimi” kitabları müasir Azərbaycan filoloji elminin layiqli təmsilçisi və tədqiqat nümunəsidir [1,2,3].

Nəticə. Azərbaycan klassik ədəbiyyatının yorulmaz tədqiqatçısı Teymur Kərimli bədii fikir tariximizdə çevrilmiş yarada bilən ədiblərimizin yaradıcılığını tədqiq etmişdir. O, klassik irsimizin XII-XX əsr nümayəndələrinin – Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli, Seyid Əzim Şirvani, Hüseyn Cavid, Məhəmməd Hüseyin Şəhriyar kimi şairlərimizin ədəbi irsini bilavasitə ilkin qaynaqlar əsasında tədqiqata cəlb edən alimlərimizdənndir. Nizami Gəncəvi şəxsiyyətini təkcə şair kimi deyil, həm də tarixi sima kimi dəyərləndirən alim onu ədəbiyyatı saraylardan çıxarıb, sadə daxmalara gətirən ədib kimi dəyərləndirmişdir. “Xəmsə”də təbliğ olunan humanizm və demokratik ideyalara önəm verən alim “Nizami və tarix” kitabında şairi intibah dahisi kimi xarakterizə edir. Akademik Teymur Kərimli İmadəddin Nəsiminin bəşəriyyətə ünvanlanan humanizm prinsiplərini çağdaş ictimai

həyatla əlaqələndirmişdir. İnsan əxlaqının kamilləşdirilmə yollarını humanist idealların gerçəkləşməsi sayəsində mümkün ola biləcəyi qənaətinə gəlmiş, filosof şairi çağdaşımız kimi xarakterizə edə bilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. *Kərimli, Teymur. Nizami və tarix. Bakı, Elm, 2002, 241 s.*
2. *Kərimli, Teymur. Görünməyən Füzuli. Bakı, Elm, 2003, 108 s.*
3. *Kərimli, Teymur. Çağdaşımız Nəsimi. Bakı, Elm və təhsil, 2019, 278 s.*
4. *Teymur Kərimli // https://az.wikipedia.org/wiki/Teymur_Kərimli*
5. *Nəsiminin humanizmi // <https://azertag.az/xeber/1253487>*

Gulnara Mehdi gizi Aghayeva

*Bibliographer of the Institute of Manuscripts
named after Muhammad Fizuli of the
National Academy of Sciences of Azerbaijan*
E-mail: agaevagulnara3@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0003-7489-6401>

TEYMUR KARIMLI - TIRELESS RESEARCHER OF OUR CLASSICAL LITERATURE

Abstract: *Teymur Karimli, a tireless researcher of Azerbaijani classical literature, studied the creativity of our writers who could create a revolution in the history of artistic thought. He is one of our scientists who involved the literary heritage of the representatives of our classical heritage - Nizami Ganjavi, Imadedin Nasimi, Muhammad Fuzuli, Seyyid Azim Shirvani, Huseyn Javid, Muhammadhuseyn Shahriyar - on the basis of primary sources. The scholar who valued the personality of Nizami Ganjavi not only as a poet but also as a historical figure valued him as a writer who took literature out of the palaces and brought it to simple huts.*

The article is dedicated to the 70th anniversary of the birth of academician, doctor of philology, professor Teymur Kariml. The author talks about his creative path here.

Keywords: *Teymur Karimli, classical literature, Muhammad Fuzuli, Nizami Ganjavi, Azerbaijan National Academy of Sciences, Institute of Manuscripts named after Muhammad Fuzuli.*

Гульнара Мехди кызы Агаева
Библиограф Института рукописей имени
Мухаммеда Физули Национальной академии наук Азербайджана
Электронная почта: agaevagulnara3@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0003-7489-6401>

ТЕЙМУР КЕРИМЛИ - НЕУТОМИМЫЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ НАШЕЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Резюме: Теймур Керимли, неутомимый исследователь азербайджанской классической литературы, изучал творчество наших писателей, способных совершить революцию в истории художественной мысли. Он один из наших ученых, который на основе первоисточников привлек литературное наследие представителей нашего классического наследия - Низами Гянджеви, Имадедина Насими, Мухаммеда Физули, Сейида Азима Ширвани, Гусейна Джавида, Мухаммеда Хусейна Шахрияра. Ученый, оценивавший личность Низами Гянджеви не только как поэта, но и как историческую фигуру, ценил его как писателя, выносившего литературу из дворцов и переносившего ее в простые хижины.

Статья посвящена 70-летию со дня рождения академика, доктора филологических наук, профессора Теймура Керимли. Здесь автор рассказывает о своем творческом пути.

Ключевые слова: Теймур Керимли, классическая литература, Мухаммед Физули, Низами Гянджеви, Национальная академия наук Азербайджана, Институт рукописей имени Мухаммеда Физули.

Məqalə tarixəsi: redaksiyaya daxil olub – 05.09.2023; çapa qəbul edilib – 02.10.2023.

HUMANİTAR VƏ SOSIAL ELMLƏR TARİXİ

Ədəbiyyat. Dilçilik

HISTORY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Literature. Linguistics

ИСТОРИЯ ГУМАНИТАРНЫХ И СОЦИАЛЬНЫХ НАУК

Литература. Лингвистика

UOT/UDC/УДК 808.2

Jalə Tofiq qızı Abdullayeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, müəllim

E-mail: jalaadu25@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3744-6562>

ALMAN DİLİNİN TƏDRİS METODİKASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ PROBLEMLƏRİ

***Xülasə:** Məqalədə alman dilinin tədris metodikasının təkmilləşdirilməsinin müasir problemlərinin araşdırılması məsələlərinə baxılmışdır. Son illər ölkəmizdə alman dilinin tədrisi sahəsində yeni beynəlxalq tədris metodları istifadə olunur. Xarici dillərin tədrisi sahəsində beynəlxalq təcrübənin ölkəmizin ali məktəblərində alman dilinin öyrənilməsi sahəsində tətbiqi zəruridir. Məqalədə alman dilinin tədris metodikasının təkmilləşdirilməsi sahəsində mövcud problemlər müəyyənləşdirilmişdir. Eyni zamanda alman dilinin tədris metodikasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir.*

***Açar sözlər:** xarici dil, inteqrasiya, qloballaşma, alman dili, elmi inkişaf, elmi metod.*

Giriş. Son illər Almaniya dövləti ilə postsovet məkanı ölkələri, o cümlədən Azərbaycan Respublikası arasında beynəlxalq elmi əlaqələrin genişlənməsi prosesi müşahidə olunmaqdadır. Almaniya dövləti ilə Azərbaycan Respublikası arasında qarşılıqlı olaraq təhsil və mədəniyyət sahəsində əlaqələr daha da artmaqdadır. Davamlı olaraq Almaniya ilə qarşılıqlı olaraq tələbə mübadiləsinin genişlənməsi ali təhsil müəssisələrində alman dilinin tədris metodikasının təkmilləşdirilməsinə səbəb olmuşdur.

Azərbaycanın ali məktəblərində xarici dillərin tədrisi metodikasında ciddi islahatlar aparılmaqdadır. Artıq ölkəmizdə alman dilinin tədrisi üzrə

bir sıra elmi mərkəzlər yaradılmışdır. Alman dili üzrə fonetik, leksik və qrammatik strukturun elmi baxımdan ətraflı öyrənilməsi zəruridir. Eyni zamanda alman dilli elmi ədəbiyyatların ölkəmizin ali məktəblərdə istifadəsi zəruri hesab olunur.

Hal-hazırda ali təhsil müəssisələrində xarici dil öyrənmək üçün bir çox metod və vasitələr mövcuddur. Metodların hər biri müəyyən xüsusiyyətlərə malikdir.

Müasir dünyada alman dili çox populyardır. Alman dili beynəlxalq ünsiyyət dilidir və eyni zamanda bütün dünyada tədris olunur. Müasir ali məktəblərdə alman dilinin tədrisi üçün çox sayda metod və vasitələr mövcuddur. Bundan əlavə, yeni metodlar daim hazırlanır. Məhz bu baxımdan hər bir müəllim ali məktəblərdə xarici dilin tədrisində özü üçün ən uyğun iş metodologiyasını seçə bilər [1, s.145-146]. Hal-hazırda ali təhsil müəssisələrində xarici dil tədris edərkən standart metodlardan ən çox istifadə olunur. Onlara bunlar aiddir: birbaşa ünsiyyət, qrammatik-tərcümə, audiovizual və audiolingual, eləcə də kommunikativ metodlar. Birbaşa ünsiyyət metodunun mahiyyəti müəllimin gündəlik həyatda istifadə olunan birbaşa danışq dilinin öyrənilməsinə daha çox diqqət yetirməsidir.

Bu zaman ali məktəblərdə bütün dərslər alman dilində aparılır. Müəllim dərstdə alman dilində izahatlar verir və yeni mövzularla işləyir. Yalnız alman dilli ədəbiyyat istifadə olunur.

Alman dilinin tədrisinin əsas xüsusiyyətləri. Xarici dillərin tədrisi üzrə kommunikativ yanaşma metodu yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Dilçi alimlər tələbələrin xarici dildə nitq ifadələrini anlamaq və dialoqlar qurmaq qabiliyyətlərinə maraq göstərməsini zəruri hesab edirlər. Dilin qrammatik və sintaktik quruluşuna uyğun olaraq leksik səviyyə üzrə minimumu mənimsəmə ilə yanaşı, kommunikativ davranış bacarıqlarının mənimsənilməsinə də maraq artmışdır.

Alman dillinin tədrisi prosesi tələbələrin danışq səviyyəsində zəif olması və aşağı aktivlik göstərməsi müşahidə olunmaqdadır. Tələbələr eyni zamanda məhsuldar, yaradıcı səviyyədə də müstəqil ünsiyyət fəaliyyətini həyata keçirmək bacarığını inkişaf etdirməlidir.

Tələbə alman dilinin tədrisində kommunikativ ehtiyaclarını iki istiqamətdə inkişaf etdirə bilər. Əsas yol real nitq ünsiyyət vəziyyətinin İKT-dən istifadə ilə əlaqələndirilməsidir (onlayn dialoqların, əyləncəli oyunların təşkili və s.). İkinci istiqamət odur ki, elmi tədris prosesində elə mühüm yaradılmalıdır ki, tələbə həqiqətən bu və ya digər şəkildə öz fikirlərini xarici dil ilə effektiv ifadə edə bilsin.

Alman dilinin tədrisində yeni didaktik-metodoloji sistem çərçivəsində

də ikinci üsula üstünlük verilir. Bundan əlavə, ünsiyyət yalnız müəyyən bir məqsədə çatmağa yönəlmiş məlumat mübadiləsi deyil. Ünsiyyət bu prosesin iştirakçılarının aktiv qarşılıqlı əlaqəsidir. Dil yalnız bu qarşılıqlı əlaqəni həyata keçirmək üçün bir vasitədir. Tələbələr nitq vasitəsi ilə bir-biriləri alman dilinin köməkliyi ilə əlaqə saxlayaraq birgə elmi fəaliyyətlərini təşkil edirlər. Buna görə də, ali məktəblərdə tələbələr arasında ünsiyyəti təhsil şəraitində təşkil edərkən xarici dil əldə etmə proseslərini yalnız kommunikativ fəaliyyət ilə təmin etmək mümkündür [2, s.147-149]. Alman dilinin tədrisində dilin qrammatik tərəfini öyrətmək üçün mövcud elmi istiqamətlər bəzən öz uğursuzluğunu göstərir. Bildiyiniz kimi, hər bir qrammatik strukturun rəsmi və funksional tərəfləri vardır. Nitqdə aparıcı tərəf funksionallıqdır. Ənənəvi təlimdə isə ona ikinci dərəcəli rol verilir. Funksional tərəfə gəldikdə, tələbələrə ali məktəblərdə tədris prosesində ən çox yalnız dil üzrə əsasən qrammatik məna izah olunur. Funksional öyrənmə strategiyası tamamilə fərqli bir şeydir. Funksional yanaşma əsasən dil öyrənmənin daha yaxşı mənimsənilməsinə yönəlmişdir.

Qrammatikanın funksional yönümlü tədrisi dilə (kommunikativ imkanlarının nəzərə alınması) və tədrisə (müəyyən məqsədlərlə və tələbələrin köməyi ilə xüsusi təlim şəraitinin nəzərə alınması) aid fəaliyyətin vəhdətidir. Dilçilikdə funksional istiqamət ilk növbədə dilin strukturunun təhlili və öyrənilməsi ilə əlaqələndirilir.

Funksional qrammatikanın əsaslarını öyrənmək yalnız müxtəlif səviyyələrdə dil vahidlərinin qarşılıqlı əlaqəsini göstərməyə deyil, həm də dil ünsiyyətinin ehtiyacları üçün bu vahidlərin seçilməsi qaydalarını öyrətməyə imkan verir.

Alman dili üzrə bir düşüncəni ifadə etməzdən əvvəl, bir insanın mövcud (və ya ən azı bilinən) ifadə vasitələrindən daha uyğun bir seçim etməsi lazımdır. Müasir psixolinqvistikanın məlumatlarına görə, dil biliklərinin nitq aktına daxil edilməsi üçün xüsusi vasitələr mövcuddur. Güman etmək lazımdır ki, lüğətin həcmi azaldan kimi axtarılan sözlər qrupu özü yaddaşdan çıxır. Aydın ki, nitq prosesinin başlanması prosesində qrammatik elementlərin seçilməsi oxşar prinsipə əsaslanır. Danışan tələbə diqqətini planlaşdırılan dialoqun mənasına cəmləşdirir [3, s.70-73]. Dil səviyyəsindən, cəmiyyətin şərtlərindən və məqsədindən, nitq növündən və s. asılı olaraq bu semantik sahədən lazımi komponentlər seçilir. Bütün bunlar çoxsəviyyəli dil elementləri arasındakı semantik əlaqələrə əsaslanır.

Alman dilinin strukturunu öyrənərkən dilin real həyatdan bir ayrılma prosesi baş verir. Dil sabit, statik bir sistem kimi qəbul edilir. Dilin aktiv, dinamik sisteminin öyrənilməsinə keçid onun fəaliyyətinin real şərtlərə ya-

xınlaşmağına imkan verir. Nitqdə dilin öyrənilmə səviyyələri deyil, müəyyən bir vəziyyət üçün ən uyğun olan öyrənmə variantı seçilir.

Dil səviyyələri arasında həqiqətən mövcud olan məntiqi, semantik əlaqələrin aktivləşdirilməsi təhsilin assosiativ və məntiqi təfəkkürünün inkişafına kömək edir. Fərqli səviyyələr ilə əlaqəli söz vahidlərinin bir sahəyə birləşdirilməsi semantik cəhətdən yaxın komponentlərin axtarışı bacarığını inkişaf etdirir. Eyni zamanda seçim mexanizmlərini özündə cəmləşdirir və dil zənginliyinin daha səmərəli mənimsənilməsinə təsir göstərir.

Dilin müxtəlif səviyyələri arasındakı əlaqələrin aşkarlanması onun tədrisi üçün daha motivli bir sistem yaradır. Elmi biliklər üzrə axtarış, vərdişlərin təkmilləşdirilməsi dilə olan marağın inkişafına güclü təkan olur. Xarici dilin tədrisində beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və faydaları çoxdur. Məsələn, bəzən alman dili üzrə qrammatik mövzu, bir blok daxilində cəmlənə bilər [4, s.130-131]. Bu cür semantik yaxınlaşmalar dilin real vəziyyətini və onun fəaliyyətini başa düşmək və ən əsası bu bilikləri nitq praktikasında tətbiq etmək üçün lazımdır.

Müxtəlif səviyyəli dil biliklərinin olması dilə marağı stimullaşdırır. Semantik, məntiqi əlaqələri ortaya qoyur və seçim qaydalarının öyrənilməsinə kömək edir. Beləliklə, alman dilinin öyrənilməsində həm öyrənmə motivasiyası, həm də kommunikativ yönümlü tədbirlər həyata keçirilməlidir. Ümumiyyətlə, alman dili üzrə ali təhsil müəssisələrində qrammatikanı öyrədərkən, qrammatika tədrisini şifahi nitq fəaliyyəti ilə əlaqələndirmək zəruridir.

Alman dilinin tədrisində kommunikativ metodologiya xarici dildə danışma bacarıqlarının və qrammatik yazı qaydalarının inkişafına yönəldilmişdir. İKT-dən istifadənin birbaşa alman dili dərslərinin strukturuna təsir etdiyini də qeyd etmək lazımdır. Çox vaxt auditoriyada situativ vəziyyətlərdən istifadə etmək, qrup işi aparmaq, qrammatik səhvləri tapmaq üçün tapşırıqlar hazırlamaq və müqayisə etmək bacarığı lazımdır. Bir qayda olaraq, bu cür dərslər təkcə yaddaşı deyil, həm də məntiqi qabiliyyəti aktiv şəkildə işləməyə məcbur edir. Nəticədə tələbələr arasında analitik və imic düşünmə qabiliyyəti inkişaf etdirməyə başlayır. Eyni zamanda bu proses ali məktəb tələbələrinin düşüncələrini ifadə etməyə imkan verir.

Müasir İT sənayesinin inkişafı alman dilini öyrənərkən ən son interaktiv mənbələr ilə işləməyə imkan verir. Məsələn, alman dilini birbaşa dil daşıyıcısından internet, televiziya proqramları, qəzet, jurnallar vasitəsilə eşitmək və öyrənmək olar. Qeyd edilənlərin hamısını praktikada tətbiq etmək çox vacibdir. Nəticədə ali məktəb tələbələri öyrənilən dil ölkəsinin tarixinə, mədəniyyətinə, ənənələrinə maraq göstərir. Bütün bunlar onlarda

lazım olacaq öyrənmə bacarıqlarının formalaşmasına kömək edir.

Ali məktəblərdə alman dilinin öyrənilməsi müəllim tələbə arasında qarşılıqlı elmi mübadilə əsasında həyata keçirilir. Tədris prosesinin nə qədər düzgün təşkil olunması müəllimin elmi və pedaqoji təcrübəsindən asılıdır.

Alman dili üzrə tədrisin təkmilləşdirilməsi məsələləri. Ali məktəblərdə hər bir xarici dil müəllimi müasir iş metodları və metodologiyalarının seçilməsində şəxsi təcrübəsinə uyğun olaraq hərəkət edir. Lakin, eksperimental və praktik işlərin nəticələrinə əsasən, müxtəlif metodların əsasında qrammatikanın tədrisinin səmərəliliyinin artırılmasına vacibdir.

Şifahi danışığ əsasında alman dilini öyrənilərkən tələbələrin bilikləri uğurla mənimsənilməsində müəllimin rolu əsas götürülür.

Müəllimin alman dili üzrə nitqi tamamilə aydın və düzgün olmalıdır [5, s.141]. Bundan başqa alman dili üzrə ifadələrdə tələffüz mükəmməl olmalıdır ki, tələbələr düzgün təkrarlaya bilsin.

Ali məktəblərdə alman dilinin tədrisində qrammatik tərcümə metodu müasir təhsil sistemində əsasdır. Bu son illər istifadə olunan əsas klassik bir üsuldur. Bu metodun yayılması həm də müəllimlərin əksəriyyətinin özlərinin də bu metoddan istifadə edərək öyrənmələri ilə əlaqədardır. Alman dili üzrə qrammatik-tərcümə metodunun məqsədi qrammatik qaydalardan istifadə edərək oxumağı və tərcümə etməyi öyrənməkdir.

Lakin, metodun çatışmazlıqlarına alman dili üzrə leksik hissəyə kifayət qədər diqqət yetirilməməsi də daxildir. Lüğət üzrə sözlərin izahlı öyrənilməsi sözlərin mexaniki əzbərlənməsinin qarşısını alır. Alam dili üzrə oxu və tərcümə ciddi şəkildə əlaqələndirilərək aparılır. Ali məktəblərdə alman dili üzrə oxumaq üçün təklif olunan mətnlər əsasən mürəkkəb bədii ədəbiyyata aiddir. Buna görə tələbə yalnız ədəbi dil öyrənir. Tələbə ədəbi dili yaxşı bilsə də, başqalarını alman dilində başa düşmək onun üçün çox çətin olacaqdır.

Alman dili üzrə audiovizual və audiolingual metodların mahiyyəti dilin aydın formada ötürülməsidir. Bu proses əsasən əzbərləmə səs və videolardan istifadə etməklə baş verir.

Ali məktəblərdə audiovizual tədris metodu nitqin müvafiq şəkillərlə təsvir edilməsini nəzərdə tutur. Yəni tələbələrə alman dilində video, bədii və sənədli filmlər göstərilir. Bu vəziyyətdə tələbələr eyni vaxtda iki qavrayış imkanlarına (vizual və eşitmə) malikdirlər. Nəticədə tələbələrin yaddaşı güclənir ki, bu da ifadələri daha yaxşı yadda saxlamağa imkan verir. Metodların məqsədi canlı, danışığ dilini mənimsəməkdir.

Yuxarıda göstərilənlərin hamısını nəzərə alaraq, dillərin öyrənilməsində ixtisaslaşmayan universitet tələbələri üçün audiolingual və audiovizual metodlar yalnız digər təlim proqramları ilə birlikdə istifadə edildikdə uyğundur. Hal-hazırda müəllimlər daha çox alman dilini öyrənməyin kommunikativ metoduna müraciət edirlər. Bu metodun obyektini nitqin özüdür, yəni belə bir metod ilk növbədə ünsiyyət qurmağı öyrədir. Ona görə də bu istiqamətdə yeni təkmilləşdirilmiş metodlardan istifadə məqsədəuyğundur.

Nəticə. Ali məktəblərdə xarici dilin tədrisində kommunikativ metod tələbələrin böyük fəallığını nəzərdə tutur. Bu vəziyyətdə müəllimin vəzifəsi auditoriyada olanların hamısını dialoqlara cəlb etmək olacaqdır. Dilin daha yaxşı yadda saxlanması və istifadəsi üçün bütün imkanları bilmək lazımdır.

Kommunikativ metodun mahiyyəti real ünsiyyət vəziyyətləri yaratmaqdır. Alman dili üzrə dialoqları yenidən yaradarkən tələbə əldə etdiyi bütün bilikləri tətbiq etmək imkanına malikdir. Kommunikativ metodun çox vacib bir üstünlüyü, bir çox müxtəlif öyrətmə imkanlarına sahib olması hesab edilə bilər. Bu zaman dialoqlar, həqiqi ünsiyyətin simulyasiyası istifadə olunur. Əvvəllər kommunikativ metod əlverişli hesab olunmurdu. Müasir dövrdə alman dilinin öyrənilməsində bu üsul ənənəvi qrammatik - tərcümə metodu ilə yanaşı yenə də lider mövqə tutur. Müasir universitetlərin əksər müəllimləri bu iki üsula üstünlük verirlər və çox vaxt birgə istifadə edirlər. Ali təhsil müəssisələrində birbaşa danışmaq metodu olduqca az hallarda istifadə olunur. Bu qismən müəllimlər arasında həqiqi ana dilində danışanların olmaması və qismən məktəbdən sonra tələbələrin hazırlıq səviyyəsinin çox aşağı olması ilə əlaqədardır. Audiovizual və audiolingual metodlar bəzən geniş formada ümumiyyətlə istifadə edilmir. Lakin, bir çox universitet müəllimləri xarici dil üzrə bu cür metodlara əsaslanaraq dərslər keçirirlər. Bu, ümumi təhsil proqramını şaxələndirməyə və tələbələri xarici dillə maraqlandırmaya imkan verir. Milli dilimizin zənginliyi, linqvistik bazası alman dilinin ali məktəblərdə tədrisini genişləndirməyə imkan verir. Bütün bunları nəzərə alaraq alman dilinin tədrisi sahəsində müasir metodların tətbiqi prosesini təkmilləşdirmək zəruridir.

ƏDƏBİYYAT

1. Сакбаева, М. *Современные методы преподавания немецкого языка как иностранного // Academic research in educational sciences. - Ташкент: Наука, 2021, №2 (4). - 147 с.*
2. Яковлева, Т.А. *Современные методы преподавания немецкого языка (по материалам стажировки в Институте Международной*

- Коммуникации в Дюссельдорфе) / Т.А. Яковлева // Филологические науки в МГИМО: Сборник научных трудов. - Москва.: МГИМО, 2012, № 48. - 150 с.*
3. *Беседы об уроке иностранного языка: пособие для студентов педагогич. ин-тов / Е.И. Пассов [и др.]. – Москва: Просвещение, 2011. - 176 с.*
4. *Бим, И.Л. К вопросу о методах обучения иностранным языкам / И.Л. Бим // ИЯШ. –2012. № 2. - 132 с.*
5. *Шейлз, Д. Коммуникативность в обучении современным языкам. [Совет по Культурному Сотрудничеству. Проект № 12 «Изучение и преподавание современных языков для целей общения»]. - Совет Европы Пресс, 1995. - 145 с.*

Jala Tofiq gizi Abdullayeva

Azerbaijan University of Languages, lecturer

E-mail: jalaadu25@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3744-6562>

PROBLEMS OF IMPROVING THE METHODS OF TEACHING GERMAN LANGUAGE

Abstract: *The article deals with the issues of research of modern problems of improving the methodology of teaching german language. In recent years, new international teaching methods have been used in our country in the field of teaching german language. It is necessary to apply international experience in the field of teaching foreign languages in the field of learning german language in higher educational institutions of our country. The article identifies the existing problems in the field of improving the methodology of teaching the german language. At the same time, the directions of improving the methodology of teaching the german language have been identified.*

Keywords: *foreign language, integration, globalization, german language, scientific development, scientific method.*

Жаля Тофик кызы Абдуллаева
Азербайджанский университет языков, преподаватель
Электронная почта: jalaadu25@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3744-6562>

ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

Резюме: В статье рассмотрены вопросы исследования современных проблем совершенствования методики преподавания немецкого языка. В последние годы в нашей стране используются новые международные методы обучения в области преподавания немецкого языка. Необходимо применение международного опыта в области преподавания иностранных языков в области изучения немецкого языка в высших учебных заведениях нашей страны. В статье определены существующие проблемы в области совершенствования методики преподавания немецкого языка. В то же время определены направления совершенствования методики преподавания немецкого языка.

Ключевые слова: иностранный язык, интеграция, глобализация, немецкий язык, научное развитие, научный метод.

Məqalə tarixəsi: redaksiyaya daxil olub – 15.07.2023; çapa qəbul edilib – 10.08.2023.

HUMANİTAR VƏ SOSIAL ELMLƏR TARİXİ

Ədəbiyyat. Dilçilik

HISTORY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Literature. Linguistics

ИСТОРИЯ ГУМАНИТАРНЫХ И СОЦИАЛЬНЫХ НАУК

Литература. Лингвистика

UOT/UDC/УДК 81.34

Könül Sadiq qızı Həsənova

Bakı Xoreqrafiya Akademiyası, müəllim

E-mail: konul50@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-8329-9245>

QARABAĞ XANLIĞININ “TƏK İNCİ”Sİ - XURŞİDBANU NATƏVAN

***Xülasə:** Məqalədə tariximizin fəxri, Qarabağ xanlığının sonuncu vərəsəsi Xurşidbanu Natəvanın həyat yolundan bəhs edilmişdir. Bununla yanaşı, burada “Məclisi-üns”ün zərif ruhlu yetirməsi Natəvanın ədəbiyyatımıza bəxş etdiyi poeziyası, bədii yaradıcılıq fəaliyyətində atdığı imza və xüsusiyyətləri, ictimai xidmətləri kimi məsələlərə də toxunulmuşdur.*

***Acar sözlər:** Xan qızı, şair, sənətkar, poeziya, şeir, ədəbiyyat, mədəniyyət.*

Giriş. XIX əsr ədəbiyyatında bir çox qüdrətli sənətkarlar, o cümlədən şair qadınlar da yetişmişdir. Onlardan Xurşidbanu Natəvan, Fatma xanım Kəminə (hansı ki, “Məclisi-üns”ü Natəvanla birlikdə idarə edirdi), Aşıq Pəri, Heyran xanım və başqalarını göstərmək olar. “Qarabağın gözü” - Şuşada dünyaya gələn Xurşidbanu Natəvan Azərbaycan mədəniyyət tarixində lirik şair və rəssam kimi şöhrət tapmışdır. Nizami Gəncəvi, M.Füzuli, Ə.Nəvai kimi nəhəng sənətkarların yaradıcılıqlarından tərbiyə alıb böyüyən Natəvan XIX əsrdə Azərbaycanda yazıb-yaradan qadın şairlərin ən istedadlı nümayəndələrindən biri olmuşdur.

Xurşidbanu Natəvanın həyat yolu və ictimai xidmətləri. Natəvan nəinki Azərbaycanda, həm də Qafqazda böyük nüfuza malik bir insan olub. Onun ictimai xidmətləri də bədii yaradıcılığı qədər qiymətlidir.

26 illik həsrətdən sonra Mehdiqulu xanın ailəsində xoşbəxtlik baş verir, qızı Xurşidbanu dünyaya göz açır.

Türkmənçay müqaviləsi bağlandıqdan 10 il sonra, Qarabağın son dərəcə fəlakətli bir dövründə dünyaya göz açan Xurşidbanu, Qarabağın bünövrəsini qoyan Pənahəli xanın nəticəsi, İbrahimxəlil xanın nəvəsi, Mehdiqulu xanın yeganə övladı, həm də Qarabağ xanlığının sonuncu vərəsəsi olmuşdur. Buna görə də el arasında onu “Xan qızı”, sarayda isə “Dürrü yekta” (Tək inci) deyə çağırırmışlar.

Doğulduğu zaman babası İbrahimxəlil xan bütün ailəsi, xidmətçilər ilə mayor Sisyanoviç tərəfindən öldürülmüşdü. İbrahimxəlil xan öldürüləndən sonra Mehdiqulu xan 1826-1828-ci illər Rusiya-İran müharibəsində ruslara qarşı vuruşmuşdur. O, müharibə qurtardıqda, Qarabağ Rusiyanın tərkibinə keçəndən sonra, 5 il İranda yaşamaq olmur, lakin fikirləşir ki, İranda hakimiyyətdə olan Qacarlar da Azərbaycana azadlıq verməyəcək, odur ki, öz əlaltıları ilə Qarabağa qayıdır. I Nikolay onu Qarabağ xanı kimi hüquqlarını tanımış, xatirə medalı və fəxri bayraq, daş-qaşlarla bəzədilmiş qızıl qılınc bağışlamışdı.

İbrahimxəlil xan qonşu dövlətlər ilə daha yaxın olma və işğalçı hücumlara məruz qalmamaq üçün məşhur Gürcü knyazı Abaşidzenin qızı Sofiya ilə evlənmişdi. Onun bu evlilikdən Gövhər ağa adında gözəl bir qızı olmuşdu. Gövhər ağa Şəki xanı Cəfərqulu xan Xoyskinin xanımı olmuşdu. Gövhər ağanın övladı olmamışdı. Şuşa şəhərinin mərkəzi meydanında yerləşən ən qədim məscid olan Yuxarı Gövhər ağa məscidi və ya Şuşa Cümə məscidinin bünövrəsi 1750-ci ildə Pənah xan tərəfindən qamışla qoyulsa da, 1883-cü ildə Gövhər ağanın maddi dəstəyi ilə inşa edilmişdi.

Bu dövrdə Qarabağda ardı-arası kəsilməyən qırğın, mühacirət yaşanır, çar generalları bacardıqları qədər cürbəcür intriqalar çevirməkdən çəkinmirdilər.

Əlbətdə ki, bu fəlakətlər, dünyaya təzəcə göz açan Xan qızına da təsirsiz ötüşməmişdi. Həmin dövrdə elm adamları təqib olunur, kimisi həbs olunur, kimisi mühacir həyatı sürür, kimisi sürgünlərdə yaşayırdılar. Natəvan ədəbiyyatımızın belə təlatümlü dövründə yaşamasına baxmayaraq öz dövrünün savadlı alim və mirzələrindən təhsilini almışdı. O, türk, ərəb və fars dillərini mükəmməl öyrənmiş, ömrünün sonuna kimi fasiləsiz mütaliə ilə məşğul olmuşdu. Natəvanın tərbiyəsi ilə bibisi Gövhər ağa məşğul olmuş, musiqini, şeiri, rəsmi məhz bibisinin təsiri ilə sevmişdi.

Azərbaycanımızın dövlətçilik tarixində Qarabağ xanlığının rolu böyük olduğu kimi, xanlığın sonuncu varisi xan qızı Xurşidbanu Natəvanın ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin inkişafında əməyi əvəzsizdir.

Xan qızını tariximizdə əbədi saxlayan məqamlardan biri də tükənməz səxavəti, xeyriyyəçiliyidir. Qafqazda onun qədər nüfuzlu və ehtiram qazanmış tanınmış bir qadın şairə olmamışdır. O, Şuşa kimi dağlıq və yoxsul bir şəhəri maarif, mədəniyyət ocağı etmişdir. Mədəniyyət tariximizin bir parçası olan X.Natəvan, təhsil və mədəniyyətə himayədarlıq edən, ona maliyyə dəstəyi verən xeyriyyəçi, həm də eyni zamanda fəal ictimai xadim kimi də xalqımızın yaddaşına həkk olmuşdur.

Pənah xan 1750-ci ildə Şuşa şəhərinin təməlini qoyanda Şuşada quyu, bulaq olmamışdı. Sonralar bir çox həyətlərdə su quyusu qazılsa da su şor çıxmışdı. XVIII əsrin sonu XIX əsrin əvvəllərində şəhərdə iki su quyusu olmuşdu. Lakin 30minlik əhalini bu iki quyu təmin edə bilməzdi. Xarici qəsbkarların aramsız hücumları Pənah xanın Şuşaya su çəkdirməsinə mane olurdular. O vaxt əhali sudan çox korluq çəkirdi. Şuşanın 3-4 km-də olan Daşaltı və Xəlfəli çaylarından camaat min bir əziyyətlə ulaq və atlarla suyu Şuşaya daşıyırdılar. Hər il 800 manat gümüş pul əhalini su ilə təmin etməyə xərclənirdi. 1822-ci ildə Qarabağ xanlığının süqutundan sonra “Şuşanın yeni sahibləri”, rus məmurlarını da su məsələsi maraqlandırmamışdır. Nəhayət, X.Natəvanın çar məmurlarına dəfələrlə etdiyi xahişlər, müraciətlər də öz səmərəsini vermədikdə elin fədakar qızı öz hesabına Şuşadan, Cənubi Azərbaycandan ən yaxşı mütəxəsislər dəvət etmiş və şəhərdən yeddi kilometr aralı olan Turşsuya gedən yolun kənarındakı Sarı baba təpəsindəki suyun mənbəyindən Şuşaya su xətti çəkdirmişdi. Şəhərə su kəmərinin çəkilməsi 1 il 6 ay davam etdi və yüz min manat qızıl pula başa gəldi. Suyun mənbəyindən Şuşaya qədər saxsı borulardan istifadə edilmişdir [8].

Beləliklə, su kəmərinin çəkilişi 1871-ci ildə başlayır və 1873-cü il avqustun 18-də uğurla başa çatır. Sonralar saxsı borularla çəkilən su tunc borularla əvəz olunmuşdu. Bulaq ağ mərmər sal daşlarla tikilmişdi [2, s. 208]. Xan qızı bulağı 12 gözdən və 8 guşəli çarhovuzdan ibarət olub Xurşidbanu Natəvanın evi qarşısında tikilmişdi [4, s.114-115]. Bu bulaq indi də “Xan qızı bulağı” adı ilə Xan qızı mülkü qarşısında çağlmaqdadır.

Xan qızının bu xeyirxah əməli o dövrün Tiflisdə çıxan “Qafqaz” qəzetində, eləcə də həmin dövrün mətbuatında geniş şərh olunmuşdur. Bu xeyirxah işdə Xan qızına əri Seyid Hüseyin də yaxından kömək etmişdir.

Bundan başqa, Xan qızı Şuşanın Malıbəyli kəndinə də su çəkdirmişdir. Hansı ki, bu gün də “Novlu bulaq” adlanır.

Xan qızının fəaliyyəti saymaqla bitmir.

Bakıdan Şıx kəndinə daş yol çəkdirən Xan qızına bu işdə əri Xasay xan Usmiyev çox kömək etmişdi. Bəzi qaynaqlarda bu işə məhz Xasay xan təşəbbüs etməsi bildirilir. Belə ki, Natəvanı övladı olmadığı üçün ziyarətə

aparan əri Xasay xan Usmiyev övladı olduğu üçün bu ilahi vergiyə görə Tanrıya şükür əlaməti olaraq Bakıdan məscidə qədər öz hesabına daş yol çəkdirir.

Natəvanın hamam, su anbarları tikdirməsi, park saldırması haqqında da məlumatlar var. Xan qızı tərəfindən Şuşanın Merdinli məhəlləsində (bir gün kişilərə, bir gün qadınlara xidmət göstərən) “Şirin su hamamı” tikilmişdir [3, s.30].

Natəvanın keçirilən beynəlxalq sərgilərdə də iştirak etməsi haqqında mənbələrdə məlumatlar vardır. Xurşidbanu Natəvan dövrünün kəramət sahibi olmuşdur, belə ki, ilan vuranlar, qudurmuş it tutanlar üçün peyvənd hazırladığı faktlar da vardır.

Dövrünün ictimai tələbləri səviyyəsində öz həyatını qurmağa çalışan Natəvan məqsədinə nail olurdu və bu onu daha da ruhlandırır. Natəvan Seyid Hüseynlə ailə həyatı qurandan sonra Şuşanın sürətlə böyüməsi, abadlaşması, şair, musiqiçi və müğənnilərin sayının artması baş vermişdi. Seyid Hüseyn təsərrüfat işlərində də Natəvana yaxından kömək edirdi. Bir sözlə Şuşa hərtərəfli inkişaf edirdi.

Bərdə yaxınlığında tikdirdiyi at zavodu Xan qızının şöhrətini bütün dünyaya yaymışdı. “Xan” ləqəbli at 1867-ci ildə Fransada, Xan qızı Natəvana məxsus “Əlyetməz” adlı at isə həmin il keçirilən Ümumrusiya at sərgisində mükafat almışdı. Qarabağ atını görənlər fransız xanımları onun rənginə heyran olmuş və öz saçlarını kürən rəngdə boyamışlar.

Məlumdur ki, Qarabağ atçılığının qızıl əsri XVIII-XIX əsrlər hesab olunur. Qarabağ xanları: Pənah xan, İbrahimxəlil xan, Mehdiqulu xan, Cəfərqulu xan və Natəvan at zavodları cinsinin ən tipik nümunələri bu gün də yetişdirilir. Qarabağ atlarının qorunub saxlanılmasına, məşhurlaşdırılmasına dair Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin gördüyü işlər sayəsində son illər ərzində milli at cinslərimizin Azərbaycan brendi kimi dünyada tanınması istiqamətində əhəmiyyətli işlər görülür. 12 may 2022-ci il tarixlərdə Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığının Kraliçası II Elizabetə Azərbaycan Respublikası Atçılıq Federasiyasının prezidenti Elçin Quliyevin rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyətini Vindzor sarayında qəbul etmişdir. Həmin tədbirlərdə 15 Qarabağ atının iştirakı ilə xüsusi şou nümayiş etdirilib. Görüş zamanı Kraliça II Elizabetə, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin hədiyyəsi – “Şöhrət” adlı Qarabağ atı təqdim olunub.

Xan qızının ədəbi yaradıcılığı. Ədəbiyyatımızın qadın şairi olan Xurşidbanu Natəvan, Məhsəti Gəncəvi, Aşıq Pəri və başqa qadın şairlərimiz kimi, Şərq qadınının dövrünə (zamanına) görə ümumi acı taleyinə,

hüquqsuzluğuna, bərabərsizliyinə, şərq qadınının ailədə rolunun adi kölədən artıq olmadığını görüb ürək yanğısıyla ağlayıblar. Bütün zamanlarda yaşayan ziyalılarımız qızların təhsil almasını, cəmiyyətdə öz hüquqlarını bilmələri üçün mütləq təhsilli olmalarının tərəfdarı olublar. Ancaq milli və dini düşüncəmizdən uzaq insanlar qızların təhsil almasına qarşı çıxıblar. Belə insanlar qadının elmi olub onların fikirlərinə qarşı çıxmaqlarından qorxub, elmə olan həvəsini öldürmək üçün qadını təhdid edirdilər. Qadının yerinə düşünür, qərar verib, rəyini soruşmadan ərə verirdilər. Bütün bunlara baxmayaraq ədəbiyyat tariximizdə tək-tək istedadlı qadınlarımız olmuşdur.

Azərbaycan ədəbiyyatında ilk qadın şair Məhsəti Gəncəvi olsa da, klassik irsə dərinlənən, Azərbaycan şeirinin gözəl xüsusiyyətlərini hünərlə, ləyaqətlə davam etdirən, qüvvətli rübai ilə poeziyamıza daxil olan məhz Xan qızı Natəvan olmuşdur. Natəvanın ilham pərisi təbiətin gözəlliyindən pərvazlansa da, öz şəxsi həyatı da ona tükənməz mövzu və zəngin material vermişdir. Ona görə də Natəvan öz şeirlərini ilhamla, atəşi məhəbbətlə yazmış, təkrarçılığa yol verməmişdir:

*Olmuşam dəhri-bəla içrə bu gün divanə mən,
Varmadım meyxanəyə, sındırmadım peymanə mən.
Əhdlərdən keçmədim, peymanələr sındırmadım,
Lacərəm bimehrlə tək, olmuşam əfsanə mən.*

Natəvan qəzəllərində Azərbaycan qadınlarının illərlə yığılan yanıqlı fəryadını, həzin iniltisini, acı şikayətlərini, həyatın ən nəşəli gözəl çağlarını belə narahatlıq, nigarançılıq zəminində real, canlı romantik ruhda təsvir etmişdir.

*Yenə ya rəb, nə qəmgindir mənim bu şad olan könlüm,
Rumuzi-eşqdən ağah olub, ustad olan könlüm.
Görübdir yarı ağyarə olubdur məhvi-nəzzarə,
Edibdir sinəsin parə, mənim abad olan könlüm.*

Natəvan, M.Füzuli, M.P.Vaqif, Q.Zakirin şagirdi adını qazansa da, daha çox M.Füzuli yaradıcılığından bəhrələnir və M.Füzuli sənətini özündə yaşadırdı.

Natəvanın şəxsiyyət kimi özünü təsdiqləməsində vətənə, doğulduğu torpağa bağlı olmasında həm də mənsub olduğu soyun, kökün, nəslin böyük təsiri vardır.

Natəvanın ədəbi fəaliyyətində “Məclisi-üns”ün (Dostluq məclisinin) yeri. “Məclisi-üns” 1864-cü ildə Şuşada şair Mirzə Rəhim

Fənanın təşəbbüsü ilə görkəmli şuşalı alimlərdən Mirzə Əbdülqasımın mədrəsəsində təşkil olunub. 4 üzvü olan məclisin məşğələlərinin keçirildiyi yer şair Hacı Abbas Ağahın iki mərtəbəli evi idi. Lakin bu ev darısqal olduğundan ziyalılar Xan qızından köməklil istəyirlər və bu istəklərinə nail olurlar.

Natəvan 1872-ci ildə məclisi öz himayəsinə götürür, “Məclisi-üns”ün şairləri üçün böyük işıqlı bir zal ayırır, məclisin bütün xərclərini özü qarşılayır. Otuza yaxın üzvü olan bu məclisin ən fəal üzvü Xurşidbanu Natəvan idi. Bu məclisdə Natəvan yaradıcılığına yeni nəfəs gəlir, onun yaradıcılığı əsl sənət nümunəsi kimi bu məclisdə qiymətləndirilir. Məclisdəki Qarabağ şairləri, Azərbaycanın bir çox şairləri ilə yanaşı, Tiflis, Həştərxan, Buxara, Bombay, Bağdad şəhərləri ilə də ədəbi əlaqə saxlamışlar.

1872-ci ildə, “Məclisi-üns” Natəvanın evinə köçəndən sonra, Mir Möhsün Nəvvabın təşəbbüsü ilə “Məclisi-fəramuşan” (Unudulmuşların məclisi) ədəbi məclisi yaranır.

Axşamlar təşkil olunan məclisə toplaşan şairlər bir-birləri ilə hal-əhval tutur, dincəlir, musiqiyə qulaq asırdılar. Məclis başlayan kimi Natəvan, yaxın rəfiqəsi Kəminə xanımınla birgə məclisə daxil olur, bu vaxt hamı ayağa qalxır təzim edir və Natəvanın başının işarəsilə əyləşərdilər. Qafqazın ən qüvvəli şairəsi olan Xan qızı ilə Tatı (Kəminə) dəxi müasir olmuşdursa da, Natəvanın yarısı qədər də deyil, səkkizdən biri qədər də təsir buraxmamışdır [7, s. 89]. Məşğələ arası xidmətçilər çay gətirib boş stəkanları aparırdılar. Şeirlər söylənirdi, nöqsanı olanın nöqsanı təshih olunurdu. Məclis üzvlərindən kimin istedadlı, bacarıqlı olduğu ortaya çıxırdı. Bədahətən deyilən şeirlər söylənirdi, bu şeirləri ümumi ahənginə qoymağı bacaran bacarıqlı sənətkarlar yetişirdi. Şeirə, sənətə qiymət verən Xan qızı istedadı olan gəncləri, o cümlədən qızları da məclisinə dəvət edir, onların püxtələşməsinə, şairlər arasına qoşulmasına rəvac verirdi. Qızı Xanbikə xanım da “Məclisi-üns”ün ən fəal üzvlərindən idi.

Şifahi xalq ədəbiyyatını dərinədən bilən Natəvan, tək şeiri yox, musiqini də çox sevirdi.

Xanəndələrdən Hacı Hüsü və Məşədi İsi məclisin xanəndələri idi. Hətta xatirələrində Natəvanın Xanlıq Şükür adı ilə tanınan xidmətçisinə musiqi təlimi verməklə onu məşhur xanəndə etmişdir [8, s.50].

“Məclisi üns”ün təşkili Natəvanın yaradıcılığında yeni bir mərhələ başlandı, onun yazdığı şeirlər daima izlənilir, əsl sənət nümunəsi kimi dəyərləndirilir. Bu məclisdə şairlərə verilən təxəllüsü təsdiq edən Mirzə Sadıq Piran, “Natəvan” (“köməksiz”, “kimsəsiz”) təxəllüsünü “Məclisi-

üns”ün qərarı ilə Xan qızı Xurşidbanuya verir.

“Natəvan” mənşəcə fars sözü olub zəif, xəstə, gücsüz mənasını bildirir.

Natəvanın istəyi həmvətənlərini savadlı, elmi görmək idi. Elə buna görə də 1887-1888-ci illərdə yaşadığı binanın şimal səmtində bir məktəb binası tikdirir. Təhsilə önəm verən Xan qızı, çalışırdı ki, gənclər xaricdə təhsil alsın, təhsil aldıkları ölkənin hər sahədə olan yeniliyini vətənə gətirib, təbliğ etsinlər.

Təhsil alıb Şuşaya qayıdan məzunlar, sənətkarlar, səyyahlar çalışırdılar ki, Natəvanı ziyarət edib, onunla müsahib olsunlar.

C.Məmmədquluzadə 1887-ci ildə məktəb yoldaşı İsmayıl bəy Şərifovla Qori Seminariyasını bitirib Natəvanın görüşünə gəlmişdilər.

Əlyazmalar İnstitutunda Zülfüqar Hacıbəylinin arxivində saxlanılan bəstəkarın qardaşı Üzeyir bəy Hacıbəyli ilə 1896-cı ildə Qori Müəllimlər Seminariyasında oxumağa gedərkən Natəvanla görüşüb, ondan xeyir-dua almaları barədə qeydlərini Üzeyir bəy öz imzası ilə təsdiqləmişdi [7,s.3].

Natəvan gənclərin Rusiyada təhsil almasına üstünlük verirdi.

Natəvanın anası Bədircahan bəyim də bir çox azərbaycanlı gənclərin xarici ölkələrdə təhsil almasına maddi yardım göstərmişdi.

Natəvan dünyası. Tarix boyu bir çox yaradıcılıq sahələrində olduğu kimi, poeziyada da qadın imzasına nisbətən az təsadüf olunur. Lakin hər bir xalqın ədəbiyyat tarixində istedadlı yazıb yaradan qadın şairlər nadirdir. Bunlardan öz şeirlərini ilhamla, atəşi məhəbbətlə yazmış istedadlı Xan qızı Xurşidbanu Natəvanın həyatı o qədər fəxarətli, eyni zamanda təzadla dolu olmuşdur ki, yaradıcılığında heç bir mövzu uydurmamış, yersiz təkrarlar etməmişdir. Natəvan siyasi fəaliyyəti ilə yanaşı, elmi fəaliyyəti, xeyirxahlığı ilə də tək Qarabağda deyil, bütün Zaqafqaziyada şöhrət qazanmışdı. Elə buna görə də elm adamları onun himayəsinə sığınırды. Şairlər onun şəninə öz hörmət və sevgilərini şeirlə çatdırırdılar. Bu şeirlərdə onlar Natəvanın gözəlliyini, şöhrətini vəsf edirdilər. Bu qəbildən olan şeirlərdən Mirzə Məhəmmədqulu Həkimin Natəvana həsr etdiyi şeir belə başlayır:

*Pərişan zülfünü mah üzrə cahan sayəban eylər,
Cahan əhli, oldu kim, ay tutulacaq min fəğan eylər.*

Təəssüflər olsun ki, xan qızına paxıllıq edənlər də çox idi, dedi-qodu yayaraq ədəbi fəaliyyətinə başqa don geydirib, məğrur, nadir istedadı gözdən salmağa çalışırdılar. Xan qızı bu tənələrdən, iftiralardan bezsə də öz nəcib əməllərindən dönmürdü. Amma, onu kimsəsizlik və tənhalıq sıxırdı.

Məhəbbət mövzusunda yazdığı şeirlərində taleyindən, zəmanəsindən, cəmiyyətdən narazılığını ustalıqla qələmə almışdı. Göz yaşları ilə yanaşı

mənəviyyat saflığı, ülvi hisslər, təmiz sevgi, azad məhəbbət onun şeirlərinin sujet xəttini təşkil etmişdir.

Natəvan yaradıcılığına nəzər salsaq önündə Xan qızının nakam sevdası, sevdininə qovuşmayan qadın obrazı canlanır.

Xan qızı ömrünün sonuna kimi mütaliə yolu ilə məlumatlarını və biliklərini dərinləşdirmişdir.

Bədii yaradıcılığa XIX əsrin 50-ci ilərində başlayan Xan qızının ilk imzası Xurşid olmuş, lakin bu imzayla yazdıqlarının bu dövrümüzdə çox az qismi gəlib çıxmışdı.

Xurşid şeirlərini şərti olaraq 4 hissəyə ayırmaq olar. Birinci hissə - *aşıqanə şeirlər*, ikinci hissə - *təbiət gözəlliklərinə həsr olunmuş şeirlər*, üçüncüsü - *müasirlərinə yazdığı mənzumələri*, dördüncü isə *hüzünlü şeirlər*di.

Natəvanın 1886-cı ildə dərc olunan “Gül dəftəri” adlı 227 səhifəlik rəsm albomunda toplanan Şərq üslubunda işlənmiş ornamentlər və naturmortlardan ibarət otuz ədəd rəsm əsəri, müasirlərinin lirik əsərlərindən parçaları ilə yanaşı, on üç qəzəli də var ki, bu qəzəllərdə də təbiətin gözəlliklərini vəsf edir. O, bu qəzəlləri bir-birindən gözəl güllərə, “Bənövşə”yə, “Süsən”ə, “Lalə”yə, “Qərənfil”ə və s. həsr etmişdir.

Xurşidbanu Natəvan “Gül dəftəri”ndə tarixi əhəmiyyətə malik rəsmlər də çəkmişdi. Bunların içərisində Qunib qalası və Şeyx Şamilin evinin də rəsmləri var. Həmçinin qızı Xanbikə xanımın da bir şeirini bu albomuna daxil etmişdir.

Natəvana qədər rəssamlar div, pəri, əfsanəvi qəhrəmanlar, döyüşlər bir sözlə dini-romantik mövzulardan çəkməklə kifayətlənirdilərsə, Natəvan “Üzüm salxımı”, “Ağac”, “Ev”, “Çiçək”, “Gül” və s. naturadan işlədiyi təsvirləri ilə incəsənətə yenilik gətirdi.

Nikbinlik, həyatilik kimi fikirlərini də ən çox təbiət gözəlliklərinə həsr etdiyi şeirlərində rast gəlmək olur.

Natəvanın ən çox məşhur olan “Qərənfil” şeiri Xan qızının həyat eşqilə yaşayıb-yaratdığı təbiət füsunkarlığından bəhs edən könül nəğməsidir. Qərənfil pərişan, üzgün görünən şair ona müraciət edir:

*Səni kimdir sevən bica, qərənfil?
Sənə min aşiqi-şeyda, qərənfil!
Səni gülşən əra aşıftə gördüm,
Yəqin bildim səni tutub seveda, qərənfil!*

Sanki qərənfilin bu duruşunda, şair, sevən bir aşiqin duruşunu xatırladır:

*Belə pəjmurdə hal ilə durubsan,
Düşər güllər ara qovğa, qərənfil!*

Şair qərənfilin solğun dayanmağını istəmir çünki qərənfilin bu halının bütün güllərə təsir edəcəyindən ehtiyat edir.

*Üzündən pərdeyi-nazını kənar et
Unutma aşiqi, haşa, qərənfil!*

Göründüyü kimi, bu misralarda təbiətin füsunkarlığı şairi həmişə düşündürür.

Natəvan məhəbbət mövzusunda yazdığı seirlərdə, göz yaşları, iztirab, narahatlıqla bərabər insanlara sədaqət ehtiram, insan mənəviyyatının saflığına yüksək qiymət vermiş, eyni zamanda taleyinin, zəmanəsinin şikayətini, narazılığını da peşəkarcasına əks etdirmişdir.

Natəvan eşq bəlasını hər cür həzz və rahatlıqdan yüksəkdə tutur.

Natəvanın hər yazdığı qəzələ onlarca nəzirə yazılırdı.

Natəvan yaradıcılığı Azərbaycan qadınının illərlə yığılan hiss-həyəcanını real, canlı, romantik ruhda təsvir etmişdir. “Olaydı” rədifli qəzəlində Xan qızı üzünü Allaha tutaraq öz taleyindən şikayətlənir:

*Nə mən olaydım, ilahi, nə də bu aləm olaydı!
Nə də bu aləm əra dil müqəyyadi-qəm olaydı!
Nə hicr atəşinə odlanıb yanaydı dilim ki,
Nə eşqin içrə köniül böylə şadı xürrəm olaydı!*

O, Allaha müraciət edərək, nə üçün bu dünyanı və məni yaradıb, sonra isə fəraq atəşinə yandırdın - deyə öz bəxtindən acı-acı gileyilir.

Natəvan poeziyası Azərbaycan xanəndələrini də ruhlandırır. Dahi sənətkarımız Seyid Şuşinskinin Natəvan haqqında xatirəsində qeyd olunur ki, o, şairənin qəzəllərini segah üstündə oxuyurmuş. Bu günə kimi də Azərbaycan xanəndələri şairənin qəzəllərini oxuyub ilham alırlar.

Natəvan bütün əsərlərini əruz vəznində yazmış, rəməl, həcəz, münsərih, müctəs, xəfif və müzare bəhrlərinə lap çox müraciət etmişdir.

Natəvan şifahi xalq ədəbiyyatını dərinləndirirdi, ona görə də əsərlərində bayatı, layla, ağı, məsəllər, xeyli bənzəri olan beytlər çoxdur. Məsələn, el arasında vətən nisgili, qərblilik əzabını əks etdirən:

*Bu dərd məni dəng eylər, vurar başa səng eylər,
Qürbət adam öldürməz, saraldıb bədrəng eylər*

- bu bayatını Natəvan, mənasını saxlamaqla, şəklini dəyişib:

*Deyirlər dərdü-eşqin adəm öldürməz, düriüstdür bu
Vələkin əmr eylər, mən kimi zariü Natəvan eylər.*

Natəvanın qızgın yaradıcılıq dövrü 1869-cu ildə Seyid Hüseynlə ailə həyatı qurandan sonraya təsadüf edir. Çünki bütün işlərdə Seyid Hüseyn bəy Xan qızına yaxından kömək etdiyi üçün Xan qızının elmi yaradıcılıqla məşğul olmağa daha çox vaxtı qalırdı. El qınağıyla yaşayır, yazıb-yaradır, doğma Şuşasının abadlaşması üçün əlindən gələni edirdi. Ta ki, 17 yaşlı oğlu Mir Abbasın vəfatından sonra uzun müddət ağır dərddən özünə gələ bilmir, kədərli şeirlər yazmağa başlayır və Natəvan (zəif, gücsüz) təxəllüsünü götürür.

Oğlu Mir Abbasın ölümünə yazdığı mərsiyə:

*Nə yaxşı munis idi, heyf nəgəhan getdi,
Məni bu möhnət əra qoydu, əlamən getdi*

- oğlu Mir Abbasın məzar daşına həkk etdirmişdir.

Kərbalada İmamlarımızın qətliamına həsr olunmuş mərsiyələr içərisində Natəvanın da “Əli Əsgər”, “Zeynəb”, “Qasım”, “Gəlməsin” rədifli ağıllarına rast gəlirik.

X.Natəvanın şairliklə yanaşı rəssamlıq qabiliyyəti də güclü olub. O, hərtərəfli istedad sahibi olmuş bir rəssam, tikmə ustası, xalçaçı, dərzi kimi də öz sözünü demişdi. Azərbaycanın dünyaya səs salan ənənəvi xalçaçılıq sənətində də özünü sınıamışdı. Onun toxuduğu “Nəlbəki-gül” xalçası bu gün də Rusiyanın Etnoqrafiya muzeyində mühafizə olunur.

Xan qızı boş vaxtlarında şəkil çəkməklə bərabər tikmə işləriylə də məşğul olurdu. Deyilənə görə o, öz paltarlarını da, övladlarının paltarlarını da özü tikərmiş. Müasirləri Natəvanın gözəl əl qabiliyyəti olduğunu, gözəl paltarlar tikdiyini, parça üzərinə tikmələr tikdiyini, məişət əşyaları hazırladığını söyləyirlər. A.Dümanın “Qafqaza səyahət” kitabında buna rast gəlirik. A.Düma Xasay xana bir tapança bağışlayır, Xasay xan isə əvəzində “Sizin elə gözəl, elə zəngin silah kolleksiyanız var ki, ora nəsə əlavə etmək mümkün deyil. Odur ki, bu pul kisəsini və iki arxalığı qəbul etməni xanımım xahiş edir. Pul kisəsini xanımım öz əlləri ilə tikmişdir [1,s.52].

Natəvan 1888-ci ildə Gəncədə III Nikolayla görüşdə öz əlləri ilə toxuduğu hədiyyəni çarın xanımına bağışlamışdı.

Xurşidbanu Natəvan xalqın yaddaşında təkəcə əzab çəkən bir qadın deyil, eyni zamanda mübariz qəhrəman, mənəviyyatca gözəl insan kimi də yaşamaqdadır. Öz səxavəti, qayğıkeşliyi, xeyriyyəçiliyi, gözəl xasiyyətilə Qarabağda nüfuz qazanan el qızı bu gün də “Xan qızı” kimi əzizlənərək sevilir[10, s.107].

Hazırda Bakının ən gözəl yerlərinin birində Natəvanın başı örpəkli abidəsi ucaldılıb, Azərbaycan Yazıçılar Birliyində adına ədəbi klub fəaliyyət göstərir. Onun Şuşada büstü, Ağdamda qəbirüstü abidəsi, Bakıda heykəli ilə yanaşı, Belçika Krallığının Vaterlo şəhərinin mərkəzi parkında, Fransanın Evian-le-Bən şəhərində qoyulmuş abidələri ölməz sənətkarın ruhuna dərin ehtiramdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Düma, A. *Qafqaz səfəri (Təəssürat) / Azərbaycan dilinə tərcümə.*- Bakı: Yazıçı, 1985. – 142 s.
2. Hüseyinov, Y. *Şuşa salnaməsi.* - Bakı: AFPoliqraf, 2015 – 208 s.
3. *Xurşidbanu Natəvan (Xurşidbanu Natəvan Mehdiqulu xan Cavanşir): bibliografiya / Tərt. ed. M.Vəliyeva, G.Quliyeva; elm red. K.Tahirov; ön söz. müəl. P.Əlioğlu; red. X.Abbasova.* - Bakı, 2022. – 256 s.
4. Mahmudov, Y., Mustafayev, C. *Şuşa Pənahabad.* – Bakı: Təhsil, 2012. - Səh. 114-115.
5. Məmmədov, B. *Xurşidbanu Natəvan.* – Bakı: Yazıçı, 1983. – 159 s.
6. Məmmədov, B. *Xurşidbanu Natəvan.* - Bakı: Azpoliqraf, 2022. – 208 s.
7. Müznib, Ə. *Xurşidbanu Natəvan.* - Bakı: Elm və təhsil, 2012. - 129 s.
8. Şuşinski, F. *Xan qızı bulağı // Şuşa.* - 30 sentyabr, 1980.
9. *Əlyazmalar institutunda Natəvanın "Gül dəftəri"nin UNESCO Dünya Yaddaşı Beynəlxalq Reyestrinə qəbul olunması münasibətilə brifinq keçirilib // <https://manuscript.az/index.php?newsid=856/>*
10. *<http://anl.az/el/Kitab/2020/06/cd/Azf-311418.pdf> / F.Xəlilzadə. Hökmdar qadınlar.* - Bakı: «Vektor» Beynəlxalq Nəşrlər Evi. - Bakı, 2019.- 120s.

Konul Sadig gizi Hasanova

Baku Choreography Academy, lecturer

E-mail: konul50@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-8329-9245>

“ONE PEARL” OF THE KARABAKH KHANATE – KHURSHIDBANU NATAVAN

Abstract: *The article talks about the life path of Khurshidbanu Natəvan, the pride of our history, the last heir of the Karabakh Khanate. Along with this, issues such as Natəvan's poetry, gifted to our literature by the gentle soul of "Majlisi-uns", her signature and features in her artistic crea-*

tive activity, and public services are also touched upon here.

Keywords: Khan's daughter, poet, artist, poetry, poetry, literature, culture.

Конуль Садик кызы Гасанова

Бакинская Академия Хореографии, преподаватель

E-mail: konul50@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-8329-9245>

«ЕДИННАЯ ЖЕМЧУЖИНА» КАРАБАХСКОГО ХАНСТВО – ХУРШИДБАНУ НАТАВАН

Резюме: В статье рассказывается о жизненном пути Хуршидбану Ната-вана, гордости нашей истории, последней наследницы Карабахского ханства. Наряду с этим здесь затрагиваются и такие вопросы, как поэзия Натаван, подаренная нашей литературе нежной душой «Меджлиси-унс», ее почерк и особенности в ее художественно-творческой деятельности, общественном служении.

Ключевые слова: Ханская дочь, поэтесса, художница, поэзия, литература, культура.

Məqalə tarixçəsi: redaksiyaya daxil olub – 05.08.2023; çapa qəbul edilib – 12.09.2023.

KİTABXANA İŞİNİN TARİXİ
HISTORY OF LIBRARIANSHIP
ИСТОРИЯ БИБЛИОТЕЧНОГО ДЕЛА

UOT/UDC/УДК 023

Şəfaq İsrafil qızı İslamova

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyinin

İqtisadiyyat İnstitutunun kitabxana müdiri,

tarix üzrə fəlsəfə doktoru

E-mail: shafaq.ace@gmail.com

https://orcid.org/0009-0004-0546-3220

DÜNYA ÖLKƏLƏRİNİN TƏHSİL SİSTEMİ
KİTABXANALARININ İNFORMASIYA TƏMİNATI

***Xülasə:** Məqalədə rəqəmsallaşdırmanın akademik kitabxanaların fəaliyyətinə təsiri və əhəmiyyətindən bəhs edilir. Daha sonra məqalədə rəqəmsal kitabxana komponentlərindən, dünya səviyyəsində tanınan onlayn kitabxanalar haqqında məlumat verilir.*

***Açar sözlər:** akademik kitabxanalar, təhsil, kitabxana işi, informasiya resursları, informasiya təminatı.*

Giriş. Rəqəmsal öyrənməyə keçidlə əlaqədar ondan kitabxanalarda ondan istifadə tədris və tədqiqat işlərinin yerinə yetirilməsində əhəmiyyətli dərəcədə vacibdir.

Son illər rəqəmsal kitabxana tendensiyası universitetlərin məhsuldarlığına birbaşa təsir göstərir. Universitet kitabxanaları üçün bunun iqtisadi əhəmiyyəti var, çünki kitablara kitabxana vasitəsilə daxil olmaq (başqa mənbələr əvəzinə) vaxta və resurslara qənaət edir. Bundan əlavə, keyfiyyətli kitabxana resursları müəssisənin nüfuzuna töhfə verir və tələbələrin biliklərinin artırılmasına da kömək edir. Kitabxananın belə imkanları tədqiqat işlərinin keyfiyyətinə də təsir edir.

Kitabxanaçılar universitet kitabxanalarının istifadəsində dəyişiklik edərək, kitabxanaları yeni texnologiyalar, genişləndirilmiş media mənbələrini tələbələrin öyrənməsi və sosiallaşması üçün istifadə məkanlarına uyğunlaşdırmağa çalışırlar. Universitet kitabxanaları bu təhsil dəyişikliyinə uyğunlaşdırılacaq, texnologiyada böyük irəliləyişləri, kitabxana məkanının dəyişən funksiyalarını, tələbələrin öyrənmək və işləmək istədikləri yeni üsulları qəbul

edən kitabxana dizaynında funksional dəyişikliklər həyata keçirməlidir. Gələcəyə hazır olan bu kitabxanalar tələbə, pedaqoq və oxucuların ehtiyaclarını ödəmək üçün bu dəyişikliklərə cavab verə və universitetin tədqiqat işlərinin yerinə yetirilməsində əsas rolunu qoruyub saxlaya bilərlər.

Rəqəmsal kitabxana. Rəqəmsal kitabxana termini daha çox əhatəlidir, o, fiziki analoqları ilə rəqəmsal materialın qarışıq kolleksiyalarını, üstəlik, rəqəmsal elektron kolleksiyaları əhatə edir. İstifadəçilər məqalələrə, jurnallara, sənədlərə, kitablara, səs fayllarına, şəkillərə və videolara daxil ola bilərlər. Rəqəmsal kitabxanalar sadəcə olaraq arxiv kağızı anbarlarını əvəz edən kimi görünsə də, sürətli təşkilati dəyişikliklər sənədlərin onlayn saxlanması və geniş yayılması ilə əlaqələndirilir. Elektron nəşriyyat materiallarını sürətlə geniş açıq, nisbətən nəzarətsiz və sərhədsiz bir mühitə qoyur. Heç bir vasitəçi gecikmələrə səbəb olmur və ya yayılmasını məhdudlaşdırmır. Oxucu son yazılara onlayn və tez-tez pulsuz daxil olmaqdan zövq alır. Rəqəmsal Kitabxanaya xalq kitabxanasının elektron versiyası kimi baxılır. Lakin burada kağızın elektron saxlama ilə əvəz edilməsi üç əsas fərqə gətirib çıxarır:

- Rəqəmsal formada saxlama;
- Material əldə etmək üçün birbaşa əlaqə;
- Əsas versiyadan köçürmə [1].

2007-ci ildə əsası qoyulmuş bu Rəqəmsal Kitabxana ictimai domenə aid olan geniş elektron kitablar kataloqunu (ən çox istifadə olunan rəqəmsal formatlarda: PDF, ePub) təklif edir. Biz onları pulsuz, qeydiyyat olmadan yükləyə bilərik və onlar müxtəlif dillərdə də təklif olunur. Mövcud materialların sayı durmadan artır, çünki o, açıq icma olması ilə xarakterizə olunur, yəni onun istifadəçiləri hələ daxil edilməyən və ictimai sahənin bir hissəsi olan kitabları yükləmək üçün təşəbbüs göstərə bilərlər. Bundan əlavə, istifadəsi çox asan interfeysə malikdir və kitabları kateqoriyalar və müəlliflər üzrə axtarmağa imkan verir.

Rəqəmsal kitabxananın komponentləri aşağıdakılardır:

- İnfrastruktur;
- Rəqəmsal kolleksiya;
- Sistemlərin funksiyası;
- Telekommunikasiya qurğusu;
- İnsan resursları.

Rəqəmsal kitabxananın qruplaşdırılması

Kolleksiyalar	Xidmətlər	Təşkilat sistemləri	Mütəşəkkil kolleksiyalar
İdarə olunan kolleksiya	Kitabxana xidməti	Xidmətin Təşkil	Sistemlər
Sahə üzrə kolleksiya	Dinamik federasiya strukturları	Əməliyyat təşkili	Elektron alətlər
Elektron resurslar	Məlumatların saxlanması	Sosial-texniki sistemlər	Elektron resurslar
Kolleksiyalar toplusu	Axtarış sistemləri	Virtual təşkil etmə	Hipermetn mühiti üzrə verilənlər bazası
İnformasiya obyektlərinin toplanması	Paylanmış mühit		Sosial-texniki sistemlər
Elektron formatda sənədlərin toplanması	Xidmətlərin toplanması		Texnoloji şəbəkələr
Resurslar	Xidmətlər qrupu		

Mənbə: https://www.researchgate.net/publication/243459415_Defining_Digital_Libraries[5]

Arxivlərin rəqəmsallaşdırılmasının yayılması sayəsində indi yüz minlərlə onlayn kitabxana fəaliyyət göstərir və onlardan bəziləri dünya səviyyəsində tanınır. Əksəriyyəti əvəzolunmaz istinad mənbələridir, lakin fiziki formada tapılması çətin olan kitablar, xəritələr, filmlər və audiokitablara ehtiva edən bu tip kitabxanaların mövcudluğu çox əhəmiyyətlidir. Bu cür kitabxanalardan ən çox istifadə edilən səkkizinin adını qeyd etmək olar:

- Dünya Rəqəmsal Kitabxanası. Çoxdilli formatda əlyazmalar, nadir kitablar, filmlər, xəritələr və s. üçün mənbə.
- Universal Rəqəmsal Kitabxana. Bir milyon kitab toplusu.
- Qutenberq layihəsi. Oxumaq və yükləmək üçün 33.000-dən çox e-kitab.
- Bartleby. Bədii ədəbiyyat, esse və poeziya daxil olmaqla, məsləhət üçün böyük kitablar toplusu.
- Ibiblio. Elektron kitablar, jurnallar, akademik esselər, proqram təminatı, musiqi və radio.

- Google kitablar. Konsultasiya, yükləmə və ya onlayn alışı üçün 100.000-dən çox kitab.
- İnternet arxivi: elektron kitabları və audiokitabları pulsuz yükləmək üçün ən böyük rəqəmsal kitabxana.
- Açıq kitabxana: yükləmək üçün klassik ədəbiyyatın bir milyondan çox e-kitabı[2].

Dünya Rəqəmsal Kitabxanası. 2009-cu ildə fəaliyyətə başlayan Dünya Rəqəmsal Kitabxanası YUNESKO-nun dəstəyi və bütün dünya üzrə kitabxanalar, arxivlər, muzeylər, təhsil müəssisələri və beynəlxalq təşkilatların töhfələri ilə ABŞ Konqres Kitabxanasının layihəsi kimi yaradılmışdır. WDL kəşf, tədqiq və istifadəni təmin etmək üçün mədəni xəzinələrə və əhəmiyyətli tarixi sənədlərə girişi artıraraq, dünyanın ən mühüm mədəniyyət obyektlərindən bəzilərini qoruyub saxlamağa və paylaşmağa çalışırdı. WDL tərəfdaş institutları məzmunu WDL Məzmun Seçim Komitəsi tərəfindən müəyyən edilmiş qaydalara uyğun olaraq seçir. Onlar məzmunu mədəni və tarixi əhəmiyyətinə görə, bütün ölkələrin və mədəniyyətlərin müxtəlif dövrlərdə əldə etdikləri nailiyyətlərin tanınmasını nəzərə alaraq seçiblər. WDL tərəfindən toplanan materiallara mədəniyyət xəzinələri və kitablar, əlyazmalar, xəritələr, qəzetlər, jurnallar, çaplar, fotosəkillər, səs yazıları və filmlər daxil olmaqla əhəmiyyətli tarixi sənədlər daxildir.

Konqres Kitabxanasındakı komanda daha sonra 2009-cu ilin aprelində YUNESKO-da istifadəyə verilmiş WDL-nin ictimai, onlayn versiyasını hazırladı. İyirmi altı qurum saytın təqdimat versiyasına məzmun verdi. Başlanğıc tərəfdaşlarına Braziliya, Çin, Misir, Meksika, Rusiya, Fransa, İsveç, Uqanda, ABŞ və dünyanın digər yerlərində milli kitabxanalar və mədəniyyət təşkilatları daxildir. 2021-ci ildə, 10 ildən çox fəaliyyət göstərirdikdən sonra, Kitabxana WDL-nin dünya miqyasında mədəniyyətlərarası xəzinələr kolleksiyasını Konqres Kitabxanasının əsas veb-saytına daimi giriş üçün davamlı bir evə çevirdi. Orijinal Dünya Rəqəmsal Kitabxanası saytı Konqres Kitabxanasının Veb Arxivi tərəfindən qorunur və saytın görünüşünü və hissələrini əks etdirir. İndi Kitabxananın əsas internet saytında mövcud olan kolleksiya yüzlərlə təşkilatın töhfələri ilə dünya mədəniyyətlərinin müxtəlifliyini göstərən zəngin və qiymətli mənbədir.

Dünya Rəqəmsal Kitabxanası dünyanın hər yerindən 19.000-dən çox mədəni əhəmiyyətli ilkin mənbə materialının pulsuz onlayn arxividir. Bu, Konqres Kitabxanası, YUNESKO və 60 ölkədən 158 kitabxana, muzey, arxiv və digər tərəfdaşlar arasında beynəlxalq əməkdaşlıqdır. Saytın məqsədləri "beynəlxalq və mədəniyyətlərarası anlaşmanı təşviq etmək, onlayn mədəni məzmunun həcmi və müxtəlifliyini genişləndirmək, təhsil işçiləri və alimlər

üçün resurslarla təmin etmək və ölkələr daxilində və ölkələr arasında rəqəmsal uçurumu daraltmaq üçün tərəfdaş institutlarda potensial yaratmaqdır”.

Universal kitabxana. Universal Kitabxananın əsas missiyası yaradıcılığı və bütün insan biliklərinə sərbəst axtarışını təşviq edəcək Rəqəmsal kitabxana yaratmaqdır. Bu missiyanın həyata keçirilməsində ilk addım kimi internet üzərindən hamının istifadə edə biləcəyi bir milyon kitabdan ibarət pulsuz oxuna bilən, axtarılan kolleksiyaya malik Universal Kitabxananın yaradılması təklif edilmişdir. 10 il ərzində kolleksiyanın 10 milyon kitaba çatacağını gözlənilirdi. Nəticə milliyətindən və sosial-iqtisadi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, dünyada 24x7 hər kəs üçün əlçatan olan unikal resurs mənbəyi yaradıldı[3].

Universal Kitabxananın məqsədlərindən biri OCR (optik xarakter tanıma) texnologiyaları əsasında tam mətnin indeksləşdirilməsi və axtarışı üçün dəstək verməkdir. Onlayn axtarışın mövcudluğu istifadəçilərə müvafiq məlumatları tez və etibarlı şəkildə tapmağa imkan verir, beləliklə, tələbələrin tədqiqat işlərində uğurlarını artırır. Bu 24x7 resurs həm də maşın tərcüməsi, ümumiləşdirmə, ağıllı indeksləşdirmə və məlumat axtarışı kimi sahələrdə dil emalı tədqiqatları üçün çox əhəmiyyətlidir.

Məlumatların bütövlüyünü və əlçatanlığını qorumaq üçün Universal Kitabxananın dünyanın bir neçə yerində fəaliyyətdədir. Davamlılıq üçün bir neçə model araşdırılır. Materialların tapılması, yönləndirilməsi və istifadəsinin asan olmasını təmin etmək üçün istifadəyə yararlılıq tədqiqatları da aparılır. Naviqasiya və idarəetmə üçün müvafiq metadata da yaradılacaqdır.

Əsas uzunmüddətli məqsəd bütün kitabları rəqəmsal formatda çəkməkdir. Belə bir işin qeyri-mümkün olduğuna və yüzlərlə il çəkə biləcəyinə və heç vaxt tamamlanmayacağına inanılır. Beləliklə, ilk addım 1 milyon kitabı (indiyə qədər nəşr olunmuş bütün dillərdəki bütün kitabların 1%-dən azını) rəqəmsallaşdırmaq öhdəliyi götürməklə mümkünlüyünü nümayiş etdirmək idi. Bu, 2006-2007-ci illərdə əldə edilmişdir. Biz uzunmüddətli məqsədə nail olmaq üçün bütün dünyada 50 skan etmə mərkəzində kitabları rəqəmsallaşdırmağa davam edilir. Belə bir layihə dünyanın əksər ölkələrində təhsilin necə aparıldığını dəyişmək potensialına malikdir.

Universal Kitabxananın ilk böyük layihəsi “Million Book Digital Library (yəni 1 milyon dijital kitab olan kitabxana)” layihəsidir. Tipik böyük orta məktəb kitabxanalarında 30.000 cilddən az kitab var. Dünyadakı əksər kitabxanaların cildləri bir milyondan azdır. OCLC-nin WorldCat-da indeksləşdirilmiş müxtəlif başlıqların ümumi sayı təxminən 48 milyondur. Beləliklə, bir milyon kitab əksər ali məktəblərin fondundan çoxdur və bir çox universitetlərin kitabxanalarına bərabərdir və bütün mövcud kitabların faydalı bir hissəsini təşkil edir.

Qutenberq Layihəsi. Project Gutenberg, tam olaraq Qutenberq Layihəsi Ədəbiyyat Arxiv Fondu, qeyri-kommersiya təşkilatı (2000-ci ildən) könüllülər tərəfindən rəqəmsallaşdırılan və ya e-kitablara çevrilən və təşkilatın internet saytından yükləmək üçün arxivləşdirilmiş ictimai mülkiyyətdə Layihə 4 iyul 1971-ci ildə İllinoys Universitetinin tələbəsi Maykl Hartın ABŞ-ın Müstəqillik Bəyannaməsini pulsuz paylaşmaq üçün məktəbin kompüter sistemə yazmağa başlaması ilə başladı. Beləliklə, ən qədim rəqəmsal kitabxana olan Qutenberq Layihəsi başladı. Birləşmiş Ştatlarda 1923-cü ilə qədər nəşr olunan hər hansı bir kitabın müəllif hüququ 75 ildən çox olmayan müddətdə başa çatdı və bu zaman o, ictimai sahəyə daxil oldu. 1923-1977-ci illər arasında nəşr olunan istənilən əsər 95 il ərzində müəlliflik hüququnu saxlayır. Sonrakı illərdə nəşr olunan hər hansı bir əsərə müəllif hüququ müəllifin ölümündən 70 il sonra və ya korporativ əsərdə dərc edildikdən 95 il sonra başa çatır.

Layihə dünya üzrə yüzlərlə, sonra isə minlərlə könüllüləri əhatə etməklə böyüdü və Hart veb-saytı saxlamaq üçün vəsait toplamaq da daxil olmaqla daha çox inzibati vəzifələri öz üzərinə götürdü. Skan edilmiş (1990-cı illərdən başlayaraq) və ya transkripsiyaya edilmiş ictimai işlərin sayı durmadan artmışdır: 1000-ə (1997), 10.000-ə (2003), 20.000-ə (2006), 40.000-ə (2011) və 60.000-ə (2022). Layihə Qutenberq kitabxanasındakı əsərlərin böyük əksəriyyəti ingilis dilindədir, baxmayaraq ki, başqa dillərdəki əsərlərin əlavə edilməsinə 1997-ci ildə başlanılıb [4].

Bartleby. 1853-cü ildə əsas qoyulan Bartleby kitabxanadan daha çox yazıların düzəliş edilərək toplanma mərkəzi kimi fəaliyyət göstərir. Bartleby Learn daha yaxşı öyrənmək üçün tələblərin bələdçisidir, milyonlarla addım-addım dərslər həllərinə, geniş, axtarıla bilən sual-cavab kitabxanasına və ev tapşırığı ilə bağlı suallara hərtərəfli cavab vermək üçün 24/7 gözləmə rejimində olan mövzu üzrə ekspertlərə çıxış təmin edir. Bartleby istifadəçilərin nəinki düzgün cavab almasını, həm də imtahan vaxtı gələndə problemi necə həll edəcəklərini başa düşməsinə kömək edir. Bartleby write/yazı 24/7 səmərəli virtual yazı mərkəzidir. Orfoqrafiya və qrammatika yoxlanışı, plagiat aşkarlanması və sitat yardımı ilə səhvləri aşkar etmək, daha yaxşı yazı vərdişləri yaratmaq və yaxşı sənədləri mükəmməl sənədlərə çevirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

İbiblio. İbiblio dünyanın ilk onlayn kitabxanalarından biridir və kitab arxivlərindən tutmuş qeyri-kommersiya təşkilatlarına, radio stansiyalarına və hətta sərbəst mövcud proqram təminatına qədər 2500-dən çox saytın kolleksiyasına ehtiva edir. İbiblio təkcə heyratəmiz resurslar toplusunu birləşdirmir həmçinin kitabxana ilə əlaqəli bir çox veb-saytlardakı

materiallarında əhatə edir. İbiblio (əvvəllər SunSITE.unc.edu və MetaLab.unc.edu) “kolleksiyalar toplusu idi” və proqram təminatı, musiqi, ədəbiyyat, incəsənət, tarix, elm, siyasət və mədəniyyətşünaslıq sahələri mövcud idi. “Sunsite və Metalab UNC-ni internetdə dünyanın ən məşhur qurumlarından birinə çevirdi.

“İnternet kitabxanaçılığı” olaraq ibiblio rəqəmsal kitabxana və arxiv layihəsidir. O, İnformasiya və Kitabxana Elmləri Məktəbi və Şimali Karolina Universitetinin Chapel Hilldəki Jurnalistika və Kütləvi Kommunikasiyalar Məktəbi, o cümlədən İctimai Sahə Mərkəzi, IBM və SourceForge kimi tərəfdaşlar ilə idarə olunur. O, həmçinin yenilik kimi audio radio stansiyaları təklif edir. 1994-cü ilin noyabrında UNC tələbələri tərəfindən idarə olunan radio stansiyası olan WXYC-nin təkrar yayımı ilə ilk internet radio axınına başladı. İbiblio Açıq Kitabxana və Açıq Məzmun Alyansının üzvüdür.

Karolinanın yeni kitabxanası, ibiblio (EYE-bib-lío kimi tələffüz olunur), www.ibiblio.org ünvanında Ümumdünya İnternetdə yerləşdiyi yerdən istifadəçilərin barmaqlarının ucuna materialları çatdıran rəqəmsal kitabxanadır.

Google Kitablar. Google-un skanerləmə layihəsi daim genişlənən şəbəkə tədqiqat şəbəkəsinə çevrilən bəzi mühüm qovşaqların yaradılmasına kömək etdi. Müqavilənin bir hissəsi olaraq, Google-un tərəfdaş kitabxanaları tədqiqatçı mühafizə və istifadə üçün skan edilmiş əsərlərinin rəqəmsal nüsxələrini saxlamağa əmin oldular. Bu material HathiTrust Rəqəmsal Kitabxana adlı ortaqlığın yaradılmasına kömək etdi. 2008-ci ildə yaradılmış və Miçiqan Universitetində əsası qoyulmuş, onun icraçı direktoru Mike Furlough-un sözlərinə görə, 128 üzv institutu əhatə etmək üçün genişləndi. İndi 15,7 milyondan çox kitab və jurnal cildindən ibarətdir. Çoxcildli jurnalları və dublikat nüsxələri nəzərə alsaq, bu, təxminən 8 milyon unikal elementdir, onların təxminən 95 faizi Google-un skanındandır. Furlough-a görə, qalanları İnternet Arxivinin davam edən skan etmə işindən və yerli rəqəmsallaşdırma söylərindən gəlir.

On ildən artıqdır ki, Google kitablarda olan bilik və sənəti sadə sorğu vasitəsilə aşkar etmək və əlçatan etmək yolu ilə onların əhatə dairəsini artırmaq öhdəliyinə sadıqdır Google bu dünyanı dəyişən indeksə sahib kitabları rəqəmsallaşdırmağa və əlavə etməyə davam edir, şəkil emal alqoritmlərimizin keyfiyyətini və axtarışın effektivliyini yaxşılaşdırır və bunu gələcək illərdə də davam etdirməyi planlaşdırırlar. Davamlı olaraq insanların oxumaq üçün kitab tapmasını asanlaşdırmaqdan və bu məhsuldan istifadə edərək dərin araşdırma aparmasına yardımçı olmaq şirkətin başlıca missiyasıdır.

Google öz kolleksiyalarını Google Kitablara daxil etmək üçün dünyanın bir çox kitabxanaları ilə işləyir. Kitabxanalar, müəllif hüquqları qanununun icazə verdiyi yerlərdə qorumaq və müştərilərinə təqdim etmək üçün kolleksiyalarından skan edilmiş hər bir kitabın rəqəmsal surətini alır. Dünyanın əsas kitabxanalarının məzmununu rəqəmsallaşdırmaq üçün Google artıq 40 milyon kitabı skan edib, lakin müəllif hüquqları uğrunda mübarizə indi layihəni təhdid edir, Amazon və Microsoft bu sxemə qarşı çıxan müəlliflərə və nəşriyyatlara qoşulur. 2019-cu ilin oktyabr ayına olan məlumata görə, Google Google Books-un 15 illiyini qeyd etdi və skan edilmiş kitabların sayını 40 milyondan çox adda təqdim etdi. Google 2010-cu ildə dünyada təxminən 130 milyon fərqli material olduğunu və onların hamısını skan etmək niyyətində olduğunu bildirdi.

İnternet Arxivi. İnternet Arxivi rəqəmsal formada İnternet saytları və digər mədəni əsərlərdən ibarət rəqəmsal kitabxana yaratmışdır. İnternet Arxivi kimi tədqiqatçılara, tarixçilərə, alimlərə, geniş ictimaiyyətə pulsuz giriş təmin edir. 1996-cı ildə internetin özünü arxivləşdirilməsi ilə bu layihə yenicə istifadə olunmağa başlamışdı. Qəzetlər kimi, internetdə dərc olunan məzmun da efemer idi - lakin qəzetlərdən fərqli olaraq, heç kim onu saxlamırdı. Bu Layihənin bu gün Wayback Machine vasitəsilə əldə edilə bilən 25+ illik veb tarixçəsi var və vacib veb səhifələri müəyyən etmək üçün Arxiv-İt proqramı vasitəsilə 950+ kitabxana və digər tərəfdaşlarla işləyirlər.

Veb arxivi böyüdükcə, digər nəşr olunan əsərlərin rəqəmsal versiyalarını təmin etmək öhdəliyi də artıb. Bu gün arxivimizdə:

- ✓ 625 milyard veb səhifə;
- ✓ 38 milyon kitab və mətn;
- ✓ 14 milyon səs yazısı (240.000 canlı konsert daxil olmaqla);
- ✓ 7 milyon video (o cümlədən 2 milyon Televiziya Xəbər proqramı);
- ✓ 4 milyon şəkil;
- ✓ 790.000 proqram təminatı.

2005-ci ildə kitabların rəqəmsallaşdırılması proqramına başlanmışdır və bu gün işçilər dünyanın 18 yerində gündə 4000 kitabı skaner edir. 1927-ci ildən əvvəl nəşr olunmuş kitabları yükləmək mümkündür və yüz minlərlə müasir kitabı Açıq Kitabxana saytıdan götürmək olar. İnternet Arxivinin missiyalarından biri fiziki cəhətdən əlçatan olmayan kitabları insanlar üçün əlçatan etməyə xidmət etməkdir, ona görə də rəqəmsal kitabların əksəriyyəti əlilliyi olan insanlar üçün də əlçatandır.

İnternet Arxivi hər gün milyonlarla insana xidmət göstərir və dünyanın ən yaxşı 300 internet saytıdan biridir. İnternet Arxiv kitabxanası kolleksiyasının bir nüsxəsi 99+ Petabayt server sahəsini tutur (və hər şeyin ən

azı 2 nüsxəsi saxlanılır). İnternet arxivi çox vaxt ianələr, qrantlar və tərəfdaşlar üçün veb arxivləşdirmə və kitabların rəqəmsallaşdırılması xidmətləri ilə maliyyələşir. Əksər kitabxanalarda olduğu kimi müştərilərin məxfiliyi qiymətləndirilir, buna görə də oxucuların IP (İnternet Protokolu) ünvanlarını saxlanılmır və sayt <https> (təhlükəsiz) protokolunu da təklif edir.

Açıq Kitabxana. Açıq Kitabxana kitab metadatası üçün universal kataloqdur. Əsas Məqsədi indiyə qədər nəşr olunan hər kitab üçün veb səhifə yaratmaqdır. Bunu “Açıq Kitabxana” adlandırırıq, çünki bu, birgə açıq mənbə təşəbbüsüdür, yəni hər kəs Açıq Kitabxana kataloqundan istifadə edə və ona töhfə verə bilər. Beləliklə, Açıq Kitabxana axtardığınız kitabı tapa biləcəyiniz yerlərin qapılarını açır.

Açıq Kitabxana (Open Library) və WorldCat hər iki kitab metadata kataloqudur. Açıq Kitabxana hər kəsin redaktə edə biləcəyi açıq mənbəli universal kataloqdur. ISBN və ya OCLC identifikatorumuz olan istənilən nəşrlər üçün oxucuya yaxın kitabxanadan götürə biləcəyi kitabı tapmaqda ona kömək etmək üçün WorldCat-a Kitabxana bağlantıları mövcuddur.

Virtual Kitabxana. Virtual Kitabxana başqa bir yerdə elektron şəkildə mövcud olan məlumatlara portal təqdim edən Rəqəmsal Kitabxananın başqa bir növüdür. Bu, kitabxananın özündə məzmun daşmadığını vurğulamaq üçün nəzərdə tutulub. Kitabxanaçılar bu termindən on il və ya daha çox müddət ərzində yerli olaraq təqdim edilən göstəricilər vasitəsilə elektron formatda paylanmış məlumatlara çıxışı təmin edən Kitabxanayı ifadə etmək üçün istifadə edirlər.

Kitabxanalar müxtəlif rəqəmsal və elektron kitabxanaların paylanmış məzmununu kompüter şəbəkələrindən istifadə edərək virtual məkanda birləşdirir. Virtual kitabxanaların fiziki analoqları yoxdur (məsələn, DVD, CD və s.). Eyni şəkildə virtual kitabxanalar kitab abunə xidmətləri daxilində mövcud ola bilər. Məsələn, bəzi kolleclər, institutlar və universitetlər virtual kitabxanaya giriş təmin edə bilərlər. Kitabxanalarda məzmun lisenziyaları ola bilər, buna görə də müştərilər bu materiallara daxil ola bilməmişdən əvvəl kitabxana vasitəsilə qurulan hesablardan istifadə etməklə özlərini təsdiq etməli ola bilərlər.

Virtual kitabxanalar veb-saytda yerləşdirilən platformalardır. Hal-hazırda onlara daxil olmaq çox asandır, axtarış sisteminə məsələn Google-da və ya istifadəçinin seçdiyi hər hansı bir axtarış sistemində tapmaq mümkündür. Veb-sayta daxil olduqdan sonra kitabxanaya daxil olmaq üçün ödənişsiz olub-olmadığını, mətnləri yükləmək üçün abunə tələb olub-olmadığını və ya bir növ açar yaratmaq tələb olub-olmadığını yoxlamaq lazımdır. Əgər bu ödənişsiz virtual kitabxanıdırsa, istifadəçi sadəcə olaraq

müəlliflər və ya mövzular kataloquna daxil olur və məsləhətləşməyə və yaxud yükləməyə davam edir.

Virtual kitabxanaların dünya üzrə nümunələri

Böyük Britaniyadakı *Kembridc Universitetinin Kitabxanası* pandemiya zamanı tələbələrə və alimlərə xidmət göstərmək üçün onlayn və sifır əlaqə xidmətlərinin qarışığını təqdim edir. Fiziki ziyarətləri minimuma endirmək və Kembridcdə ola bilməyənlərin ehtiyaclarını ödəmək üçün onlayn resursların əlçatanlığı artırılıb.

ABŞ-da *Yale Universitetinin Kitabxanası* əlyazmaları, xəritələr, dövrü nəşrlər, fotoşəkillər, arxiv materialları, siyasi və tibbi sənədlər, nadir kitablar və əlyazmalardan ibarət rəqəmsal kolleksiyaları üçün inteqrasiya olunmuş axtarış platforması hazırlayıb. Yale-nin e-resurslarına (e-jurnallar, e-kitablar, məlumat dəstləri, verilənlər bazası və s.) giriş universitetlə əlaqəli tələbələr və akademiklər üçün təmin edilir.

Karib hövzəsinin Rəqəmsal Kitabxanası (dLOC) ABŞ, Karib dənizi, Kanada, Mərkəzi/Cənubi Amerika və Avropada 60-dan çox tərəfdaşı özündə birləşdirən, Karib hövzəsindən gələn və ətrafındakı resurslar üçün beynəlxalq açıq girişli rəqəmsal kitabxana və icmadır. Onun tərəfdaşları məzmunu və təcrübəyə töhfə verir, kitabxana həmçinin birgə layihələri və maliyyələşdirmə təşəbbüslərini dəstəkləyir.

ICE Virtual Kitabxanası dünyanın ən əhatəli onlayn mülki mühəndislik resursu olduğunu iddia edir. İstifadəçilər 1836-cı ilə aid arxivləri, o cümlədən mülki və ətraf mühit mühəndisliyi və materialşünaslıq sahələrində dünya üzrə tədqiqatçılar və praktiklər üçün elmi kitablar, jurnallar və məlumatlarla tanış ola bilərlər.

Hibrid Kitabxana. Hibrid kitabxanaların öz kolleksiyalarında saxladıkları mənbələr çap, elektron və rəqəmsal formatdadır. Söhbət müxtəlif formalarda bütün növ resurslara daxil olmaq üçün vahid istifadəçi interfeysinə yaradılmasından gedir. Hibrid kitabxana son üç ildə kitabxanaçılıq və informasiya peşəsi termininə daxil olmuş bir termdir. Bu, tam rəqəmsal kitabxanaya doğru yarım addım kimi qiymətləndirilir. Hibrid kitabxanayı müəyyən etməyin sadə yolu ondan ibarətdir ki, o, ənənəvi kitabxanayı rəqəmsal kitabxanaya inteqrasiya etmək vasitəsidir. Mübahisə etmək olar ki, indiyə qədər rəqəmsal kitabxana elementləri adi kitabxanaları əvəz etməkdənsə, artırmaq üçün xidmət etmişdir. Müasir informasiya istifadəçisi indi elektron və kağız əsaslı mənbələrin bir-biri ilə yanaşı istifadə olunduğu hibrid mühitdə fəaliyyət göstərməlidir. “Hibrid kitabxana” terminindən ilk dəfə Sutton tərəfindən istifadə edilmişdir. Xidmət modellərini nəzərdən keçirərək, ənənəvidən rəqəmsala doğru davamlı olaraq dörd növ kitabxana

müəyyən etdi: ənənəvi, avtomatik, hibrid və rəqəmsal.

Hibrid kitabxananın inkişafının mərhələlərlə davam edəcəyi fikri irəli sürülüb. Bir müddət əvvəldən mövcud olan texnologiyaya əsaslanan bir mərhələnin olduğu, lakin növbəti mərhələyə keçidin olacağı iddia edildi. ABŞ-ın Malibu şəhərində bu növbəti mərhələ məhsulun və ya bəzi məhsulların istifadəçilərə onların nəzərdən keçirilməsi üçün təqdim edilməsi ilə xarakterizə olunan bazarın yaradılması mərhələsidir.

Ənənəvi olaraq, texnologiyanın kitabxanalarda tətbiqinin əsas səbəbi kitabxana işçilərinə artan tələblərin təsirini azaltmaq idi. Təcrübədə texnologiya kadrların yerdəyişməsinə səbəb olmuşdur. Bununla belə, hibrid kitabxana ideyası fərqli bir motivasiya ilə xidmətlərin təkmilləşdirilməsi üçün yaradılmışdır.

HEC Rəqəmsal Kitabxanası. HEC Milli Rəqəmsal Kitabxana Proqramı (NDLP) dövlət və özəl universitetlər/müəssisələr və qeyri-kommersiya tədqiqat və inkişaf təşkilatları daxilində tədqiqatçılara beynəlxalq elmi ədəbiyyata çıxış imkanı verir. O, yüksək keyfiyyətli, nəzərdən keçirilən jurnallara, verilənlər bazalarına və müxtəlif fənlər üzrə digər elektron məzmunlara abunə olmağı təmin edir. YÖK kitabxanaları rəqəmsal resurslara keçid cəhətdən həmişə öndə olub. Tələbələr bu informasiya resursları xəzinəsinə istənilən yerdən internet vasitəsilə pulsuz giriş əldə edə bilirlər. Rəqəmsal kitabxananın YÖK layihəsinə yaxşı optimallaşdırılmış elektron jurnalların rəqəmsal kitabxanası daxildir.

Nəticə. Hazırda informasiyanı rəqəmsal formatda saxlamaq üçün elektron mediadan istifadə edilir. Kolleksiyaları elektron mediada saxlamaq üçün istifadə olunan rejim və texniki xidmətlərin necə işləməsi baxımından elektron, rəqəmsal və virtual kitabxanalar arasında fərq qoyulur.

Dünya İqtisadi Forumunun “Gələcək üçün işlər - 2020” hesabatına əsasən, biznesdəki dəyişikliyi təmin edən əsas prinsip iş mühitinin təkamülüdür. Əksər şirkətlər əhəmiyyətli miqdarda birgə iş tələb edən iş tapşırıqlarını yerinə yetirmək üçün işçi qruplarından istifadə edirlər. Birgə iş sahələrinə və innovativ iş mühitinə olan ehtiyac biznes, təhsil və dövlət tərəfindən daha çevik ofislərə və kütləvi texnologiyanın mənimsənilməsinə səbəb olub. Tələbələri peşəkar karyeraya hazırlamaq üçün universitet kitabxanaları da kitabxana məkanlarının dizaynı zamanı bu çeviklik ehtiyaclarını və yeni texnologiyanın qəbulunu nəzərə alırlar.

ƏDƏBİYYAT

1. Chambers, A. *School Librarian of the Year / Aidan Chambers // School librarian.* – 2004. – Vol. 52, № 1. – p.14.
2. Sutton, S. *Future service models and the convergence of functions: the reference librarian as technician, author and consultant.* In: K. Low (ed.), *The Roles of Reference Librarians, Today and Tomorrow.* - NewYork: Haworth Press, 1996. - pp. 125–144.
3. Schwartz, C. *Digital libraries: an overvie// The Journal of Academic Librarianship.* – 2000. - vol. 26. - pp. 385-393.
4. *School Library Association [Электронный ресурс].* – Режим доступа: <http://www.sla.org.uk>
5. *Defining Digital Library //* https://www.researchgate.net/publication/243459415_Defining_Digital_Libraries

Shafag İsrafil gizi Islamova

*Head of the library of the Institute of
Economics of the Ministry of Science
and Education of the Republic of Azerbaijan,
Doctor of Historical Sciences*

E-mail: shafaq.ace@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0004-0546-3220>

INFORMATION SUPPLY OF EDUCATION SYSTEM LIBRARIES OF WORLD COUNTRIES

Abstract: *The article examines the impact and significance of digitalization on the activities of academic libraries. The article then provides information about the components of digital libraries, online libraries, known throughout the world.*

Keywords: *academic libraries, education, librarianship, information resources, information support.*

Шафаг Исрафил кызы Исламова
*Заведующий библиотекой Института экономики
Министерства науки и образования
Азербайджанской Республики,
доктор исторических наук*
Электронная почта: shafaq.ace@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0004-0546-3220>

ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ БИБЛИОТЕК СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ СТРАН МИРА

Резюме: В статье рассматривается влияние и значение цифровизации на деятельность академических библиотек. Далее в статье представлена информация о компонентах электронных библиотек, онлайн-библиотеках, известных во всем мире.

Ключевые слова: академические библиотеки, образование, библиотечное дело, информационные ресурсы, информационное обеспечение.

Məqalə tarixçəsi: redaksiyaya daxil olub – 5.07.2023; çapa qəbul edilib – 11.09.2023.

KİTABXANA İŞİNİN TARİXİ
HISTORY OF LIBRARIANSHIP
ИСТОРИЯ БИБЛИОТЕЧНОГО ДЕЛА

UOT/UDC/УДК 808.2

Ulduz Vüqar qızı Vəliyeva
Bakı Dövlət Universiteti
Kitabxanaşünaslıq kafedrası, magistrant
E-mail: ulduzvaliyeva01@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0007-4022-8439>

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANDA
KİTABXANALARIN İNKİŞAFI

***Xülasə:** Məqalədə Ulu Öndər Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində kitabxanaların inkişafında baş verən yeniliklər göstərilmiş, onun kitabxana işi ilə bağlı verdiyi qərarlar, qanunlar, göstərişlər qeyd olunmuşdur. Kitabxanaya, onun maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsinə, müasir texnologiyalarla təmin olunmasına verdiyi töhfələr təhlil olunmuşdur.*

***Açar sözlər:** Ümumilli Lider Heydər Əliyev, kitab, kitabxana, informasiyalaşmış cəmiyyət, nəşriyyat.*

XX əsrin 70-ci illərindən sonrakı dövr Azərbaycan xalqının tarixində önəmli yer tutur. Bu dövr 1969-cu ilin iyulunda siyasi hakimiyyətə gəlmiş müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu və xilaskarı, Azərbaycan xalqının müdrik oğlu və siyasi lideri Ulu Öndər Heydər Əliyevin adı və fəaliyyəti ilə bağlı olmuşdur. Heydər Əliyev bütün siyasi karyerası boyu xalqımızın müstəqilliyə can atdığıнын şahidi olmuş və bunu müdafiə etmiş, bu məsələni öz fəaliyyətinin əsas hissəsinə çevirmişdi. Heydər Əliyevin müstəqillik konsepsiyasının əsasını real və konkret cəmiyyətin iqtisadi, siyasi, sosial, mənəvi-əxlaqi problemləri təşkil etmişdir. Bu dövrdə Azərbaycan elmi, təhsili böyük inkişaf yolu keçərək uğurlara imza atmışdı. Azərbaycan dövlətçiliyinin müasir tarixinə öz adını əbədi həkk etmiş bu nadir şəxsiyyətin, fenomenal siyasi xadimin ölkəmizə rəhbərlik etdiyi illər intibah, milli tərəqqi, milli oyanış, nəhayət, müstəqil dövlət quruculuğu dövrü kimi qəbul edilir [3, s.13] Bu uğurlar arasında milli mədəniyyətimizin ayrılmaz tərkib hissəsi olan kitabxana işi sahəsində əldə olunan uğurlar daha önəmli olmuşdur.

Ulu Öndər Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldiyi gündən etibarən bütün sahələrdə olduğu kimi kitabxana işinə də son dərəcə diqqətlə yanaşırdı və onun kitabxanaların inkişafındakı rolu danılmazdır. Hələ 60-cı illərdə ləğv olunan 500-dən artıq kənd kitabxanasının yenidən bərpa işləri üçün əmr verilməsi kitabxanaların inkişafına müsbət təsir göstərmiş və kənd kitabxanalarının yenidən bərpa olunması və o zamana qədər kitabxanası olmayan kəndlərdə yeni kitabxanaların açılmasına təkan vermişdi. Bununla Heydər Əliyevin Azərbaycan kəndinə necə diqqət, qayğı göstərdiyini də görmüş oluruq. Respublikada kitabxanalar həm kəmiyyətə həm də keyfiyyətə inkişaf edib təkmilləşdi. Onların maddi-texniki bazası dəyişdirildi, yeni kadrlarla təmin olundu. Kitabxanası olmayan yaşayış məntəqələrində yeni, hər kəsin istifadə etdiyi kitabxanalar açılırdı. Bu böyük nəaliyyət idi və insanların təhsilə, elmə daha çox maraq göstərməsinə gətirib çıxarırdı. Bu dövrdə əsas nəzərə çarpan xüsusiyyətlərdən biri uzun illərdən bəri dövlət orqanlarının diqqətindən kənar qalmış kənd kitabxana şəbəkəsinin inkişafına göstərilən böyük qayğı olmuşdur. Bu dövrdə kənd yerlərində 1192 yeni kitabxana açılmış, onların fonduna 7 milyon 800 min nüsxə kitab daxil olmuşdur [4, s.7].

Heydər Əliyevin hakimiyyətinin ilk illərində bəzi şəhər və rayonlarımızda kitabxanaların yerləşdiyi müasir tipli binalar tikilirdi. Bu şəhər və rayonlara Bərdə, Şuşa, Salyan, Şabran, İsmayıllı, Şamaxı, Qax, Qusar və s. daxildi. 1974-cü ildə Ulu Öndərin imzaladığı “Zəhmətkeşlərin tərbiyəsində və elmi texniki tərəqqidə kitabxanaların rolunu artırmaq haqqında” qərara əsasən yaradılan mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemləri həmin dövr üçün çox əhəmiyyətli idi və bu gün də onlar əhalinin maariflənməsində əhəmiyyətli rol oynamaqdadır [6]. Heydər Əliyev həmçinin kitabxanaların yüksəkixtisaslı kitabxanaçı kadrlarla təmin olunması işinə də xüsusi diqqət göstərmişdi. Bunun üçün Heydər Əliyev Kitabxanaçılıq fakültəsinə 50 ildən çox müsabiqədən kənar qəbul planı verilməsi ilə bağlı göstəriş vermişdi. Bu tədbir 70-ci illərdə davam etdiyi üçün Bakı Dövlət Universitetinin Kitabxanaçılıq fakültəsi Azərbaycanın kənd rayonlarına xeyli miqdarda kadr hazırlayırdı. İstisnasız olaraq universiteti bitirən bütün tələbələri kitabxanada işləmək üçün öz rayonlarına, kəndlərinə göndərirdilər. Bununla da Heydər Əliyevin kitabxana işinə böyük qayğısı olduğunun şahidi oluruq. 1969-1982-ci illərdə təhsil kitabxanalarının inkişafı olduqca sürətlənmişdi. Demək olar ki, bütün orta təhsil müəssisələri kitabxanalarla təmin olunmuş, onların kitab fondları tədris ədəbiyyatı, dərsliklər, dərs vəsaitləri, ədəbi-bədii və elmi ədəbiyyatla təmin edilmişdi. Əgər 1970-ci ildə 7,9 milyon nüsxə kitab

fonduna malik olan 3749 məktəb kitabxanası var idisə, 1981-ci ildə onların sayı 4238-ə, kitab fondu isə 25,2 milyon nüsxəyə çatmışdı. Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində ali və orta ixtisas məktəb kitabxanalarının da inkişafında xeyli işlər görülmüşdü. Belə ki, 1969-1982-ci illərdə 6 yeni ali məktəb kitabxanası yaranmış, onlara bina ayrılmış və yeni yaradılmış zəngin kitabxana fondları ali məktəb tələbələrinin istifadəsinə verilmişdi [5, s. 25].

Ulu Öndər Heydər Əliyevin diqqəti və səyi sayəsində 70-80-ci illərdə Azərbaycan elmi böyük nəaliyyətlər əldə edərək, uğurlara imza atmışdı. Elm sahəsinə ayrılan maliyyə vəsaiti xeyli artmışdı. Bu illərdə AMEA-nın fəaliyyətində köklü dəyişikliklər olmuş, onun çox mühüm elmi bazası olan elmi kitabxananın işində ciddi, müsbət dəyişikliklər baş vermiş, elmi kitabxana respublikanın ən böyük elmi kitabxanalarından biri olmaqla yanaşı, SSRİ-nin də ən böyük elmi kitabxanaları səviyyəsinə yüksəlmişdi. Bu dövrdə akademiyanın kitabxanası yeni binaya köçürüldükdən sonra müasir avadanlıqlarla təmin olunaraq, yeni kitabxana texnikası ilə təchiz edilmişdi. Bu elmi kitabxana o dövrün standartlarına cavab verən informasiya texnologiyaları, yüksəkixtisaslı kadrları olan, akademiya oxucularının çox sevdiyi bir elm xəzinəsi idi. Qeyd etmək lazımdır ki, AMEA-nın kitabxanası həm respublika üzrə, həm də SSRİ məkanında ilk dəfə olaraq akademiya kitabxana şəbəkəsini mərkəzləşdirməyə nail olmuşdu. Bu mərkəzləşmə prosesi nəticəsində qısa müddət ərzində oxuculara xidmət işi yenidən qurulmuş, keyfiyyətə yaxşılaşmış, və səmərəlilik daha da artmışdı. Bu illərin mühüm hadisələrindən biri də kitab nəşri sahəsində olan yeniliklər idi. Bu dövrdə yeni nəşriyyatlar fəaliyyətə başlamış, cəmiyyətdə kitaba olan tələbat artdığı üçün onların tirajı çoxalmış,

kitab çapı texnologiyası xeyli irəliləmişdi. Çap olunan kitablar daha çox xalqımızın tarixinə, milli mədəniyyətinə, təhsilinə və elminə dair kitablar idi. Respublikamızda hər il 10-12 min nüsxə tirajla 1200-1300 adda kitab nəşr edilmişdi. 70-80-ci illərdə 20 cildlik “Azərbaycan Ədəbiyyatı Kitabxanası”, 50 cildlik “Dünya Uşaq Ədəbiyyatı Kitabxanası”, 100 cildlik “Dünya Ədəbiyyatı Kitabxanası” nəşr edilmişdi [5, s.34].

1982-ci ildə Heydər Əliyev Moskvaya rəhbər vəzifəyə çağırıldıqdan sonra respublikanın həyatında ciddi dəyişikliklər baş verməyə başladı. Baş

verən böhran kitabxanalara da olduqca təsir etmişdi. Bir çox kitabxana bağlanma təhlükəsi ilə üz-üzə qalmışdı. Heydər Əliyev hakimiyyətə gələn kimi bunun qarşısını alaraq kitabxanaları bağlanma təhlükəsindən qurtardı. O gündən sonra dövlət orqanları kitabxanaların qorunub saxlanması və maliyyələşdirilməsi haqqında göstərişlər aldı. Belə ki, 1990-ci illərin əvvəllərində respublikada 120 milyondan artıq kitab fondu olan 10.000-ə

yaxın kitabxana fəaliyyət göstərirdi. Bu kitabxanalar 4 milyon oxucuya xidmət edirdi [5, s.76].

1989-1995-ci illərdə kitabxanaların binaları özəlləşdirilərək başqa binalara köçürülürdü. Bunun qarşısının alınmasında ilk addım 1995-ci il sentyabr ayının 29-da Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən “Azərbaycan Respublikasında 1995-1998-ci illər dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin dövlət proqramının təsdiq edilməsi haqqında” fərmanının imzalanması oldu. Heydər Əliyev 1995-1997-ci illərdə 4 dəfə M.F.Axundov adına Milli Kitabxanaya getmiş, onun işi ilə tanış olmuş, burada oxucular, kitabxanaçılar qarşısında olduqca böyük, elmi, mədəni və fəlsəfi mahiyyətə malik tarixi nitq söyləmişdi [4, s.9]. Heydər Əliyev birinci dəfə Milli Kitabxanaya 1995-ci il iyun ayının 3-də Azərbaycan Qadınları Milli Komitəsinin, Respublika Kitab Cəmiyyətinin və ABŞ-ın “Stark enterprayz” firmasının təşkilatçılığı ilə “Vətənə, dövlətə, xalqa, sədaqət andı” miniatür kitabın təqdimat mərasimində iştirak etmək üçün, ikinci dəfə 1996-cı il mart ayının 5-də İsraildə çap olunan “Heydər Əliyev: Siyasi portretin cizgiləri” kitabının mərasimi üçün, üçüncü dəfə isə 1997-ci il noyabr ayının 5-də “Azərbaycan qaçqınları” fotoalbomunun təqdimat mərasimi üçün getmişdi. Heydər Əliyev hər zaman Milli Kitabxanayı diqqət mərkəzində saxlamışdı. O, öz şəxsi kitabxanasından 300 nüsxə qiymətli kitabı Milli Kitabxanaya hədiyyə etmişdi. Həmçinin hər il 5000 ABŞ dolları dəyərində əlavə vəsait ayrılırdı ki, bu vəsaitlə Milli Kitabxananın fonduna xarici dillərdə yeni ədəbiyyat alınır. Ulu öndər Heydər Əliyevin Milli Kitabxanaya hədiyyə etdiyi kitablar Milli Kitabxananın ən qiymətli kolleksiyası olaraq Nadir kitablar və kitabxana muzeyi şöbəsində mühafizə və nümayiş olunur. 1996-cı ildə Prezidentin tövsiyəsi ilə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti kitabxana işinin vəziyyəti və onun yaxşılaşdırılmasına dair qərar qəbul etdi. Bu qərarla əsas məsələ əhaliyə kitabxana xidmətinin daha da yaxşılaşdırılması, kitabxanalara diqqətin artırılması və kitabxana şəbəkələrinin qorunub saxlanması olmuşdu. Bu qərara uyğun olaraq “Mədəniyyət haqqında” və “Kitabxana işi haqqında” qanunlar hazırlanmalı idi. 1998-ci ildə “Kitabxana işi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu qəbul olundu və bu qanun kitabxana işində önəmli və əlamətdar hadisə idi. Azərbaycan Respublikasının “Kitabxana işi haqqında” qanununda kitabxana və kitabların milli sərvət olduğu, onların mühafizə olunub gələcək nəsillərə çatdırılması, qiymətli nəşrlərin elektron daşıyıcılara köçürülməsi, informasiya sisteminə qoşulması ön plana çəkilmişdir [2, s. 9]. Bu qanunla eyni zamanda keçmiş sovet respublikaları arasında ilk dəfə olaraq “Milli

Kitabxana” statusu təyin edilmiş və onların əmlakı, fondları ümumilli sərvət elan olunmuşdu.

Bu dövrün bir çətinliyi var idi ki, o da yeni ədəbiyyatın alına bilməməsi idi. Bu da oxucuların kitabxanalardan uzaqlaşmasına gətirib çıxarırdı. 1998-ci ildən başlayaraq dövlət büdcəsindən kitabxanalar üçün xüsusi vəsait ayrılmağa başlandı. 90-cı illərin axırlarından etibarən Azərbaycan kitabxanalarının informasiya texnologiyaları ilə təmin olunması əhaliyə kitabxana xidmətini yaxşılaşdırmağa şərait yaratdı. Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə Azərbaycan Respublikası Prezidenti İşlər İdarəsinin kitabxanası yaradıldı. Kitabxanaya xüsusi bina ayrılaraq dövlət kitabxanası statusu verildikdən sonra kitabxana-informasiya texnologiyası ilə təmin olundu. Bu dövrdə həmçinin Milli Məclisin kitabxanası da təşkil edildi. Kitabxana Parlament kitabxanası statusuna malik idi və Milli Məclis aparatının işçilərinə xidmət edirdi.

Heydər Əliyev nəşriyyat işinə, kitab nəşrinə də diqqətlə yanaşırdı. Böyük çətinliklə olmasına baxmayaraq hakimiyyət dövlət nəşriyyatlarına müəyyən qədər də olsa vəsait ayırır, özəl nəşriyyatların yaranmasına şərait yaradırdı. Bu siyasətlə uğurlu nəticələr əldə olundu. Belə ki, özəl nəşriyyatların sayı artmağa başladı. Ölkədə senzura ləğv olunduqdan sonra kitab çapı işində hər cür ideoloji maneə aradan qalxdı. Hətta 90-cı illərin əvvəllərindən fəaliyyətə başlayan özəl nəşriyyatların bir çoxu öz maddi-texniki bazasını möhkəmləndirərək hər cür çətinliyə baxmayaraq kitab çapı işində dövlət nəşriyyatlarını üstələyirdilər. Azərbaycan müstəqil dövlət kimi bir çox dövlətlərlə diplomatik əlaqələr yaradırdı ki, bu da kitabxanaların beynəlxalq əlaqələrinin genişlənməsinə şərait yaradırdı. 1998-2000-ci illər kitabxanalar üçün ənənəvi texnologiyalardan kompüter texnologiyalarına keçid dövrü olmuşdur [1, s. 2].

Ulu Öndər Heydər Əliyevin dediyi kimi, kitabxana xalq, millət üçün, cəmiyyət üçün, müqəddəs bir yer, mənəviyyat, bilik, zəka mənbəyidir. Ona görə də, kitabxanaya daimi hörmət xalqımızın mədəniyyətini nümayiş etdirən amillərdən biridir. Heydər Əliyev hakimiyyətdə olduğu müddət ərzində hər zaman xalqın maddi, mənəvi inkişafı üçün çalışmış və buna nail olmuşdur. İllər keçsə də Ulu Öndər Heydər Əliyevin etdiklərini unutmayacağıq. Heydər Əliyevin uğurlu fəaliyyətini davam etdirən İlham Əliyev də qeyd etmişdir ki, Azərbaycan kitabxanaları Azərbaycan xalqının milli sərvətidir. Xalqımızın yaratdığı qiymətli tarixi-mədəni, ədəbi-bədii və elmi-fəlsəfi irsin toplanıb saxlanması, bəşər mədəniyyətinin qazandığı nəliyyətlərin nəsildən-nəslə çatdırılmasında və cəmiyyətimizin intellektual-mənəvi potensialının artırılmasında kitabxanalarımız əvəzsiz rol oynayır.

ƏDƏBİYYAT

1. Behbudova, A. Heydər Əliyev və müstəqillik illərində Azərbaycanla kitabxana işi // "Azad Azərbaycan".- 2011.-16 oktyabr. - №149.- s.3.
2. Heydər Əliyev irsinin kitabxanalarda təbliği /tərt. ed. L.Əhmədova; elmi red. K.Tahirov; red. A.Abdullayeva.- Bakı, 2018.-53 s.
3. Hüseynova, İ. Heydər Əliyev və Azərbaycanda demokratik dövlət quruculuğu // Dirçəliş XXI əsr.-2009, №133-134.- s.86-99.
4. Xələfov, A.A. Azərbaycanda kitabxana işinə dair Heydər Əliyev doktrinası uğurla davam edir.- Bakı, 2009.- 185 s.
5. Xələfov, A.A. Heydər Əliyev və Azərbaycanda kitabxana işi. - Bakı. Azər nəşr, 2006.- 312 s.
6. Tahirov, K. Azərbaycanda kitabxana işinin inkişafına Heydər Əliyev qayğısı // Xalq qəzeti.-7 may.- 8 s.

Ulduz Vugar gizi Valiyeva

Baku State University,

Department of Library science, graduate student

E-mail: udrazvaliyeva01@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-4022-8439>

HEYDAR ALIYEV AND THE DEVELOPMENT OF LIBRARIES IN AZERBAIJAN

Abstract: *The article outlined the innovations that took place during the reign of the great leader Heydar Aliyev, the decisions, laws and instructions made by him in connection with the library work. His contributions to the library, strengthening of its material and technical base and provision with modern technologies were analyzed.*

Keywords: *Big Leader Heydar Aliyev, book, library, informed society, publishing house.*

Улдуз Вугар кызы Вялиева
Бакинский Государственный Университет,
Кафедра Библиотековедения, магистрант
Электронная почта: udrazvaliyeva01@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0007-4022-8439>

ГЕЙДАР АЛИЕВ И РАЗВИТИЕ БИБЛИОТЕК В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Резюме: В статье показаны новшества, происходившие в период правления Великого лидера Гейдара Алиева, принятые им решения, законы и распоряжения относительно библиотечной работы. Проанализированы вклады в библиотеку, в укрепление ее материально-технической базы, оснащение ее современными технологиями.

Ключевые слова: Общациональный лидер Гейдар Алиев, книга, библиотека, информационное общество, издательство.

Məqalə tarixəsi: redaksiyaya daxil olub – 15.07.2023; çapa qəbul edilib – 02.11.2023.

MÜƏLLİFLƏRİN NƏZƏRİNƏ!

“Kitabxana.az” jurnalının redaksiyasına təqdim edilən elmi məqalələr aşağıdakı qaydalar əsasında tərtib edilməlidir:

1. Məqalənin adı, müəllifin adı və soyadı, çalışdığı qurum, vəzifəsi, elmi dərəcəsi, elektron poçt ünvanı və ORCID (2012-ci ildən bəri beynəlxalq elm aləmində qəbul edilmiş internetdə hərkəsə açıq olan Tədqiqatçı və İştirakçı Eyniləşdiricisi) göstərilməlidir.
2. Məqalə azərbaycan, ingilis və rus dillərində qəbul olunur.
3. Məqalə 50 sözdən artıq olmayan xülasəyə, 4-dən az olmayan açar sözə malik olmalıdır.
4. Məqalə A4 formatında, Microsoft Word proqramında (şrift - Times New Roman – 12; interval - 1,5; səhifənin parametrləri: yuxarıdan – 2 sm, aşağıdan – 2 sm, soldan - 2,5 sm, sağdan – 2,5 sm) yığılmalıdır.
5. Məqalədə elmi mənbələrə istinadlar olmalıdır. Məsələn, [1] və ya [1, s.15] kimi işarə olunmalıdır. Mətnə və ya başqa bir yerdə təkrar istinad olunarsa, onda istinad olunan həmin ədəbiyyat əvvəlki nömrə ilə göstərilməlidir.
6. Ədəbiyyat siyahısında son 5-10 il ərzində nəşr olunmuş elmi əsərlərə istinad edilməsi tövsiyə olunur.
7. Jurnalda təqdim olunan məqalələr:
 - əvəllər dərc olunmamalı;
 - heç bir digər jurnala dərc olunmaq üçün təqdim edilməməlidir.
8. Məqalənin dərc olunmaq üçün qəbul edilib-edilməməsi məsələsi redaksiya heyətinin müzakirəsindən sonra bəlli olur.
9. Əlyazmanın məzmunu və yazılışı üçün yalnız müəlliflər cavabdehlik daşıyırlar.
10. Müəlliflər məqalələri elektron şəkildə shafaq.ace@gmail.com ünvanına göndərə bilərlər.

ATTENTION TO AUTHORS!

Scientific articles submitted to the editorial office of the journal “Kitabxana.az” must be compiled taking into account the following rules:

1. It is necessary to indicate the title of the article, the first and last name of the author, institution, position, academic degree, e-mail address and ORCID.
2. The article is accepted in Azerbaijani, English and Russian.
3. The article should contain an abstract of no more than 50 words and no less than 4 keywords.
4. The article should be written in A4 format, in Microsoft Word (font - Times New Roman - 12; spacing - 1.5; page settings: top - 2 cm, bottom - 2 cm, left - 2.5 cm, right - 2.5 cm).
5. The article should contain links to scientific sources. For example, it should be marked as [1] or [1, p.15]. When repeated in the text or elsewhere, the cited literature should be cited with the previous number.
6. It is recommended to indicate scientific works published in the last 5-10 years in the list of references.
7. Articles submitted to the journal:
 - earlier should not be published anywhere;
 - should not be submitted for publication in any other journal.
8. The issue of accepting an article for publication becomes clear after discussion by the editorial board.
9. The authors are solely responsible for the content and writing of the manuscript.
10. Authors may submit articles electronically to shafaq.ace@gmail.com.

ВНИМАНИЕ АВТОРАМ!

Научные статьи, представляемые в редакцию журнала «Kitابخana.az», должны быть составлены с учетом следующих правил:

1. Необходимо указать название статьи, имя и фамилию автора, учреждение, должность, ученую степень, адрес электронной почты и ORCID (открытый для всех в интернете Идентификатор Исследователя и Участника, принятый в международном научном мире с 2012 г.).
2. Статья принимается на азербайджанском, английском и русском языках.
3. В статье должно быть резюме не более 50 слов и не менее 4 ключевых слов.
4. Статья должна быть написана в формате A4, в программе Microsoft Word (шрифт - Times New Roman - 12; интервал - 1,5; параметры страницы: сверху - 2 см, снизу - 2 см, слева - 2,5 см, справа - 2,5 см).
5. В статье должны быть ссылки на научные источники. Например, он должен быть помечен как [1] или [1, стр.15]. При повторении в тексте или в другом месте цитируемая литература должна быть указана с предыдущим номером.
6. Рекомендуется указывать в списке литературы научные работы, опубликованные за последние 5-10 лет.
7. Статьи, представленные в журнал:
 - ранее нигде не должны быть опубликованы;
 - не должны быть представлены для публикации в какой-либо другой журнал.
8. Вопрос о принятии статьи к публикации становится ясным после обсуждения на редколлегии.
9. Авторы несут полную ответственность за содержание и написание рукописи.
10. Авторы могут отправлять статьи в электронном виде по адресу shafaq.ace@gmail.com.

M Ü N D Ə R İ C A T

TARİX ELMİ

İkram AĞASIYEV

Azərbaycanda rus dili tarixi kontekstdə 5

HUMANİTAR VƏ SOSIAL ELMLƏR TARİXİ

Tərbiz Əliyev

Heydər Əliyev və Azərbaycan sənayesinin innovativ inkişafı 17

Azər ƏLİYEV

Korporativ istiqrazlar bazarının inkişaf səviyyəsinin və investisiya cəlbediciliyinin təhlili 26

Mətanət CƏFƏROVA

Səhm bazarının iqtisadiyyatda rolu 33

Gülnarə AĞAYEVA

Klassik ədəbiyyatımızın yorulmaz tədqiqatçisi Teymur Kərimli 40

Jalə ABDULLAYEVA

Alman dilinin tədris metodikası və metodologiyasının müasir problemləri 47

Könül HƏSƏNOVA

Qarabağ xanlığının “tək inci”si - Xurşidbanu Natəvan 55

KİTABXANA İŞİNİN TARİXİ

Şəfəq İSLAMOVA

Dünya ölkələrinin təhsil sistemi kitabxanalarının informasiya təminatı 67

Ulduz VƏLİYEVA

Heydər Əliyev və Azərbaycanda kitabxanaların inkişafı 80

CONTENTS

HISTORY SCIENCE

İkram AGHASIYEV

Russian language in Azerbaijan in a historical context5

HISTORY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Tarbiz ALIYEV

Heydar Aliyev and innovative development of industry in
Azerbaijan 17

Azer ALIYEV

Analysis of the level of development and investment attractiveness
market of corporate bonds..... 26

Matanat JAFAROVA

The role of the stock market in the economy 33

Gulnara AGHAYEVA

Teymur Karimli - tireless researcher of our classical literature.....40

Jala ABDULLAYEVA

Modern problems of the teaching method and methodology of the
german language 47

Konul HASANOVA

“One pearl” of the Karabakh khanate – Khurshidbanu Natavan 55

HISTORY OF BIBLIOLOGY AND PUBLISHING

Shafaq İSLAMOVA

Information supply of library education systems of countries of the
world 67

Ulduz VALIYEVA

Heydar Aliyev and the development of libraries in Azerbaijan..... 80

СО Д Е Р Ж А Н И Е

ИСТОРИЧЕСКАЯ НАУКА

Икрам АГАСИЕВ

Русский язык в Азербайджане в историческом контексте 5

ИСТОРИЯ ГУМАНИТАРНЫХ И СОЦИАЛЬНЫХ НАУК

Тарбиз АЛИЕВ

Гейдар Алиев и инновационное развитие промышленности
Азербайджана 17

Азер АЛИЕВ

Анализ уровня развития и инвестиционной привлекательности
рынка корпоративных облигаций 26

Мяганет ДЖАФАРОВА

Роль фондового рынка в экономике 33

Гульнара АГАЕВА

Теймур Керимли - неутомимый исследователь нашей классичес-
кой литературы 40

Жаля АБДУЛЛАЕВА

Современные проблемы обучения методики и методологии
немецкого языка 47

Конуль ГАСАНОВА

«Единая жемчужина» Карабахского ханство – Хуршидбану
Натаван 55

ИСТОРИЯ КНИГОВЕДЕНИЯ И ИЗДАТЕЛЬСКОГО ДЕЛА

Шафак ИСЛАМОВА

Информационное обеспечение библиотек системы образования
стран мира 67

Улдуз ВЯЛИЕВА

Гейдар Алиев и развитие библиотек в Азербайджане 80

KİTABXANA.AZ

elmi-nəzəri və təcrübi jurnal

2023, Oktyabr, №2(39)

*** * ***

VÖEN: 1600740921

Təsisçi və baş redaktor: İslamova Şəfəq İsrafil qızı

Redaktor: Məmmədov Eldəniz Elman oğlu

Redaksiyanın ünvanı: AZ1096, Bakı ş., K.Balakişiyev küç. 161/15

Tiraj: 100 nüsxə

Qiyməti: Pulsuz

* * *

Jurnal *“Füyuzat MMC” Nəşriyyat və Poliqrafiya Mərkəzində*
nəşr olunur. Əlaqə telefonu: (+994 55) 850 98 69

Çapa imzalanıb: 20.10.2023
Format: 70x100 1/8
Qarnitur: Times New Roman
Həcmi: 11,75 ç.v.
Sifariş № 937